

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НАЗАРКОВ ВАСИЛЬ КОСТЯНТИНОВИЧ

УДК 327:316.422(292.553)"1990/2020"

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
В КРАЇНАХ АРАБІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Неліпа Дмитро Васильович,
доктор політичних наук, професор

Київ-2021

АНОТАЦІЯ

Назарков В.К. «Особливості політичних трансформацій у країнах Аравійського півострова. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2021.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що глобалізаційні виклики впливають на країни Аравійського півострову і ззовні. Це пов'язано з тим, що ключові західні держави світу (тісна співпраця в межах міжнародних організацій, запобіганню тероризму) спонукають до поступової трансформації і оновлення політичних систем в аравійських країнах. Хоча, безумовно, це відбивається не лише на політико-економічних, але і на соціально-гуманітарних аспектах (освіта, гендерні відносини, система охорони здоров'я, безробіття тощо) існування досліджуваного регіону.

Відповідно, **метою** даного дисертаційного дослідження є комплексне висвітлення специфіки політичних трансформацій в країнах Аравійського півострова

Об'єктом дослідження стали держави Аравійського півострова, а предметом дослідження – політичні трансформації у країнах досліджуваного регіону.

В результаті комплексного та систематичного висвітлення, було уточнено соціально-політичну специфіку країн Аравійського півострова, яка полягає в тому, що, на відміну від інших арабських країн, в них доволі сталі традиції державотворення (наявність потужної політичної еліти через правління кланів), що спричиняє проблему для істотних трансформацій як загалом внутрішньої і зовнішньополітичного вектору, так і модернізацій різного роду політичних інститутів, зокрема.

Визначено було, що до політично-економічних особливостей країн досліджуваного регіону відноситься той факт, що майже всі вони мають досить високий рівень ВВП, що, на відміну від інших арабських держав, дозволяє арабським країнам фактично одноосібно розвивати власну економічну сферу життя та втілювати різного роду фундаментальні проекти, при цьому не послуговуючись ресурсами тих чи інших глобальних фінансових інституцій і організацій. В цьому плані самі ці держави є і можуть бути донорами різного роду міжнародних соціально-гуманітарних проектів.

Водночас, вищезазначене все ж має свою відмінність в контексті динаміки, а також векторах соціального-політичного розвитку цих країн. Втім, можна спостерігати наступні аспекти політичної модернізації в державах цього регіону: удосконалення правових національних систем, розширення різного роду усталених політичних традицій у відповідності до сучасних вимог загальнолюдського існування, виявлення нових функцій політичної системи, збільшення проявів плюралізму у політичному житті, а також механізмів тих чи інших форм участі населення держави у суспільному бутті

Також в дисертаційній праці виявлено ключові причини і фактори проведення трансформацій політичних систем на Аравійському півострові, яке пов'язано з процесом глобалізації і появою ліберальних рухів, що супроводжувалося в межах країн цього регіону як інтеріорними, так і екстеріорними змінами. Як результат це призвело до модернізації політичних систем у досліджуваних країнах наближено відповідно до західних, світових стандартів.

Було розкрито, що особливостями політичних трансформацій в державах Аравійського півострова є низка моментів: по-перше, політичні трансформації, хоча і відбулися через ухвалення законодавчих ініціатив у соціально-політичній площині, проте нерідко вони і наразі носять лише декларативний характер; по-друге, політичні трансформації у досліджуваному регіоні, які спричинилися глобалізаційними викликами, сприяли лібералізації різного роду політичних процесів, а також підвищенню рівня освіти, науки та ролі і значенню жінки у

соціумі; по-третє, такі політичні трансформації уможливили поглиблення діалогу та взаємопорозуміння між керівництвом провідних світових країн та лідерів арабських держав.

Дисертантом в процесі роботи над даною працею встановлено три тенденції, які сприяли проведенню політичних трансформацій в арабських країнах: по-перше, західні країни все більше розуміють неможливість повної трансляції власних політичних ідеалів і цінностей в політичні системи цих країн; неспроможність Заходу повного перенесення власних моделей політичних систем обумовлена не лише наявністю сталих традицій в країнах цього регіону, а і наявністю власної історії формування і розробки трансформаційних процесів у політичному бутті; хоча прийнято вважати саме західну політику з її багатогранністю як взірць для всього світу, однак сприймати їх арабськими країнами як такими, що є абсолютно вірними для політичних трансформацій є доволі суперечливе і неоднозначно.

Обґрунтовано особливості і важливість освітньої реформи в арабських країнах, яка безперечно стосується не лише теперішнього стану соціально-політичного життя арабських країн, а й і їх майбутнього. Саме на рівні освітньо-наукових закладів почала відбуватися активна взаємодія з європейськими та американськими відповідними закладами, запрацювала система академічної мобільності викладачів, студентів і науковців, що свідчить вже не про «замкнутість», а про «відкритість» цієї сфери суспільства у досліджуваному регіоні. На основі такої тісної співпраці з іноземними науково-освітніми установами, розширилась інфраструктура університетів і науково-дослідних закладів, а випускники арабських університетів стають дедалі більш конкурентоспроможними на ринку праці і у західних країнах.

У дисертації було доведено фундаментальну важливість реформи в гендерній політиці, яка змінило не лише розуміння значення жінки у соціумі країн Аравії, але і ролі її в контексті формування і функціонування політичних процесів і політичних інститутів. еформа ця полягала в тому, що жінка почала розумітись і ідентифікуватись вже не об'єктом, а суб'єктом політичного життя,

відзначаючи все більш зростаюче її значення у формуванні власної політичної еліти. Важливим стало те, що в Конституціях арабських країн було закріплено гендерну рівність, повагу до прав жінок і забезпечення їх фундаментальних свобод в усіх сферах соціально-політичного буття. Відповідно, наголошено, що найбільш ефективними в цьому контексті є реформи проведені урядом Еміратів, який ще у 2009 році ухвалив на державному рівні Жіночу програму Лідерства, в якій передбачалося створення окремої системи різного роду закладів, центрів, навчальних і культурних інституцій, а також впроваджено досить немалою кількістю вакантних посад для жінок в еміратах. Відзначено, що наразі реформа у повному своєму функціонуванні має ще майбутнє, адже ефективність її здійснення в країнах досліджуваного регіону залежить від спроможності суспільств цих держав адаптуватись і трансформуватись в цьому напрямку відповідно до глобалізаційних запитів, які досить часто контрастують усталеному світогляду та розумінню ісламського суспільства, особливо коли це стосується таких понять як рівність, толерантність, свобода особистості та справедливість. Через це уряди і суспільство досліджуваних держав і понині перебувають у ситуації дилеми та виваженого вибору між традиційними уявленнями про роль жінки у цих суспільствах і західному, глобалізаційному її сприйняттю.

Детального і комплексного аналізу отримало висвітлення особливостей міждержавних стосунків на Аравійському півострові. Відповідно, виявлено, що Бахрейн приймає активну участь у діяльності РСАДПЗ та інших арабських міждержавних організацій, проте присутні були конфліктні ситуації з рядом країн Аравійського півострова, а саме з Катаром і Саудівською Аравією. Поряд з цим, встановлено, що досить тісні міжнародні стосунки дана країна має з такими західними державами як Великобританія та США; з останньою, зокрема навіть був підписаний договір про розміщення військової бази на території Бахрейну. Разом з тим виявлено, що до постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різного роду політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. і по сьогодні

здебільшого спостерігається її роль як посередника у різного роду протиріччях між країнами Аравійського півострова. Особливою прикметою її діяльності у Катарі є активне залучення спортивної дипломатії. Розкрито специфіку функціонування зовнішньополітичного вектору в Омані, яка полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країн Аравії. Втім активне також співробітництво здійснюється з рядом країн Далекого Сходу. Особливістю зовнішньої політики Кувейту є те, що крім усталеного політико-економічного аспекту, велике значення займає гуманітарна сфера.

У міжнародному плані, дана держава Аравійського півострова є лідером з гуманітарної допомоги країнам, що розвиваються, або тим які опинилися в складних політичних обставинах (Сирія). Єменська зовнішня політика, на відміну від Кувейту, хоча і не приділяє достатньої уваги гуманітарної діяльності, проте намагається її здійснювати виключно у мирних, конструктивних формах. Це проявляється як у мирному співіснуванні як з сусідами-державами по Аравійському півострові (Саудівська Аравія). В свою чергу доведено, що ОАЕ від самого початку проголосила себе у контексті регіональних стосунків як миролюбну країну, проте неодноразово спостерігалися конфлікти з Іраном за суперечливу територію.

Також було розкрито основні напрями політичного співробітництва держав Аравійського півострова з державами «Великої сімки» та «Великої двадцятки» та досліджено трансформації і ключові аспекти взаємодії аравійських країн з найбільш потужними світовими міждержавними організаціями – G7 і G20. Зокрема, встановлено, що глобалізаційні процеси, які сприяли поглибленню співробітництва між державами досліджуваного регіону і вищезазначеними організаціями у фінансово-економічній сфері стали каталізатором того, що перші почали ухвалювати і впроваджувати реформи стосовно покращення законодавства у цьому плані та імплементації відповідно до загальноприйнятих стандартів.

Ключові слова: політичні трансформації, країни Аравійського півострова, політичні відносини, політичні реформи, міждержавні стосунки, гендерна політика.

ANNOTATION

Nazarkov V.K. Features of political transformations at the countries of Arabian Peninsula. - Qualification research paper based on the manuscript copyright.

The dissertation for a Candidate Degree in Political Sciences, speciality 23.00.02 – “Political Institutions and Processes” – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The relevance of the research topic is due to the fact that globalization challenges affect the countries of the Arabian Peninsula and abroad. This is due to the fact that key Western countries (close cooperation within international organizations, prevention of terrorism) are encouraging the gradual transformation and renewal of political systems in the Arab countries. Although, of course, this affects not only the political and economic, but also the socio-humanitarian aspects (education, gender relations, health care, unemployment, etc.) of the existence of the study region.

Accordingly, the purpose of this dissertation research is a comprehensive coverage of the specifics of political transformations in the Arabian Peninsula.

The object of the study was the states of the Arabian Peninsula, and the subject of the study - political transformations in the countries of the study region.

As a result of comprehensive and systematic coverage, the socio-political specifics of the Arabian Peninsula were clarified, which is that, unlike other Arab countries, they have a fairly strong tradition of state formation (the presence of a strong political elite through clan rule), which causes the problem for significant

transformations of both the domestic and foreign policy vectors in general, and modernizations of various political institutions in particular.

It was determined that the political and economic characteristics of the countries of the study region include the fact that almost all of them have a fairly high level of GDP, which, unlike other Arab states, allows Arab countries to develop their own economic sphere of life and implement various fundamental projects, without using the resources of certain global financial institutions and organizations. In this regard, these states themselves are and can be donors of various international social and humanitarian projects.

At the same time, the above still has its differences in the context of the dynamics, as well as the vectors of socio-political development of these countries. However, we can observe the following aspects of political modernization in the countries of the region: improvement of legal national systems, expansion of various established political traditions in accordance with modern requirements of universal existence, identification of new functions of the political system, increasing pluralism in political life. other forms of participation of the population of the state in public life.

The dissertation also identifies the key causes and factors of the transformation of political systems in the Arabian Peninsula, which is associated with the process of globalization and the emergence of liberal movements, which was accompanied within the region by both interior and exterior changes. As a result, this has led to the modernization of political systems in the studied countries in accordance with Western, world standards.

It was revealed that the peculiarities of political transformations in the Arabian Peninsula are a number of points: first, political transformations, although they took place through the adoption of legislative initiatives in the socio-political sphere, but often they are only declarative; secondly, the political transformations in the study region, which were caused by globalization challenges, contributed to the liberalization of various political processes, as well as to the level of education, science and the role and importance of women in society; third, such political

transformations have made it possible to deepen the dialogue and mutual understanding between the leadership of the world's leading countries and the leaders of the Arab states.

The dissertation in the process of working on this work identified three trends that contributed to the political transformations in the Arab countries: first, Western countries increasingly understand the impossibility of full translation of their own political ideals and values in the political systems of these countries; the West's inability to fully transfer its own models of political systems is due not only to the existence of stable traditions in the countries of the region, but also to the presence of its own history of formation and development of transformational processes in political life; Although it is generally accepted that Western politics, with its multifaceted nature, is a model for the whole world, the perception of them by the Arabian countries as absolutely correct for political transformations is quite contradictory and ambiguous.

The peculiarities and importance of educational reform in the Arab countries, which undoubtedly concerns not only the current state of socio-political life of the Arab countries, but also their future, are substantiated. It is at the level of educational and scientific institutions that active interaction with European and American relevant institutions began to take place, the system of academic mobility of teachers, students and scientists began to work, which testifies not to "closed" but to "openness" of this sphere of society in the studied region. Based on such close cooperation with foreign research and educational institutions, the infrastructure of universities and research institutions has expanded, and graduates of Arabian universities are becoming increasingly competitive in the labor market and in Western countries.

The dissertation proved the fundamental importance of reform in gender policy, which changed not only the understanding of the importance of women in the society of Arab countries, but also its role in the context of the formation and functioning of political processes and political institutions. Women are no longer the object but the subject of political life in the countries of the region, and thus a whole

network of institutions has been created for this purpose, in which the best traditions of the Western understanding of gender policy have been implemented.

The dissertation proved the fundamental importance of the reform of gender policy, which changed not only the understanding of the importance of women in the society of Arab countries, but also its role in the context of the formation and functioning of political processes and political institutions. This reform was that women began to be understood and identified no longer as an object but as a subject of political life, noting its growing importance in the formation of its own political elite. It was important that the Constitutions of the Arab countries enshrined gender equality, respect for women's rights and ensuring their fundamental freedoms in all spheres of socio-political life. Accordingly, it is emphasized that the most effective in this context are the reforms carried out by the Government of the Emirates, which in 2009 adopted at the state level Women's Leadership Program, which provided for the creation of a separate system of various institutions, centers, educational and cultural institutions. a large number of vacancies for women in the emirates. It is noted that the reform in its full functioning still has a future, as the effectiveness of its implementation in the countries of the study region depends on the ability of societies to adapt and transform in this direction in accordance with globalization demands, which often contrast with the established worldview and understanding of Islamic society. when it comes to concepts such as equality, tolerance, individual freedom and justice. Because of this, the governments and societies of the states under study are still in a situation of dilemma and a balanced choice between traditional notions of the role of women in these societies and their Western, globalized perceptions.

The coverage of the peculiarities of interstate relations in the Arabian Peninsula was covered in detail and comprehensively. Accordingly, it was found that Bahrain is actively involved in the activities of the GCC and other Arab intergovernmental organizations, but there have been conflicts with a number of countries in the Arabian Peninsula, namely Qatar and Saudi Arabia. In addition, it was found that the country has a fairly close international relationship with such Western countries as Britain and the United States; with the latter, in particular, even

signed an agreement on the location of a military base in Bahrain. At the same time, it was found that before the post-bipolar period, Qatar's foreign policy was characterized by active involvement in various political conflicts in the Middle East. However, since 1990 and to this day, its role as a mediator in various contradictions between the countries of the Arabian Peninsula has been largely observed. A special feature of its activities in Qatar is the active involvement of sports diplomacy. The specifics of the functioning of the foreign policy vector in Oman are revealed, which consists in the fact that most of the emphasis is on the countries of the Arab-Muslim world, in particular the countries of Arabia. However, active cooperation is also carried out with a number of countries in the Far East. The peculiarity of Kuwait's foreign policy is that in addition to the established political and economic aspect, the humanitarian sphere is of great importance.

Internationally, the Arabian Peninsula is a leader in humanitarian aid to developing countries or those in difficult political circumstances (Syria). Yemen's foreign policy, in contrast to Kuwait, does not pay enough attention to humanitarian activities, but tries to pursue it exclusively in peaceful, constructive forms. This is manifested both in peaceful coexistence with neighboring states on the Arabian Peninsula (Saudi Arabia). In turn, it has been proven that the UAE has declared itself a peaceful country in the context of regional relations from the very beginning, but conflicts with Iran have repeatedly been observed for controversial territory.

The main directions of political cooperation of the Arabian Peninsula with the G7 and G20 countries were also revealed, as well as the transformations and key aspects of the Arab countries' interaction with the world's most powerful intergovernmental organizations - G7 and G20. In particular, it was found that the globalization processes that contributed to the deepening of cooperation between the countries of the study region and the above organizations in the financial and economic sphere were a catalyst for the first to adopt and implement reforms to improve legislation and implement in accordance with generally accepted standards.

Key words: political transformations, countries of the Arabian Peninsula, political relations, political reforms, interstate relations, gender politics.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Назарков В.К. Концептуальні засади зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів / В.К. Назарков // Політологічний вісник. Вип.42. – 2009 – С.384-295.

2. Назарков В.К. Зовнішньополітична діяльність Кувейту та Ємену: ключові вектори та специфіка трансформації / В.К. Назарков//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць/Гол.ред В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво Гілея»,2019. – Вип.149 (10). – С. 42-45.

3. Назарков В.К. Специфіка та особливості зовнішньополітичної діяльності Катару і Оману / В.К. Назарков // Філософсько-політологічні студії – 2019 - № 2 – С.130-132.

4. Назарков В.К. Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору ОАЕ / В.К. Назарков // Politicus: науковий журнал. – 2019.– Вип.5. – С. 60-62.

5. Назарков В.К. Основні причини та аспекти проведення сучасних внутрішньополітичних реформ в країнах Аравійського півострова / В.К. Назарков // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць /Гол.ред В.М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея», 2020. – Вип.153 (2) – С.466-468.

Статті у зарубіжних періодичних виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах:

1. Nazarkov V.K. Modern internal political reforms in the arabian states: key reasons and implementation factors / V.K.Nazarkov // Reality of Politics. Estimates - Comments – Forecasts – 2020 – №14 – P.43-49.

Тези доповідей на наукових конференціях:

1. Назарков В.К. «Становлення зовнішньополітичного вектора Об'єднаних Арабських Еміратів»/ Назарков В.К. // Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт- Прага-Київ, — К.: НДІЕР. — 2015. — с. 220-223.

2. Назарков В.К. «Об'єднані Арабські Емірати: здобуття та підсумки зовнішньополітичного шляху» / Назарков В.К. // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 274- 277.

3. Назарков В.К. Зовнішня політика Королівська Саудівська Аравія та місце в ній ісламського фактору / В.К. Назарков // Матеріали Міжнародної наукової конференції: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара)», м. Київ, 17-18 березня 2016 року. – С.12-15.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА АРАВІЙСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ.....	22
1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми.....	22
1.2. Соціально-політичні особливості країн Аравійського півострова....	31
1.3. Основні методи дослідження.....	45
Висновки до першого розділу.....	55
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ У КРАЇНАХ АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА.....	57
2.1. Причини та чинники проведення системних реформ.....	57
2.2. Основні напрями внутрішньополітичних трансформацій.....	77
Висновки до другого розділу.....	102
РОЗДІЛ 3. КРАЇНИ АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	105
3.1. «Особливості міждержавних стосунків на Аравійському півострові».....	105
3.2. Основні напрями політичного співробітництва держав Аравійського півострова з державами «Великої сімки» та «Великої двадцятки».....	137
Висновки до третього розділу.....	156
ВИСНОВКИ.....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	161
Додатки.....	183

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними глобалізаційними процесами, які спричиняють дедалі більше зростання ролі у світовій політиці країн не лише Заходу, але і Сходу. Поряд з такими потужними геополітичними суб'єктами Далекого Сходу як КНР, Індія, Японія, Південна Корея, особливе місце займають і країни Близького Сходу. До таких країн цього регіону відносяться ті, які розташовані на території Аравійського півострова (Бахрейн, Ємен, Катар, Кувейт, Оман, Об'єднані Арабські Емірати і Саудівська Аравія), оскільки вони володіють досить значними обсягами природних багатств і мають вигідне геополітичне розташування. Тому держави даного регіону займають одне з ключових місць у системі сучасних міжнародних відносин, оскільки впливають на формування основних принципів функціонування світової енергетичної безпеки, беруть участь у діяльності світових (ООН, G20, «Група 77»), регіональних та економічних організацій (ЛАД, ОПЕК, РСАДПЗ). Ці та інші аспекти якраз і вказують на те, що країни Аравії мають велике значення у світовій політиці, економіці, безпеці.

Разом з тим, цивілізаційні виклики впливають на країни Близького Сходу. Провідні західні держави спонукають до поступової трансформації і оновлення політичних систем в аравійських країнах. Це відбивається не лише на політико-економічних, але і на соціально-гуманітарних аспектах життя досліджуваного регіону. В цьому контексті можна визначити такі напрямки як тісна співпраця в межах міжнародних організацій із протидії тероризму, модернізації освіти та гендерних відносини, реформування системи охорони здоров'я, боротьба з безробіттям тощо).

Увага до ґрунтовного вивчення означеної проблеми виражається також в тому, що у європейських країнах спостерігається явище «ісламізації», яке провокує як потужну взаємодію християнських і мусульманських цінностей, принципів та ідеалів, так і породжує їхнє протистояння. Через це розуміння функціонування і модернізації сучасних політичних систем і інститутів у

близькосхідному регіоні дозволить більш чітко зрозуміти особливості його розвитку та унеможливити або попередити розвиток різного роду конфліктів.

Важливість досліджуваної теми пов'язана також з тим, що країни Близького Сходу, в т.ч. і Аравійського півострова стають важливими міжнародними партнерами України. Адже зовнішньополітична діяльність нашої держави досить багатовекторна, відтак із багатьох аспектів лише формуються ті чи інші пріоритети стосовно даного регіону. Через це, науковий аналіз сучасних політичних процесів у країнах Аравійського півострова в контексті глобалізаційних змін є доцільним як для вітчизняної економіки та дипломатії, так і для більш глибокого наукового осмислення особливостей політичних трансформацій в сучасному світі.

Адже у вітчизняній та зарубіжній політичній науці відсутні комплексні дослідження сучасних трансформаційних процесів у країнах Аравії у постбіполярному світі. Відповідно, з'являється необхідність у системному аналізі функціонування та змін політичних відносин в державах Аравійського півострова.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової програми на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів», номер державної реєстрації 0116U004776.

Таким чином, **метою** дисертаційного дослідження є комплексне висвітлення специфіки політичних трансформацій в країнах Аравійського півострова, які відбувалися у постбіполярний період (1991-2020 рр.).

Об'єктом дослідження – є політичні системи країн Аравійського півострова.

Предмет дослідження – особливості політичних трансформацій в державах Аравійського півострова.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- визначити соціально-політичну специфіку країн Аравійського півострова і окреслити ступінь наукової розробленості досліджуваної проблематики та її методологію;
- з'ясувати та проаналізувати ключові причини та фактори здійснення системних реформ в Аравії;
- виокремити та дослідити основні вектори внутрішньополітичних трансформацій в країнах Аравійського півострова;
- розкрити значення країн Аравії у функціонуванні регіональних міжнародних організацій;
- визначити та охарактеризувати роль та основні напрямки політичної комунікації держав «Великої сімки» і «Великої двадцятки» з країнами Аравійського півострова.

Методи дослідження. Ключовими методами в дисертаційній роботі стали такі як історіографічний, діалектичний, історико-логічний і порівняльний. Також евристично плідним стало використання міждисциплінарного і системного підходів. Специфіку застосування кожного з вищезазначених методів можна охарактеризувати наступним чином:

- історіографічний метод дозволив виявити особливості висвітлення досліджуваної проблематики у зарубіжних та вітчизняних науковців;
- діалектичний метод виявив певні суперечності у причинах і чинниках проведення системних реформ у тих чи інших країнах Аравійського півострова;
- історико-логічний метод розкрив не лише зовнішній аспект досліджуваної тематики, але й внутрішній, тобто причини, особливості здійснення і наслідків політичних трансформацій у даному регіоні;
- порівняльний метод дозволив здійснити компаративістику співробітництва країн Аравійського півострова з провідними глобальними та регіональними міждержавними організаціями;

- міждисциплінарний підхід допоміг у залученні не лише політологічного дослідницького інструментарію, але й методів інших наук – історії, соціології, статистики, що сприяло більш цілісному і комплексному висвітленню досліджуваної теми.

- системний підхід дав змогу розглянути феномен соціально-політичної трансформації як сукупність взаємопов'язаних елементів.

Саме такого роду комплекс методів і принципів сприяв здійсненню системного і ґрунтовного політологічного дослідження та допоміг вирішити поставлені завдання даної дисертаційної роботи.

Наукова новизна дослідження полягає у наступних положеннях:

- уточнено соціально-політичну специфіку політичних систем країн Аравійського півострова, яка полягає в тому, що, на відміну від інших арабських держав, в них існують сталі традиції державотворення (наявність потужної кланової політичної еліти), що породжує труднощі для істотних трансформацій внутрішнього і зовнішньополітичного вектору;

- виявлено ключові причини трансформації політичних систем на Аравійському півострові, які пов'язані з процесом глобалізації і поява нових ліберальних рухів, зміни в освітній і гендерній політиці, що супроводжувалося в межах країн цього регіону різного роду змінами. В результаті, ці причини призвели до модернізації політичних систем у досліджуваних країнах за зразком західних і світових стандартів;

- розкрито особливості політичних трансформацій в країнах Аравійського півострова: суспільно-політична модернізація, хоча і відбулася через ухвалення відповідних законодавчих ініціатив, проте нерідко вона носить лише декларативний характер; політичні трансформації у досліджуваному регіоні, які спричинилися глобалізаційними викликами, сприяли лібералізації соціально-політичних та економічних процесів, а також підвищенню рівня освіти, науки, культури та ролі і значенню жінки у соціумі; такі політичні трансформації сприяють поглибленню діалогу та взаєморозуміння між керівництвом провідних світових країн та лідерами аравійських держав;

- встановлено три тенденції, які сприяли проведенню політичних трансформацій в арабських країнах: по-перше, західні країни все більше розуміють неможливість повної трансляції власних політичних ідеалів і цінностей в політичні системи цих країн; по-друге, неспроможність Заходу до повного перенесення власних моделей політичних систем обумовлена не лише наявністю сталих традицій в країнах цього регіону, а і наявністю власної історії формування і розробки трансформаційних процесів у політичному бутті; по-третє, хоча прийнято вважати саме західну політику з її багатогранністю як взірць для всього світу, однак сприймати їх арабськими країнами як такі, що є абсолютно вірними для політичних трансформацій є доволі суперечливе і неоднозначно;

- обґрунтовано важливість і визначено особливості освітньої реформи в арабських країнах, яка безперечно стосується не лише теперішнього стану соціально-політичного життя арабських країн, а і їхнього майбутнього. Саме на рівні освітньо-наукових закладів почала відбуватися активна взаємодія з відповідними європейськими та американськими закладами, запрацювала система академічної мобільності викладачів, студентів і науковців, що свідчить вже не про «замкнутість», а про «відкритість» цієї сфери суспільства у досліджуваному регіоні. На основі такої тісної співпраці з іноземними науково-освітніми установами, розширилась інфраструктура університетів і науково-дослідних закладів, а випускники арабських університетів стають дедалі більш конкурентоспроможними на ринку праці і у західних країнах;

- доведено фундаментальну важливість реформи в гендерній політиці, яка змінила не лише розуміння значення жінки у соціумі країн Аравії, але і роль у формуванні і функціонуванні політичних інститутів та процесів. Жінка стала вже не об'єктом, а суб'єктом політичного життя у державах цього регіону, а відтак для цього були створена ціла мережа закладів і установ, в яких саме імплемтувались кращі традиції західного розуміння гендерної політики;

- проаналізовано зміни діяльності арабських держав у функціонуванні регіональних та міжнародних організацій. Участь керівництва країн Аравійського півострова багато в чому залежала від різного роду локальних та глобальних економічних або військових конфліктів. Розкрито, що дедалі більше зростання значення арабських держав у контексті діяльності глобальних організацій («Великої Двадцятки», «Групи 77», ОДКБ та ін.) обумовлено в першу чергу глобалізаційними процесами, які характеризуються тісною економічною співпрацею, особливо зважаючи на те, що більшість країн досліджуваного регіону є ключовими експортерами нафти на світовому ринку.

Практичне значення отриманих результатів визначається поглибленням знань про специфіку та особливості сучасного політичного розвитку в такому близькосхідному регіоні як держави Аравійського півострова. Результати даної праці можуть бути використанні для формулювання і розвитку близькосхідного вектору вітчизняної зовнішньополітичної діяльності. Сформульовані в дисертаційному дослідження теоретичні положення і висновки можуть бути застосовані не лише представникам державної влади, але й для вдосконалення нормативно-правової бази та механізмів потенційних реформ в українських реаліях. Разом з тим, матеріали дисертаційної праці можуть бути корисними для розробки і впровадження спеціальних і нормативних курсів у вищих навчальних закладах «Політичні трансформації на Близькому Сході», «Геополітика», «Зовнішня політика країн Аравійського півострова», «Політичні системи країн РСАДПЗ: історія та сучасний стан» та ін.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювалися як на засіданнях кафедри державного управління, так і на таких міжнародних наукових конференціях: II Міжнародної науково-практичної конференції (Будапешт-Прага-Київ, 5-7 травня 2015 р.), XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (29-30 квітня 2015 р., м. Переяслав-Хмельницький),

Міжнародної наукової конференції: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара (м. Київ, 17-18 березня 2016 року)).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 6 наукових статтях, з них 5 – у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – в науковому періодичному виданні іншої держави, з наряду з якого підготовлено дисертацію, і 3 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, диференційованих на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 184 сторінок. Список використаних джерел нараховує 201 найменування на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА АРАВІЙСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

1.1. Ступінь наукової розробленості проблеми

Специфікою представленої дисертаційної праці є висвітлення особливостей політичних трансформацій у такому близькосхідному регіоні як країни Аравійського півострову. Відповідно до цього, досліджуючи праці науковців минулих років, їх можна поділити на такі наступні групи:

1) наукові праці, які розкривають ті чи інші аспекти соціально-економічного та політичного розвитку аравійських держав;

2) наукові розвідки, які висвітлюють особливості зовнішньополітичних взаємовідносин держав Аравійського півострова.

Слід відзначити, що у 80-х рр. ХХ ст. значне місце у працях радянських дослідників зокрема таких як О. Васильєв, В.Кременюк, В. Машин, Л. Медведк, О.Яковлев увага приділялась критичному висвітленню так званої «доктрини Картера». В свою чергу такі науковці як О. Васильєв, О. Коппель, Л. Медведко, Ш. Ніязматов і В. Сажин у своїх наукових працях звертали увагу на розкриття особливостей та перебігу ірано-іракської війни, зокрема розкриваючи як суто військовий, так і безпосередньо дипломатичні вектори конфлікту [5; 196].

Водночас слід підкреслити, що наукові напрацювання ряду радянських вчених, а саме – В. Гошев, О. Кулямзін, Р.Маркарян, В.Озолінг, І. Сенченко зосередили свою увагу на виявленню специфіки зовнішньополітичного вектору аравійських держав у 80-ті рр. в глобальному контексті, а також ті чи інші інтеграційні процеси у даному географічному регіоні. Особливістю радянських наукових пошуків таких вчених як Л. Вальков, О. Мелкумян, Н. Оганесян, О. Яковлев полягає в тому, що аналіз арабських країн загалом і держав Аравійського півострова здійснювалося комплексно, що включало в собі:

- особливості національних традицій,
- ключові риси культурних і релігійних звичаїв,
- архаїчність системи публічного управління, яке керується звичаєм [2; 775].

У наступному десятиріччі, проблематика наукових напрацювань зосереджується на таких напрямках як:

- політичні аспекти регіональних міждержавних стосунків в контексті тих чи інших глобалізаційних процесів процесами (О.Волович, Р.Нечай, В.Плачинда);
- соціально-економічні процеси у країнах Аравійського півострова (О.Васильєв, В.Ісаєв, А.Сторін, О.Яковлев);
- іракська проблематика [6; 13].

Поряд з цими визезназначеними дослідженнями, весь масив використаної літератури, можемо згрупувати в наступні групи:

- 1) вітчизняні;
- 2) російські
- 3) близькосхідні
- 4) західні.

Розглянемо надалі кожен з даних груп більш детальноше.

Українські наукові студії, які були евристично плідними для написання даної дисертації в центрі уваги ставили розкриття перебігу арабських революцій та їх вплив на ті чи інші регіону Близького Сходу [6-8, 11, 14], в т.ч. і аравійських держав [24, 53, 56, 60-61,], висвітлення процесів демократизації в досліджуваному регіоні і глобалізаційний вплив на арабський світ [22, 31, 49, 55, 58], світоглядно-релігійні переконання в контексті повсякденного буття [16, 28, 64], а також специфіка взаємовідносин України з країнами висвітлюваного регіону.

Особливо слід виокремити такого дослідника як А. Бузаров [6-8], який наголошує на тому, що внаслідок глобалізаційних процесів аравійські держави, як і загалом весь арабський світ знаходяться під вплив процесів територіальної

фрагментації і політичних трансформацій. Через це певні держави цього регіону опинилися в ситуації імплементації різного роду аспектів демократичних систем, водночас не заперечуючи усталений устрій буття соціуму. Водночас, ці процеси викликали потужні соціальні конфлікти, що вилилися у громадянські війни. Тому й перебіг їх становив важливе значення не лише для даного регіону, але й фактично для всього світу.

Також евристично плідними для розробки ключових положень та результатів дисертаційної праці стали напрацювання вітчизняного науковця В. Ціватого [58, 59]. Зокрема важливим для нас стало розуміння ним того, що для України важливими країни досліджуваного регіону через ряд наступних причин:

- можливість диверсифікації джерел енергоносіїв, які внаслідок високої енерговитратності українського виробництва є для нашої держави стратегічно важливими, оскільки самостійно Україна в змозі забезпечити власні потреби в нафті і газі усього на 10 -15% і 25% відповідно.
- джерело інвестицій, обумовлені значним економічним потенціалом даного регіону.
- ринок збуту для українського експорту, який, на жаль, не відрізняється особливою різноманітністю, а, значить, далеко не на всіх світових ринках може бути конкурентоспроможним.

Відповідно, в умовах посилення тенденцій до глобалізації світогосподарських зв'язків внаслідок підвищення інтенсивності міжнародних торговельних, фінансово-економічних, міграційних та інших процесів, збільшення масштабів світових інформаційних і комунікаційних потоків істотно поглиблює взаємозалежність країн. При цьому місце країни в системі міжнародного поділу праці визначається не тільки технологічним, виробничим і освітнім рівнем розвитку націй, а й темпами структурних реформ і інноваційних змін, які обумовлюють перспективи розвитку економіки.

Поряд з цим необхідно відзначити наукові напрацювання російських вчених, оскільки їх здобутки є важливими у двох аспектах:

1) російська влада активно співпрацює з державами аравійського регіону як економічній сфері, так і гуманітарній.

2) Російська Федерація має свої геополітичні інтереси в аравійських країнах, що імпліцитно, або експліцитно проявлялось в тих чи інших важливих подій і процесів у близькосхідному регіоні.

Відповідно, можемо зауважити, що ті чи інші наукові напрацювання не останню чергу пов'язані з соціально-політичними зацікавленнями даної країни по відношенню до держав досліджуваного регіону.

Найбільш важливими в цьому плані треба відзначити фундаментальні дослідження російська науковиця О. Мелкумян [32-35], що озгляд основних тенденцій, що характеризують відносини аравійських держав до Ірану показує, що реалії глобального і регіонального розвитку сприяють зміцненню взаєморозуміння і співробітництва, незважаючи на невирішені конфліктні ситуації і не співпадаючі точки зору з цілого ряду найважливіших проблем. Прагматичний підхід стає визначальним у політиці всіх держав регіону, незалежно від особливостей їх внутрішньополітичного розвитку і спрямованості зовнішньополітичної стратегії. Одним з найважливіших факторів, які будуть впливати на регіональну ситуацію, є ісламська солідарність. Належність всіх держав цього регіону до мусульманської спільноти і їх взаємодію в рамках Організації ісламського співробітництва для вирішення спільних проблем, створює основу для зближення і взаєморозуміння в регіональних справах. Інша істотна обставина, що впливає на відносини між державами регіону і об'єднує їх, це їх спільна участь у діяльності ОПЕК і загальна зацікавленість у підтримці стабільності нафтового ринку і оптимальних цін на нафту, які дозволять забезпечити економічний розвиток досліджуваних нами держав.

В свою чергу залучення наукових розвідок російських вчених В. Ісаєва та О. Філоника допомогли розкрити специфіку американської політики по відношенню до тієї чи іншої держави висвітлюваного регіону.

Відповідно було встановлено, що США переживає занепад свого авторитету і впливу в близькосхідному регіоні і вже не здається єдиною державою, здатним впливати на хід світових процесів або визначати їх. Великі за обсягом фінансові і за кількістю втрати людей через здійснення військових дій в Іраці і Афганістаті призвели до такого результату, що США вже і не особливо прагне стати головним політичним актором у світових, глобальних процесах.

На підтвердження цьому можна навести результати соціологічного дослідження, здійсненого одним з дослідницьких центрів навесні 2016 р. Відповідно можемо вказати наступні цифри:

- 37% опитуваних говорять, що США мають допомагати вирішувати проблеми інших держав;
- 57% наголошували на необхідності детальної уваги вирішення власних проблем США.

Водночас, 27% опитуваних вважають, що США мало торкається зовнішніх проблем, тоді як 41% наголошують на занадто велику увагу до проблем інших країн [31].

Одиз з провідних таблоїдів, а саме Financial Times підкреслило відносно нещодавно, що період американського владарювання у близькосхідному регіоні майже вичерпується, оскільки не вбачають в них серйозного захисту і помічника у вирішенні різного роду внутрішньо арабських соціально-політичних проблем.

Ці виклики, на думку Г. Кіссінджера, означають, що США повинні вирішити для себе, яку роль вони відіграватимуть в ХХІ столітті – і Близький Схід буде нашим безпосереднім і, можливо найбільш важким тестом. Питання тут не в силі американської зброї, а в рішучості і здатності США розуміти і освоювати новий світ.

У Америки є два можливих шляхи реагування на ці виклики:

Перший – надання економічного, політичного і силового тиску аж до застосування військової сили до тих, хто більше не хоче визнавати американську перевагу і моноцентричність систему світу.

Другий шлях – спробувати вбудуватися в цей процес і почати розвивати відносини з іншими країнами на основі поваги їх суверенітету і національних інтересів [77].

Доречним буде в цьому контексті зазначити, що відбулися помітні трансформації політичному аналізу досліджуваного регіону як вітчизняних, так і російських науковців. Зокрема в 1990-1995-х рр. в наукових розвідках було присутно досить негативне ставлення до Іраку як арабської держави, що є небезпечною як для арабського регіону та всього світу загалом. Проте починаючи з 1996 р., тає помітним те, що більша частина знаних фахівців-міжнародників та політологів наголошують на зміну природи іракської проблеми, що вилилася у протистояння між Іраком та США.

Відповідно у вітчизняній гуманітаристиці можемо виокремити два потужних осередки досліджень взаємовідносин США та близькосхідного регіону:

- 1) київський;
- 2) одеський.

Така вищезазначена ситуація дала сильний поштовх для розвитку американістики у вітчизняній гуманітаристиці, що позначилося знаними і важливими до сьогодні фундаментальними дослідженнями київською групою науковців з Інституту світової економіки і міжнародних відносин на чолі з академіком НАН України А. Шлепакова, а згодом професора Є. Камінського [30; 137].

Слід зазначити, що якщо такі науковці даної дослідницької групи як Б. Канцелярук, О. Потехін і С. Шергін акцентували свою увагу на особливостях взаємовідносин та взаємовпливу США щодо країн Радянського Союзу і європейських держав, то Б. Гончар якраз зосереджував свої дослідження тематиці впливу найбільш гострих регіональних конфліктів на інші частину

світу. Це стосувалося і конфлікту у Перській затоці і взаємостосунках на цьому тлі США і СРСР. Саме в його дослідженнях було вперше висвітлено як зовнішньополітичні доктрини знаних політичних науковців США, так і розкрито і проаналізовано ключові вектори законодавчих і виконавчих ініціатив, які виходили з керівництва даної країни.

Вагоме значення в дослідженнях американо-аравійських відносин також зробили напрацювання одеської політологічної школи на чолі з академіком Української академії політичних наук С. Аппатова, а пізніше член-кореспондента даної академії І. Ковалю. До цієї групи також слід віднести імена таких науковців як В. Глебов, О. Брусиловський, О. Войтович, В. Дубовик, П. Райнов. До слова, останній детально розкривав наступні аспекти:

- 1) становлення політики США щодо регіональних та глобальних проблем;
- 2) погляди американських науковців на близькосхідні проблеми;
- 3) вирішення американськими зовнішньополітичними рішеннями конфліктних ситуацій у Перській затоці [22; 175].

Як київські, так і одеські науковці-політологи підсумовуючи детальне дослідження зовнішньополітичного вектору США щодо арабського світу, зокрема і Аравійського півострова, серед населення однієї з ключових геополітичних країн виокремили три сторони:

1) радикальна, прихильники якої категорично незгоді з політикою США по відношенню до аравійських країн і конфлікту у Перській Затоці. Тим самим заперечуючи важливість даного регіонам для своєї країни

2) прагматична, представники якої наголошують на визнанні важливості даного регіону для американських політичних інтересів, тим самим детермінуючи збереження впливу США на арабський світ, при цьому обережно ставлячись до застосування зброї.

3) консервативна, прибічники якої підкреслюють якомога жорсткі, військові заходи в аравійському регіоні заради збереження і захисту інтересів США [29; 182].

Відповідно наше намагання максимально об'єктивно та ширше проаналізувати зв'язок і вплив США і європейських країн призвели до обрання синергетичної методології аналізу, що передбачає вивчення загальних принципів та тенденцій, які становлять основу трансформації складних нелійних соціальних спільнот.

Водночас можемо виділити такі групи західних і східних (арабських) джерел (як наукових, так і офіційних), які мають питому частку у загальному списку використаної літератури і допомогли більш ґрунтовніше досягнути досліджувану тему і виконати поставлені мету і завдання:

1) офіційні документи – Конституції держав аравійського півострова, документи таких міжнародних організацій як Рада співробітництва арабських держав Перської Затоки, Організація ісламського співробітництва, Європейський Союз, Ліга Арабських Держав, Організація Об'єднаних націй, Організація ліги арабських держав з питань освіти, культури та науки (ALECSO), рішення різного роду дипломатичних комісій;

2) праці західних вчених присвячені як загальній характеристиці досліджуваного регіону, так і окремим аравійським державам. В цій групі можемо виокремити наступні підгрупи:

- наукові роботи (політологічні, соціологічні, історичні, юридичні, філософсько-релігійознавчі), в центрі яких загальний стан і особливості соціально-політичного життя арабського світу загалом і близькосхідного регіону, зокрема;
- наукові дослідження, в яких розглядається історія і сучасний стан всього регіону, якому присвячена дана дисертаційна праця;
- наукові напрацювання, присвячені специфіці політичної ситуації і трансформаціям в тій чи іншій країні Аравійського півострова.

3) наукові напрацювання арабських науковців, зокрема таких вчених як С.Авад, А.Бішари, Дж.Аксікаса, Н.Н.Аль-Аюбі, І. Аль-Кашеф, А.Аль-Мессауді, С.Аль-Фадлі, М.Аль-Шибіні, Р. Ат-Талеї, М.Ата Хассан, А.Р.Аттар, А.М.Т.Афіфі, К.Ахмаді, А. Бадр Ед-Дін Ібрагім, Х.Бараката, С.Гави, Дж.Заррук,

М.Зегал, Дж.Р.Насера, С.К.Рабайя, Л.Н. Рахбані, Ф.Роуді-Фагімі, Х.Ріннаві, Н.Р.Сабрі, А.А. Садек, Г. Собхі, С.Дж. Сулейман, Н.Р.Фара, Х.Хруб, Р. Хурі та ін.

Стосовно вищезазначених дослідників, можемо зазначити, що вони досліджували ґрунтовно як перебіг політичних трансформацій у тій чи іншій країні досліджуваного регіону, так і вплив глобалізаційних процесів на розвиток держав арабського світу. Особливу увагу вони приділяли причинам, розвитку і наслідкам подій «арабської весни» та його значення для змін у соціально-політичному бутті Близького Сходу. Водночас, слід наголосити, що у більшості напрацювань малопомітним є позитивне ставлення до західних впливів до мусульманського світу, тим самим засвідчуючи відносно упереджене ставлення науковців до даної тематики. Ті ж науковці – Р. Ат-Талеї, Дж.Р.Насера, С.Дж. Сулейман, Н.Р.Фара – які позитивно ставляться до прозахідних впливів на територію досліджуваного регіону зосереджують увагу не стільки на військових подіях, а саме соціальних змінах – освітня політика, гендерна політика тощо [28; 171].

Таким чином, проаналізувавши теоретичну базу даної дисертаційної праці, можемо зробити висновок, що в науковій літературі присутня доволі об'ємний корпус досліджень, присвячених регіону, який є в центрі нашої уваги. Це наукові напрацювання, які розкривають арабський регіон з різних точок зору гуманітарного дискурсу – політологічного, соціологічного, юридичного, економічного, філософсько-релігієзнавчого, історичного, психологічного. Однак, можемо констатувати про доволі побіжні наукові праці, присвячені саме сучасним політичним трансформаціям в державах Аравійського півострова. Відповідно, можемо зауважити, що основні групи наукових досліджень становили праці українських, західних (американських і європейських), східних і російських вчених.

1.2. Соціально-політичні особливості країн Аравійського півострова

Як будь-який значний за територією регіон світу, держави Аравійського півострова мають свою специфіку існування та історичні особливості, які вплинули на їх появу, розвиток та функціонування їх впродовж століть і до нашого часу.

Безперечно, що форма правління є одним з ключових елементів, який визначає державно-правову структуру будь-якої країни, в тому числі і арабських. Варто відзначити, що така форма правління як монархія дотепер зустрічається в кожній з аравійських країн, за виключенням Йємену. Така ситуація пов'язана не лише історичними традиціями, але й чітко збереженою ключовим становищем земельної та родоплемінної аристократії, роллю і значенням монархії у суспільстві даних країн, значенням духовенства для послідовників ісламу, а також соціально-психологічним і матеріальним аспектами, які мають стосунок до традиційних видів господарювання, а також низьким рівнем політичної самостійності буржуазії та присутністю значного досвіду державних лідерів в умінні бути на перетичні сучасних трендів і традицій і різного роду політичних партій. Розглянемо надалі кожен з країн більш детально.

Абсолютні монархії в аравійському регіоні збереглися в даний час в Саудівській Аравії і в Омані незважаючи на те, що останнім часом в цих країнах намітився процес закріплення загальних принципів державного устрою і управління (1992 р Король видав Конституційні акти в Саудівській Аравії, в 1996 році була прийнята Конституція Омана). За своїм соціальним характером сучасні абсолютні монархії не являють собою феодальні держави в традиційному розумінні цього терміна.

Як зазначає М. Баглай: «Панівні групи, хоча і сформувалися на базі феодальної аристократії, існують не за рахунок феодальної експлуатації

селянства, а за рахунок широкого державного використання нафтових багатств. Крім того, значна частка влади зосереджена в руках великих, переважно фінансових, компаній. В Омані збереження султанату обумовлено ще і тим, що гарантом монархії виступають західні держави, насамперед Англія і США, яким досі належать важливі позиції в економіці цієї країни» [4; 754].

Необхідно відзначити, що до 1996 року в Омані була відсутня взагалі конституція, а тому саме Корон слугув її заміною в цій країні. Втім, і до сьогодні парламент у загальноприйнятому його експлікації також поки не має чітко визначеної інституції, а тому саме Султану належить керування як виконавчою, так і законодавчою владою. Відповідно до цього, різного роду профспілки та політичні партії є поза законом. В свою чергу склад виконавчої влади, який формується Султаном складається з наступних членів:

- спеціальний представник Султану;
- три заступники прем'єр міністра;
- 20 міністрів;
- секретар кабінету.

Цікавим треба відзначити те, що за складом сам уряд фактично є «сімейно-клановим», оскільки більшість міністрів і взагалі членів центральної виконавчої влади належать до найближчого по крові оточення Султана. Тому і ключові посади як міністра оборони, фінансі та закордонних справ займає посаду безпосередньо Султан.

Поряд з цим, цікавим в контексті державного управління функціонування у досліджуваній країні такого дорадчого органу як Державної консультативної ради, яка почала своє функціонування у 1981 р., а у 1991 р. була трансформована у Раду шури, склад якої має 59 членів, які змінюються кожні три роки. Ключовим завданням її є те, щоб формулювати для законодавчої влади ті чи інші рекомендації стосовно існуючих законів, які стосуються економічної чи соціальної сфери буття країни.

Що стосується іншої держави, а саме Саудівської Аравії, то вона виникла майже 100 років тому завдяки угруповуванню ваххабітів, які мали за собою

армію на чолі з Ібн Саудом, котрому вдалося ще в колоніальний період сформувати могутню суверенну країну. Саме він і став у 1932 році першим очільником цієї держави у статусі Короля.

Як зауважує відома дослідниця О. Мелкумян: «це зумовило те, що і донині зберігається надзвичайно високий авторитет саудівської династії в широких верствах населення. Фактично в Саудівській Аравії склалася не стільки абсолютна влада самого монарха, скільки абсолютна влада клану, який історично виокремився як правлячий. Король тут виступає персоніфікованим носієм влади клану, визнаного панівним плем'ям. До того ж в умовах відсутності опозиційних партій і організацій, які могли б загрожувати внутрішньополітичній стабільності, і значного зростання добробуту населення, прямо пов'язаного з доходами від нафти, формування капіталістичних відносин проходило більш спокійно і не викликало різких змін в сфері влади і управління» [35; 86]. Проте все ж можна відзначити про наявність низки організацій політичного, релігійного і громадського характеру, які опозиційно налаштовані до діючої політичної системи, але через свій нелегальний статус їх вплив не містить істотного значення у житті держави.

Необхідно відзначити, що у 50-х років минулого століття у Саудівській Аравії був створений центральний орган виконавчої влади, а саме Рада міністрів. Сам же очільник країни є не лише багатовекторною політичною фігурою – займає функціонально посади верховного судді, головнокомандувача та прем'єр міністра, але й релігійною, оскільки в його особі втілюється очільник секти ваххабітів.

Якщо ж говорити про такий патріархально-феодалний принцип як «шура» (рада), то у досліджуваній країні, як зауважує близькосхідний дослідник М. Аль-Саїд є три ради:

- дорадча рада має у своєму складі майже 40 представників правлячої сім'ї а також відомих аристократичних родів;
- юридична рада складається з 20 осіб-улемів, які відомі тим, що є найбільш обізнаними у Корані.

- рада при губернаторах, яка функціонує на кшталт звичайних рад при шейху [61; 115].

Втім, як підкреслює Ю. Коломієць, в одній з своїх праць, що саме політична ситуація, яка виникла у Саудівській Аравії через події на Близькому Сході, а також політичний тиск як з боку консерваторів, так і з боку лібералів стали основою для початку політичних реформ, що проявилось у демократизації державного управління даною країною. Відповідно королем Фахдою бен Абдель Азіз Аль Саудом було видано три укази:

- «Система територіального устрою»
- «Положення про Консультативну раду»;
- «Основи системи влади»;

Відповідно, були вперше юридично закріплені загальні аспекти функціонування управління країною і державного устрою. Проте, на даному етапі принципова схема владних структур збереглася в старому вигляді фактично і до сьогодні [24; 19].

Основний закон уряду (Basis system), виданий у березні 1992 р. в окремій главі (стаття 5) затверджує статус сім'ї Саудідів як "ключову основу" загалом саудівського соціуму. Разом з тим, відповідно до наказу Короля Фахда, була сформована Консультативна рада – абсолютно новий консультативний орган, який складається з 60 осіб, склад якого затверджується строком на чотири роки безпосередньо Королем. Даний дорадчий орган створений задля розробки рекомендацій центральній виконавчій раді в контексті соціально-економічних питань функціонування держави, а також підготовка експертних висновків, в яких потенційно має міститися оцінка з приводу тих чи інших законодавчих ініціатив. Втім, треба зауважити, що «функції цього органу обмежені і він не може здійснювати функції парламенту. Принципово створення такої Ради не змінило роль королівської сім'ї в управлінні країною. Разом з тим сам факт її інституалізації свідчить про те, що намітилася в Саудівській Аравії тенденція розвитку в напрямку створення представницьких органів» [62; 79].

Разом з тим, свою специфіку такі держави Аравійського півострова як Катар і Об'єднані Арабські Емірати, які функціонують як конституційні монархії. Відповідно, дані країни відрізняються від тих арабських країн, в яких панує абсолютна монархія, тим, що в них присутня конституція, але вона ж була ухвалена не тим чи іншим демократичним шляхом – законодавчою владою, або всенародним волевиявленням, а видано монархом, А тому, можна говорити про символічну конституційну монархію у даних країнах. Так, наприклад, у ОАЕ Конституція була ухвалена у 1972 р., а у Катарі у 1970 р., з ухваленням певних змін у 1972 р.

Згідно Конституції ОАЕ, основним органом державної влади означено Вищу раду, яка у своєму складі має емірів – правителів семи еміратів, адже за формою устрою вона є монархічною конфедерацією, оскільки кожна її частина – емірат є абсолютно монархічним і має досить велику за повноваженнями самостійність. Разом з тим, склад цієї Вищої ради оновлюється кожні п'ять років, очільника якого досить часто іменують як президент, оскільки є «виборним монархом». В його функціональних обов'язках є окрім очолювання країни і представницькі аспекти. Разом з тим, необхідно підкреслити, що у досліджуваній країні немає чітко регламентованого чергування очільника держави [93].

В ОАЕ, згідно з Конституцією, вищим органом державної влади є Вища рада, що складається з очільників семи еміратів (кожен з них за формою правління є абсолютною монархією та має фактично автономний статус). Еміри Вищої ради зі свого складу строком на 5 років обирають голову, якого нерідко називають президентом (так званий "виборний монарх"). Даний президент має функції очільника країни, включаючи і представницькі. В цій державі немає регламентованої черговості заняття поста глави держави. З 2004 р. очолює країну Халіфа бін Заїд Аль Нахайян, попередником якого 33 роки був Шейх Заїд бен Султан Аль Нахайян. Обидва вони еміри Абу-Дабі. Слід також відзначити, що центральну виконавчу владу в ОАЕ здійснює Рада міністрів, призначення яких ведеться емірами.

В свою чергу, згідно з Конституції Катару, вся повнота виконавчої і законодавчої влади належить керівнику державу зі статусом Еміра (з 2013 р – ним є Емір Тамім бін Хамад Аль Тані). Повноваження очільника широко масштабні, оскільки окрім функції верховного головнокомандувача та формуючого Ради оборони, він представляє країну у міждержавних відносинах та має повну владу щодо призначення і звільнення ключових військових та цивільних кадрів, та в його компетенції скасування будь-якого судового вироку. Разом з тим, як керівник виконавчої влади прем'єр-міністром є Еміром і головою Ради міністрів, яка має на меті сприяння Еміру у тому, щоб повноцінно здійснювати свої виконавчі завдання і функції [91].

Також необхідно наголосити на тому, що вся діяльність даного органу влади здійснюється за головуванням Еміра, оскільки він у праві вільно видавати розпорядження щодо призначення (і звільнення у будь-який момент) міністрів, які обов'язково мають належати катарській національності

Ключові функції Ради досить широкі і вони прописані в основному законі Країни, втім можна виділити наступні:

- Стаття 33 зазначає, що даний орган спрямовує діяльність міністерств та визначає основні напрямки функціонування виконавчої влади;
- Стаття 34 говорить, що ця державні інституція є керівним органом стосовно всіх політичних справ як зовнішніх, так і внутрішніх, тобто тих, які мають стосунок, який регламентов законодавством, включаючи і Основний закон;
- Стаття 35 наголошує про те, що очільники міністерств мають подвійну політичну відповідальність:
 - колективну політичну відповідальність за виконання загальної політики держави;
 - індивідуальну відповідальність щодо роботи в межах власних функціональних обов'язків та здійснення функцій відповідного міністерства [106].

Тому, можна висувати, що хоча Рада міністрів має широкі повноваження, але де-факто вона є звичайним виконавчим органом, який очолюється Еміром.

Таким чином, незважаючи на досить широкі прерогативи, Рада міністрів залишається всього лише виконавчим органом при Емірі. Виборні органи не передбачені ані Конституцією Катару, ані Конституцією ОАЕ, хоча і в обох країнах відбулося запровадження такого інституту в державній владі як консультативна рада (ОАЕ – Федеральні Національні збори, Катар – Меджліс аш-шура), розпорядження про яке приймається очільником тієї чи іншої країни. Дані консультативні органи в обох державах не виконують функції законодавчої влади тому, що розпорядження про призначення на відповідні посади здійснюється Емірами, а тому мають суто функції дорадчого органу і, через це ухвалення не є обов'язковими для того, щоб їх виконувати з боку як уряду, так і безпосередньо голови держави. Примітним є також те, що скликання не можуть проводитися без санкції очільника країни і відповідно згод всіх міністрів. Через це як засідання Консультативної ради Катару, так і нарада еміратів в ОАЕ можуть відбуватися тільки за наявності окремого дозволу, про що окремо пишеться в конституціях обох країн, бо за відсутності його ухвалені рішення є нелегітимними і протизаконними.

Також керівники цих двох держав можуть власноруч припинити достроково функціонування сесій того чи іншого дорадчого органу. Разом з цим, відповідно до конституцій дані консультативні ради цілком мають право на обговорення законодавчих ініціатив, оскільки саме після дискусії в них очільники двох країн можуть затверджувати, або відхиляти їх ухвалення.

Тому де-факто, як наголошує К.Дуглас-Вільямс, законодавчий процес відбувається за безпосередньою участю Еміра, оскільки той, являючись очільником виконавчої влади, управляє розробкою законів, і сам як же керівник держави їх ухвалює. Це ж саме відбувається і при затвердженні міжнародних угод. Емір має абсолютні повноваження, особливо це яскраво проявляється у надзвичайних і форс-мажорних ситуаціях. В такі моменти Емір самотужки

видає накази, які автоматично стають законними і мають право безперешкодно реалізовуватися, без дозволу того чи іншого державного органу (судового, законодавчого, дорадчого) [108; 135].

Підсумовуючи, можна зазначити, що ключові положення Конституцій як ОАЕ так і Катару свідчать, що в обох державах є наявні нерівномірні стосунки між функціонуючими інститутами кланового представництва і центральною виконавчою владою, що призводить в результаті до того, що перші є просто дорадчими органами при уряді, функціонуючи при цьому під жорстким пресингом очільників країн.

Загалом, як підкреслює Д. Еспозіт, всі повноваження консультативних рад мають на меті лише «висловлення власної точки зору» тому, що ніде в законодавчих актах обох країн не прописано, що той чи інший очільник має виконувати рекомендації даного органу. Втім хоча і діяльність і обмежена даних консультативних рад, особливо що стосується реального впливу на владу, однак все ж Конституції обох країн говорять і про низку важливих функцій. Наприклад, в ОАЕ, Федеральні національні збори мають повноваження щодо фінансового контролю в контексті функціонування виконавчої адміністрації у сфері бюджетних витрат, а також обліку мит, податків зокрема і ухвалення фінансових законодавчих ініціатив загалом. В свою чергу, у Катарі, в компетенції Консультативної ради також належать фінансові аспекти, а інколи навіть проявляти власноруч законодавчі ініціативи, надаючи рекомендації щодо їх ухвалення безпосередньо Еміру країни [111].

Попри те, що влада зосереджуються здебільшого в руках однієї людини – очільника країни, можна зазначити, що окрім функціонування консультативних рад, в конституціях досліджуваних країн наголошується і про загальні права і свободи громадян. Зокрема у Конституції Катару говориться, що дана країна є незалежною і з демократичною формою правління, а відтак керівництво держави спрямовується своєю діяльністю на те, щоб повноцінно діяла справжня демократія у всіх сферах суспільного буття, контролюючи спокій,

справедливість та рівних всіх жителів країни. Це на думку можновладців і має тримати в країні внутрішню безпеку і стабільність.

Державний лад побудований не на користь однієї людини, оскільки в Конституції Катару чітко прописані такі терміни як «загальне благо», «процвітання громадян», «інтереси суспільства», що свідчить про те, що держава сприяє стабільності і розвитку кожного громадянина і будь-якої соціальної верстви, незалежно від того наскільки вона близька до керівництва країни.

Також в Конституції підкреслюється що основними засадами соціуму даної країни є праця, власність, і капітал, і відповідно, гарантується в повній мірі приватне підприємництво. Основними засадами соціальної політики даної країни є:

- піклування країни про підрастаюче покоління і сім'ю;
- забезпечення громадян повного права на рівні можливості і гарантування їм реалізації права на працю;
- уникнення факторів, які збільшують можливість злиднів, невігластва і хвороб;
- право на освіту кожного громадянина, що є загальним, обов'язковим і безкоштовним
- державна допомога незахищеним верствам населення – людям похилого віку, інвалідам, сиротам тощо [115; 342].

Крім цього, слід відзначити про діалектику обов'язків держави і громадян. Якщо держава гарантує рівність, недоторканість житла, та свободи друку, то кожен з громадян повинен чітко дотримуватися суспільного порядку, зокрема про це йдеться у ст. 15 Конституції Катару [91].

Що стосується ОАЕ, то в її Конституції проголошуються такі принципи:

- ✓ захист приватної власності
- ✓ принцип соціальної справедливості є основа національної економіки

- ✓ принцип співпраці приватного і державного секторів, що ставить за мету забезпечення підвищення рівня життя, збільшення виробництва, економічного розвитку;
- ✓ основні права і свободи громадян (рівність всіх без виключення жителів країни перед законом; свобода релігійного віросповідання, слова і пересування, недоторканість житла і особи, свобода створення організацій і зборів та ін.) [93].

Втім, необхідно наголосити, попри наявні задекларовані принципи в Конституціях як ОАЕ, так і Катару, вони, як наголошує У. Кілпатрік, залишаються здебільшого лише «на папері». Тому забезпечення прав і свобод громадян не мають реального втілення у даних країнах. Хоча і говориться про них в Конституціях, однак дані норми не містять в собі жодних гарантій щодо їх повноцінного та ефективного виконання, а відтак говорити про реальний захист прав громадян не має можливості. Проте, констатація їх хоча би письмого, у даних документах обох країн свідчить про реальну демократизацію і модернізацію політичних систем на Аравійському півострові, що потенційно може сприяти і живому втіленню соціально-політичних трансформацій в цих державах [144; 215].

Натомість, в таких монархіях Аравійського півострова як Кувейт і Бахрен трансформації політичних систем досягли найбільших змін у порівнянні з іншими країнами досліджуваного регіону. Основна різниця відмінність полягає в тому, що отримавши суверенний статус подальший розвиток обох країн відбувався в руслі формування чітких принципів розмежування парламентської і владної демократії, що проявилось в обмеженні виборчого права. В результаті ці держави стали конституційними монархіями за формою правління, що позначилось на поєднанні усталених методів функціонування влади в цьому регіоні з тими чи іншими аспектами державних інституцій, що можна спостерігати зазвичай у європейських політичних системах та одному з ключових документів сучасного глобалізованого світу як «Загальна декларація прав людини».

Якщо ж говорити окремо про кожну з цих двох країн, то варто зауважити, що трансформаційне становлення Бахрейну відбувалося в контексті обмеження виконавчої влади, але збільшення повноважень законодавчої, яке було закріплено на конституційному рівні. Відтак, можна згадати про події грудня 1972 р., коли відбулися перші в історії Бахрейну вибори, які мали на меті створити склад тимчасових Установчих зборів цієї країни. Як результат цих подій, вже у травні 1973 р. була ухвалена перша Конституція Бахрейну, в якій чітко було прописано, що якщо здійснення виконавчої влади відбувається за допомогою Ради міністрів, то саме Еміру і Національним зборам належить законодавча влада.

Втім, треба підкреслити, що дані політичні умови змогли проіснувати лише два роки, оскільки хоча влада повністю зосереджувалась в особі Еміра, проте реальна існування парламенту, яке мало повноваження змінювати хоч і невелички, але ті чи інші аспекти політичного буття Бахрейну, становило загрозу для правлячої монархії. Відповідно, Емір у 1975 р. розпустив законодавчий орган, при цьому не уточнивши в які терміни має він знову своє функціонування відновити. Після цих подій правлячий клан продовжив тримати повну владу в своїх руках, особливо враховуючи, була призупинена дія ухваленої Конституції, тим самим зробивши акцент на консервативній традиції, і якщо якусь модернізацію запроваджувати, то хіба що економічну, або технічну [145].

Не дивлячись на це, соціально-політичні заклики сировно більш демократичних методів і форми керівництва продовжували лунати в соціумі даної країни і у подальші роки. Це не могло не вплинути, що проявилось через майже 20 років, а саме в тому, що Емір ухвалив у 1992 р. про створення такого органу як Консультативна рада (Меджліс аш-Шура), склад якого нараховує тридцять людей. Ключовою функцією є дорадча оскільки в її компетенції формулювання рекомендацій виконавчій владі стосовно тих чи інших законодавчих ініціатив і різного роду соціальної і економічної сфер буття

країни, що має бути розгляну і у позитивному випадку ухвалено самим еміром [92].

Необхідно зазначити, що наразі кількість членів Меджліс аш-Шури збільшена і становить вже сорок осіб і сфера її компетенції ще більш розширена. Наразі вже не тільки даний консультативний орган розглядає різного роду завдання, що ставить перед ним керівництво, але й сам він має можливість надавати запити до Ради міністрів. Хоча як і раніше, так і зараз всі протокольні рішення Консультативної ради носять виключно рекомендаційний характер, оскільки знову-таки про її функціонування немає жодної згадки в Конституції.

В цьому контексті, не дивним стає той факт, що ті чи інші професійні спільноти та співтовариства не можуть бути учасниками політичних процесів, адже згідно Основного закону даної країни, ніхто не може бути затриманим чи обмеженим у свободі в тому чи іншому прояві, окрім випадків, які встановлені законодавством, або потрібно вчинити відповідно судового рішення.

Однак, у реальності, дана норма Конституції стає у тіні у порівнянні з Державним актом про безпеку, який був ухвалений у 1974 р., а тому «цілком нормальним» стають випадки незаконних арештів без суда строком до трьох років, або різного роду адміністративні чи кримінальні покарання за ті чи інші прокламації політичного характеру і які можуть розцінюватися як виклик для національної безпеки [173; 115].

Тому, хоча Конституція детермінує право на свободу виявлення думки, у житті громадян Бахрейну обмежені у свободі слова стосовно тих чи інших рішень виконавчої, або законодавчої влади. Відповідно, виступи у засобах масової інформації та масові заходи (політичні мітинги, або демонстрації) які виражають опозиційне ставлення до правлячої верхівки як в особистому плані, так і в контексті їх ухвал категорично забороняється. Також дуже суворий контроль здійснюється силовиками під час проведення релігійних заходів, особливо тих які потенційно можуть мати політичний характер.

У Кувейті діяли чинники, що пом'якшують соціально-політичну напруженість: виключно високий дохід на душу населення (у 1990 р розмір ВВП на душу населення склав 14610 доларів США) і, відповідно, значно вищий, ніж в інших арабських (і навіть європейських) країнах, життєвий рівень. Що стосується умов Кувейту, то також в даній країні політичні партії перебувають у нелегальному статусі, а інтереси тих чи інших соціальних груп і прошарків відстоюють різного роду організації, які частіше за все мають істотне значення в соціально-політичному існуванні держави.

Законодавчою основою для цього стало те, що у 1962 р. був ухвалений Закон «Про організації і спільноти соціальної користі», який і до нашого часу зазнав лише деяким змінам. Відповідно до цього закону і функціонує будь-яка спільнота в цій країні – релігійна, просвітницька, чи навіть мистецька. Це свого роду профспілки, оскільки їх діяльність спрямована на забезпечення прав відповідних соціальних верст населення та фахівців тієї чи іншої спеціальності. Це, на думку Д. Вашингтона і Д. Ленчовські і сприяло тому, що трансформація політики монархії у даній країні відбувалася значно легше у порівнянні з іншими державами Аравійського півострова. Адже саме така політика відповідала як інтересам підприємців, очільникам бюрократії, так і представникам аристократії [169; 75].

Водночас, слід підкреслити, що досить часто ці спільноти були сформовані і об'єднані штучно, оскільки об'єднувалися в одне ціле з різними цінностями і завданнями, тим самим влада Кувейта переслідувала ціль обмежити їх активність. Це відбувалося, оскільки правляча еліта вбачала в цих спільнотах потенційну загрозу, оскільки розповсюджували модернові концепції. Однак, жорсткий контроль над ними забезпечував запобігання цьому, а навпаки допомагало у пропаганді ідей, які були б суголосними з традиційними цінностями кувейтського соціуму. Такий контроль пов'язаний з тим, що такого роду організаціям і спільнотам, згідно Закону, ухваленого ще у 1962 р. забороняється розпалювання релігійної чи національної ворожнечі, а також реальне втручання у політичне життя країни.

Щодо розподілу влади у досліджувані країні, то відповідно Конституції Кувейту 1962 р.:

- законодавча влада належить Національним зборам та Емірові;
- виконавча влада – Раді міністрів та Емірові.

Цікавим є фактом, як відзначає І. Гонсалес-Квіджано, що саме спадкоємний принц є главою уряду відповідно до Конституції. Водночас, законодавчий орган Національні збори (однопалатний) має у своєму складі 75 депутатів і формується на 4 роки наступним чином:

- 25 членів – призначаються Еміром;
- 50 членів – обираються прямим таємним голосуванням і призначається.

В цьому контексті слушним буде зазначити, що право голосу мають лише освічені жителі Кувейту чоловічої статі. Хоча у виборчому праві Кувейтці пішли далі за усі монархічні країни Аравійського півострова, оскільки конституційно закріплено таємне голосування і взагалі феномен голосування пересічними громадянами даної держави [122; 115].

Отже, можемо підсумувати, що попри наявну в усіх країнах Аравійського півострова за виключенням Ємену монархічної форми правління, все ж можемо говорити як про спільні, так і відмінні соціально-політичні риси. Так, в рамках даного регіону можемо зустріти фактично усі можливі види монархічного устрою, оскільки кожна держава регіону має в цьому контексті свою специфіку. Відтак, можемо виокремити наступне: якщо Катар Оман, ОАЕ (конфедерація) і Саудівська Аравія (теократична) – це абсолютні монархічні держави, то Бахрейн – дуалістична, а Кувейт – конституційна, тим самим виявивши специфіку діяльності центральних органів влади.

Цікавим є також такий феномен як функціонування Консультативних рад при очільникові країн, склад яких відрізняється і повноваження відповідно до специфіки монархічного устрою певної держави Аравійського півострова. Хоча науковці зазначають, що здебільшого даний дорадчий орган має суто декларативне явище, проте, на нашу думку, існування його говорить про те, що

їх поступ у подальшому в контексті політичних трансформацій цілком можливий і реальний.

1.3. Основні методи дослідження

Будь-яка систематична та комплексна наукова праця неодмінно передбачає залучення методологічного інструментарію, яке потенційно сприятиме тому, щоб пропоноване дослідження було об'єктивним, і важливим як для суспільства, так і для вчених.

Відповідно, необхідно зазначити думку знаного вітчизняного методолога науки С. Кримського, який визначає метод як такий, що окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, які ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятиви та нормативні настанови пізнавального процесу. Метод включає стандартні та однозначні правила (процедури), що забезпечують достовірність знання, яке формується. Такими правилами у математиці виступають, зокрема, алгоритми розв'язання задач; в природознавстві – настанови, що пов'язані з операціями вимірювання, емпіричної інтерпретації; в мистецтві – правила типізації, символізації, ідеалізації; в філософії - умови категоріального синтезу, ціннісно-нормативних оцінок тощо [27; 373].

Відтак, політологія має безперечно специфічну методологію, як певний комплекс тих чи інших засобів і принципів формування різного роду політичних теорій та систематизації знання у даній галузі і здійснення ґрунтовних політологічних напрацювань. Разом з тим, як соціальна і поведінкова наук, політологія має такі характеристики як логічно-комплексність та інтегральність, що передбачає залучення і інших методів суспільних наук, зокрема філософського загальнонаукового і спеціального. Необхідно зауважити, що вони ґрунтовно пояснені і комплексно застосовується

при висвітленні і розкритті як практичних, так і теоретичних питань політологічної науки.

Тому слушним буде зазначити думку М. Головатого, що «методи політичних досліджень визначально пов'язані з природою політичних знань та функціями політичної науки взагалі. Фактично майже до кінця XIX століття в політичній науці домінували нормативістський підхід і, відповідно, нормативні знання. Все головним чином зводилося до того, як влаштувати суспільство, в якому найкраще організовано життя людей, максимально захищаються, забезпечуються їх права. І тому нормативні знання в політології були і залишаються в політичній науці важливішою складовою» [14; 7].

Через це, найбільш значущими, окрім загальнонаукових методів – індукція і дедукція, абстрагування та узагальнення, синтез і аналіз, стали наступні методи як:

- історико-логічний,
- міждисциплінарний,
- порівняльний,
- системний,
- діалектичний.

Розкриємо специфіку функціонування і особливості застосування кожного з них в межах пропонованої дисертаційної розвідки.

В першу чергу, в процесі роботи евристично плідним виявився діалектичний метод, який, як підкреслює М. Булатов, «визначається особливим характером співвідношення філософських категорій – їх парністю і полярністю (буття і небуття, єдине і множина, перервне і неперервне, видимість і сутність, необхідність і випадковість, необхідність і свобода, мислення і буття тощо). Оскільки ці категорії виключають одна одну, то постає низка питань про їхнє співвідношення. Це і є основні питання або проблеми філософії, їх стільки ж, скільки таких категоріальних пар. Даний метод являє собою спосіб і мистецтво розв'язання таких проблем – визначення протилежностей, аналіз і

розмежування, їх синтез в деяке ціле, розкриття руху і розвитку відповідних структур, напрям, тенденції їх генезису» [27; 373].

Відповідно, в тексті пропонованої праці можна побачити, що діалектичний метод виявив певні суперечності у причинах і чинниках та аспектах проведення системних реформ у тих чи інших країнах Аравійського півострова.

Разом з тим, інший метод, історіографічний, дозволив виявити особливості висвітлення досліджуваної проблематики у зарубіжних та вітчизняних науковців.

Залучення даного методу у представленій дисертації пов'язана з тим, що він дозволяє критично проаналізувати наукові напрацювання як зарубіжних, так і українських науковців, які досліджували розглядувану нами проблематику, для того щоб зрозуміти який внесок вже зроблений ними і що залишилось поза їх увагою. Також застосування даного методу дозволить виявити специфіку і відмінності у поглядах на політичні трансформації в аравійських країн західних, російських і вітчизняних науковців, зробити акцент на найбільш фундаментальних дослідженнях в даній тематиці, а також зрозуміти особливості використання методологічного інструментарію у тих чи інших науковців. Ключовим результатом впровадження історіографічного методу стало виявлення великої кількості повторень в радянських наукових напрацювань. Відповідно, основними причинами такого явища, можна визначити такі:

- По-перше, масове написання досліджень на однакові теми, але з різним цільовим призначенням, виходячи з використання історичної науки з виховною метою, що призводило до масштабних фальсифікацій в оцінках історичних подій.

- По-друге, часто представники радянської історіографії поверталися до тієї ж самої теми після введення в обіг нових історичних джерел, а головне – внаслідок необхідності «поновлення» оцінок минулого відповідно до вимог нового партійного лідера.

- По-третє, у зв'язку з випуском матеріалів з нагоди певного ювілею випускалися праці, що ґрунтувалися на порівняно невеликому колі широковідомих історичних фактів. Саме тому при аналізі багатьох праць радянських істориків часто аналізується зміст не окремого історичного дослідження, а певної історичної літератури, в якій висвітлювалося окреме питання».

В свою чергу, залучення близького до попереднього методу, як історико-логічний розкрив не лише зовнішній аспект досліджуваної тематики, але й внутрішній, тобто причини, особливості здійснення і наслідків політичних трансформацій у даному регіоні.

Важливим стало залучення міждисциплінарного підходу, адже як зазначають науковці:

1. Міждисциплінарність – це один з ключових способів у запобіганні вузькості як об'єкту, так і предмету наукових досліджень;

2. Міждисциплінарність – це можливість залучення методів інших суміжних наук гуманітарного (і не тільки) спрямування;

3. Міждисциплінарність – це можливість подивитися, проаналізувати і розкрити досліджувану тематику за допомогою даних інших наук, які так чи інакше пов'язані з висвітлюваною проблематикою;

4. Міждисциплінарність означає залучення політичних методів та принципів дослідження за межі власне політології, а з іншої, можливість співпраці політологів з неполітологами;

5. Міждисциплінарність – це можливість побачити об'єкт дослідження набагато ширше і глибше аніж окремо взята та чи інша галузь наукового знання;

6. Міждисциплінарність – це синергія наукових методів, принципів та підходів щодо досліджуваного предмета з метою комплексного та систематичного, всеохопного аналізу його;

7. Міждисциплінарність – це не суто залучення методів та підходів з інших наук, але й інтеграція їх задля формулювання міждисциплінарних предметів і об'єктів дослідження [25; 76-77].

Відповідно, у представленій науковій праці міждисциплінарний підхід допоміг у залученні не лише політично-дослідницького інструментарію, але й методів інших наук – історії, соціології, статистики, що сприяло більш цілісному і комплексному висвітленню досліджуваної теми.

Разом з тим, значущим для нас стало застосування системного підходу, адже система – це одне з найбільш давніх наукових категорій, яке ще було відомо в добу античності. Так, зокрема вже Арістотель зауважував, що сутністю даної категорії є те, що ціле є більшим за суму його частин [2, 750].

«Системний підхід при вивченні та конструюванні соціальних, інформаційних і технічних складних систем стає головним методологічним засобом суспільних, природничих і технічних наук [4, 10]... Як базові наукові роботи, що містять теоретичні положення й понятійний апарат, пов'язаний із використанням системного підходу, необхідно назвати роботи В. Афанасьєва [5], І. Блауберга, Б. Юдіна [6]. У філософському словнику «система» (від грец. – ціле, яке складається із частин; з'єднання, об'єднання, поєднання) – певний порядок у розташуванні і зв'язках дій; форма організації чого-небудь; ціле, яке становить собою єдність закономірно розташованих у взаємному зв'язку частин цілого. Для системи характерним є поєднання принципів і засадничих знань у певну органічну цілісність, доктрину, а також наявність зв'язків відношень з елементами, які її утворюють [2, 749]. У «Новому тлумачному словнику української мови» система трактується

- як комплекс принципів які і складають фундамент відповідного методу або доктрини,
- як структура, яка має в собі сукупність чітко функціональних та розміщених аспектів [7, 286].

Відповідно, залучення системного підходу передбачає те, що науковець повинен використовувати власні навички і знання не лише для розкриття свого

предмета, але й залучати систему засобів, методів та принципів для дослідження коного з аспектів висвітлюваного предмету, так і в синтезі їх та інтеріорній і екстеріорній взаємодії. Саме це і дозволить виявити нові напрями та вектори дослідження аналізованої проблематики, розкриє ті чи інші аспекти, які були до цього малодослідженими, оскільки їм приділялась незначна увага як серед зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Тому, в даній дисертаційній праці системний підхід дозволив розглянути феномен соціально-політичної трансформації як сукупність взаємопов'язаних елементів.

Також в процесі написання представленої наукової роботи стало залучення порівняльного методу, адже як західні науковці Г. Алмонд та Г. Пауелл зауважують в одній з праць, що важливість порівняльного методу для політологічних досліджень настільки ж велика, як експеримент для природничих наук. Безперечно, дослідник політичних процесів та інститутів не проектує різного роду експерименти, досліді, якими можна зрозуміти специфіку та особливості тієї чи іншої форми правління, або політичного устрою. Проте, саме залучення компаративного методу надає потенціал для опису та пояснення можливих різноматних варіантів ситуацій, які можуть виникати в політичній діяльності певної держави [90; 15].

Загалом, як підкреслює В. Кобильник: «порівняння як метод політичного дослідження є таким же давнім, як і вивчення політики. В історії політичних вчень до формування сучасної політичної науки в другій половині XIX ст. інтерес до порівняльного методу проявлявся у працях Аристотеля, Полібія, Цицерона, Фоми Аквінського, Макіавеллі, Монтеск'є, Токвіля, Конта, Спенсера, Мілля та ін. Наприклад, Аристотель разом зі своїми учнями провів «гігантське» дослідження соціально-політичного ладу 158 давньогрецьких міст-полісів, після чого створив систему правильних та неправильних форм правління — це й було одним із перших застосувань порівняльного методу в політичній науці. Італієць Н. Макіавеллі, досліджуючи види держав і форми правління, порівнював адекватні умови прояву залежностей між долею й

славою правителя. Монтеск'є, спираючись на дедуктивний метод, порівнював дію виведених законів у різних природногеографічних і соціально-культурних умовах. Значний інтерес викликає імпресіоністський характер порівняльної методології Токвіля. Індуктивний метод порівняння найбільш схожих систем використовував Мілль» [23; 55].

З часом, треба зазначити, що вже «у середині ХХ ст. порівняльна методологія стає найбільш популярною у політологічних дослідженнях. Важливу роль у цьому відіграв Еванстонський семінар у Північнозахідному університеті (США), де головував Рой Макрідіс. Семінар був присвячений розвитку порівняльного методу та аналізу змін, що відбуваються в політичній науці, починаючи з 30-х років ХХ ст. Зокрема, було відзначено зростання структурно-функціонального та біхевіорального аналізу політичних явищ та процесів.

Також було підмічено, що зросла точність у методах збору й аналізу даних; самі методи постійно проблематизувались; важливе місце в порівняльних дослідженнях одержала кваліфікація; зростала увага до теоретичної сторони порівняльних досліджень; здійснено поворот від нормативно-орієнтованої до емпірично-орієнтованої теорії на різних рівнях аналізу; запроваджено в науковий обіг позитивістського припущення, що ціннісно-вільне і ціннісно-нейтральне знання можливе; посилено інтерес до створення чистої теорії політики на протигагу прикладному дослідженню» [23; 56-57].

Розкриваючи суть порівняльного методу, потрібно відзначити, що більшість дослідників визначають його як вияв подібностей або відмінностей політичних інститутів, процесів і явищ з метою їх кількісної і якісної характеристики, класифікації, впорядкування та практичного використання в іншому соціополітичному середовищі. Є помилкою називати порівняльним тільки те дослідження, в якому використовується співставлення, що стосується двох і більше суспільств. Таке визначення є досить вузьким та опирається на кроссоціетальний характер даних, з якими мають справу компаративісти. Такий

підхід, фактично, виключає зі складу компаративістики порівняльно орієнтовані дослідження одиничних випадків, таких як «Демократія в Америці» А. де Токвіля або «Елементарні форми релігійного життя» Е. Дюркгейма. Загалом, більшість дослідників, які займаються вивченням окремих регіонів можна сміливо назвати компаративістами, оскільки вони, у своїх роботах, порівнюють об'єкт свого дослідження з власними країнами або з видуманими, але переконливо ідеальними типами. У цілому порівняння — це «процес відображення в людській свідомості реальних відносин тотожності та відмінності, що існують між предметами та явищами оточуючого світу» [23; 58].

Структурними аспектами компаративістики називають: об'єкт 1, об'єкт 2 і основа порівняння – тобто той чи інший чинник, відповідно до якого і порівнюють два і більше об'єкти, а також умовиводи з елементами порівняльного характеру.

Відтак, порівняльний метод дозволив здійснити компаративістику співробітництва країн Аравійського півострова з провідними глобальними та регіональними міждержавними організаціями. Також застосування уможливило більш глибоко зрозуміти відмінність між країнами цього регіону в контексті соціально-політичних трансформацій.

Важливим буде підкреслити те, що необхідним для нашого дослідження стало використання діяльнісного підходу. Це пов'язано з тим, що будь-які політичні відносини (локальні, міждержавні, міжнародні) втілюються безпосередньо у тій чи іншій політичній діяльності громадян. Відповідно, дослідження політичних процесів в динаміці розкриває можливість зрозуміти способи, завдання і результати ключових факторі політичної діяльності. Безперечно, при цьому варто пам'ятати, що якщо мета суб'єктивна, то її зміст навпаки – об'єктивний, саме це і допомагає зрозуміти майбутні сценарії функціонування політичної діяльності. Через це діяльнісний підхід орієнтує науковця не лише на суто природу політичних трансформацій, але й і на їх індивідуальні, соціально-психологічні аспекти здійснення.

До спеціальних методів дослідження у політології належить група методів, що, на думку О. Бабкіної, ґрунтуються на різних варіантах дослідження структури, функцій політичних процесів та інститутів. Ці методи значною мірою запозичені політології із інших наук. Широко використовується методи емпіричних соціальних досліджень, соціальної психології, статистики, моделювання. Об'єктом цих досліджень є функціонування політичних інститутів, дії політичних суб'єктів, динаміка громадянської думки. Вивчається стиль діяльності учасників політичних процесів, ефективність політичних рішень, рівень політичної свідомості й культури різних груп населення.

При цьому використовуються: аналіз статистичних даних, зміст політичних рішень, усні методи (інтерв'ювання), письмові опитування (анкетування), безпосереднє спостереження за досліджуваним об'єктом, соціально-політичний експеримент. Застосовуючи їх треба враховувати бурхливість типізації об'єктів, що вивчаються. Політологія, в свою чергу, концептуально забезпечує розробку і застосування спеціальних методів дослідження, теоретично обґрунтовує їх, а з іншого боку, сама збагачується, розвивається завдяки здобутій новій інформації. Прикладні функції політології розширюються в результаті використання спеціальних методів [3; 7-8].

Отже, саме такого роду вищезазначений комплекс загальних і спеціальних методів та принципів сприяв здійсненню системного і ґрунтовного представленого дослідження особливостей політичних трансформацій на Аравійському півострові та допоміг вирішити поставлені завдання даної дисертаційної праці. Особливо важливими для пропонованої наукової роботи становили міждисциплінарний, діалектичний і системний підходи.

Адже, застосування міждисциплінарного дозволило залучити якомога більше наукових та інформаційних джерел – політологічного, соціологічного, економічного, юридичного, історичного характеру та інших суміжних гуманітарних наук. Діалектичний метод допоміг визначити суперечливі аспекти у виникненні, формуванні та перебігу політичних трансформацій в тій чи іншій

державі Аравійського півострова. В свою чергу, системний підхід уможливив дослідженню стати цілісним та комплексним, при цьому виявивши і політичні розбіжності при розгляді кожної окремої країни досліджуваного регіону світу.

Висновки до першого розділу

Таким чином, проаналізувавши історіографію, соціально-політичні особливості країн Аравійського півострова та методологічні засади пропонованої дисертаційної праці, можемо зробити нижче такі наступні висновки:

1. Теоретичну основу даної наукової роботи становили головним чином чотири вектори наукових розвідок: українські, західні, арабські та російські. В процесі аналізу кожної з цих груп виявлено специфіку та ключові акценти в яких робиться в контексті досліджуваної проблематики. Окремим джерелом для систематичного висвітлення слугували документи провідних світових та регіональних організацій (ООН, ЄС, ЛАД, РСАДПЗ, ОІС, ALECSO та ін..).

2. В аравійських державах наявна спільна система світоглядних принципів, побудованих на ісламській релігійній доктрині та традиційним розуміння соціального буття, проте через історичні обставини все ж присутні відмінності у тих чи інших аспектах існування певної країни цього регіону. Соціально-політична специфіка досліджуваного регіону полягає в тому, що окрім Ємену є монархічними державами зі сталою політичною культурою та елітами в основі яких є іслам. Водночас,

3. Методологічною основою дослідження став комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Особливо важливими для пропонованої наукової роботи становили міждисциплінарний, діалектичний і системний підходи. Адже, застосування міждисциплінарного дозволило залучити якомога більше наукових та інформаційних джерел – політологічного, соціологічного, економічного, юридичного, історичного характеру та інших суміжних гуманітарних наук. Діалектичний допоміг визначити суперечливі аспекти у виникненні, формуванні та перебігу політичних трансформацій в тій чи іншій державі Аравійського півострова. В свою чергу, системний підхід уможливив дослідженню стати цілісним та комплексним, при цьому виявивши і

політичні розбіжності при розгляді кожної окремої країни досліджуваного регіону світу.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОЛІТИЧНИХ РЕФОРМ У КРАЇНАХ АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА

2.1. Причини та чинники проведення системних реформ

Як ми побачили з попереднього розділу, ісламський чинник є найважливішою складовою частиною суспільної свідомості і політичних систем і в державах Аравійського півострова, хоча там він не має настільки тотального характеру. Іслам в цих країнах також проголошується державною релігією, однак гарантується свобода віросповідання. У статтях, що стосуються сім'ї і суспільства, відсутні імперативні приписи сповідувати іслам. Нічого не говориться і про релігійний характер навчання в Конституціях Кувейту, ОАЕ та Оману, проте факт визнання ісламу державною релігією передбачає включення до навчальних програм ісламознавства.

Що стосується шаріату, то Конституції Кувейту, Бахрейну, ОАЕ, Оману, Катару декларують, що шаріат є «головним», «фундаментальним» джерелом законодавства, що означає можливість існування і інших джерел законодавства. У цих країнах держава регулює діяльність ісламських установ через існуюче Міністерство вакуфів і ісламських справ. У всіх монархіях Перської затоки діють шаріатські суди, які панують в сфері особистого і сімейного права, безпосередньо впливає з основоположних джерел ісламу.

Проте, попри наявну ситуацію, це все ж не завадило прояву та змін у політичному бутті досліджуваних країн. Адже, у сучасній доктрині західної порівняльної політології одержала поширення характеристика «незахідного» політичного процесу, який описав американський політолог Л. Пай на підставі специфічних ознак у політичних орієнтаціях та поведінці населення цих країн світу. Він виокремив 17 основних рис, відповідно до яких кардинально відрізняються східні політичні процеси від аналогічних західних:

1. У східних суспільствах сфера як приватного, так і громадського життя нероздільно пов'язана зі сферою політики;

2. Політичні партії намагаються презентувати не стільки власні інтереси тих чи інших політичних груп, скільки висловлення певного світогляду – клерикального, ідеологічного і т.п.

3. У даному регіоні світу панують різного роду політичні клани;

4. Наявна потужна монополія політичних кланів щодо встановлення тактики і поступу в політичному процесі, що свідчить про малий вплив пересічного населення.

5. Опозиційні сили функціонують не стільки як конструктивна реакція і критика на рішення влади, скільки як революційні рухи, які прагнуть зруйнувати існуючий конституційний лад.

6. Політичний процес є досить замкнута система, що виражається у відсутності взаємодії та інтеграції між його учасниками та слабкому рівні комунікації.

7. Обсяги залучення нових людей в політичних процесах для здійснення і функціонування політичних роле досить великі.

8. Для східних суспільств характерним є кардинальна відмінність у політичних уподобань поколінь.

9. Консенсус стосовно узаконення засобів і цілей політичних процесів є неміцним та хитким.

10. Хоча і присутні обговорення в суспільстві політичних новацій та трансформацій, все це в результаті стає мало пов'язаним з ухвалення державницьких рішень.

11. Владними посадами в центральних органах державної влади підмінюються різного роду політичні ролі, що виливається в поєднанні ролей в політичному процесі.

12. Чітко функціонуючі ті чи інші «групи інтересів», які в межах своїх повноважень здійснюють важливі функції відсутні, або ж не мають помітного значення в політичному процесі.

13. Державне керівництво східних держав часто звертається до хаотичної громадськості, щоб висловити їм підтримку.

14. Послідовність у політичній діяльності східні лідери демонструють більш в зовнішній діяльності, аніж у внутрішній. Це пов'язано, перш за все, з неконструктивністю дій більшою кількістю неконструктивних незахідних політичних процесів.

15. На першому місці стають емоції та символи, а на другому – рефлексія та умовиводи. Саме перші у вигляді догм, ідеалів, ритуалів та гасел для східних суспільств становлять основу для вирішення завдань та проблем суспільного існування

16. Помітне значення має існування різного роду лідерів-харизматів.

17. У політичному процесі в головному ігнорується «роль» так званих «політичних брокерів» [49; 85-86].

На сьогоднішній день одним із стратегічних гравців у багатьох сферах міжнародного бізнесу виступають країни арабських держав, які перемістилися з регіональної периферії у фокус світової економіки і близькосхідної політики в рамках процесів глобалізації та формування транснаціональних економічних взаємозв'язків. Для світової спільноти на стику століть проблема глобалізації в сфері економіки, політики, культури, функціонування засобів масової інформації переросла з теоретичної у практичну реальність. Сучасне суспільство може вважатися «глобальним суспільством» [47; 15].

Глобалізація викликає суперечки, тому що має як позитивні, так і негативні сторони. Ведуться запеклі дискусії навколо екологічних, економічних і соціальних наслідків глобалізації. Культурна глобалізація породжує не менш гостру полеміку, оскільки в неї залучені прості люди, а не тільки економісти, чиновники і політики. Явища різного порядку змушують осмислювати прояви глобалізації в ЗМІ, тобто приймати, що глобалізація суспільного і культурного життя стає можливою в умовах найбільш розвинених медіасистем.

Глобалізація – об'єктивний процес, його розвиток і механізми визначаються багатьма суб'єктами світової спільноти. У такому контексті

представляє чималий практичний інтерес визначити позиції, які займає арабський світ в бурхливому процесі глобалізації, активно рухаючись в ХХІ ст., Яким би віддаленим він на перший погляд не здавався.

Незважаючи на світову фінансову кризу, який зіграв несприятливу роль в економіці провідних країн, Д. Чейні зауважує, що арабські ринки демонструють привабливість як в середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі на тлі тенденції до вирівнювання наслідків нинішньої кризи. Глобалізація наближає арабський світ до Європи, маючи на увазі взаємні інвестиції в інфраструктуру і майбутні проекти, які обчислюються мільярдами, а також стійко високий попит країн Сходу на західні інженерні розробки. Арабський регіон знаходиться на роздоріжжі господарсько-культурних шляхів між Азією, Європою і Африкою. Це той перехрестя, де зв'язуються політичні та економічні маршрути, погляди, стратегії і пріоритети, і за результатами цієї зв'язки можна з більшим чи меншим ступенем вірогідності судити про перспективи розвитку держав на величезному просторі [84].

Процес глобалізації, який переживає арабський світ, свідчить про те, що Схід і Захід рухаються назустріч один до одного.

У числі найважливіших індикаторів економічної глобалізації арабських країн можна виділити наступні:

- зростання зарубіжних прямих інвестицій;
- посилення співпраці підприємців, інтенсифікація відносин в сфері бізнесу між арабськими і західними партнерами;
- нерівномірний розподіл світових ресурсів (зосередженість паливно-енергетичних) [86].

Арабський світ вже давно називають нафтовим центром, маючи на увазі величезні запаси нафти і газу в його надрах. Близький Схід займає лідируючу позицію по запасах видобутого газу. Моделлю міста майбутнього не тільки для Близького Сходу, а й для світу може стати ряд міст, створюваних під патронажем перших осіб в Саудівській Аравії, ОАЕ та інших державах Арабського Сходу, так звані «зелені міста». Наприклад, з ініціативи принца

Мухаммада бін Зайда аль-Нахайян в еміраті Абу-Дабі споруджується «зелене» місто Масдар, звільнений від вуглекислого газу.

Бурхливий сплеск інвестиційно-будівельної діяльності та її спряженість з основними тенденціями розвитку, представленими на галузевому, регіональному, країновому, консолідованому, міжнародному рівнях, говорить про підвищену активність арабських країн в реалізації великих проектів за межами Леванту. Окремо слід приділити увагу розвитку відносин Арабського Сходу з європейськими країнами, а зокрема, між національним газовим монополістом і великим арабським будівельним холдингом, в результаті чого на російському будівельному ринку з'явився новий професійний гравець з Об'єднаних Арабських Еміратів з штаб-квартирою в м Дубай – генпідприємна організація ТОВ «Арабтек Констракшн», яка є другою за обсягом торгів на майданчику фінансового ринку Дубая [121].

Відповідно, можемо відзначити думку О. Даніельяна: «об'єктивною основою політичної модернізації в Азії, в т.ч. і на Аравійському півострові, виступала реальна цілісність світу і людства в глобально-політичному аспекті, взаємозалежність різних частин планети – континентів, субрегіонів, країн. Суб'єктивні ж фактори модернізації азіатських держав Сходу, в тому числі і арабських є більш специфічними і формувалися під впливом різних, нерідко і суперечливих мотивів – завоювання, національного звільнення, захисту національної ідентичності, політико-культурної (або етнічної) асиміляції, секуляризації (або десекуляризації), політики «якісного стрибка» в темпах індустріалізації, технологізації та інформатизації, прагнення підвищення рівня політичної і правової свідомості суспільства тощо. Залежно від певного історичного періоду, народу, типу його культури, пануючої еліти або домінуючої ідеології змінювалися як методи, так і «гасла» політичної модернізації: скорення варварів; цивілізаторська місія; деколонізація та розбудова суверенної держави; «християнізація язичників»; «ісламізація невірних»; експорт «світової революції», демократизація політики і лібералізація економіки, ремісія ринкових відносин та інше [49; 84-85].

Якщо згадати концепцію С. Хантінгтона щодо розвитку сталих стосовно суспільств, то можна стверджувати, що найбільш помітними тенденціями політичної модернізації ХХ ст. в арабських країнах стали:

– «раціоналізація політичного життя» шляхом заміни або обмеження традиційних політичних, династичних, релігійних, етнокультурних інститутів єдиною світською політичною владою;

– вирізнення нових функцій політичної системи і відповідно спеціалізація політичних структур (наприклад, демонополізація державної влади і вертикальний її розподіл на три самостійні гілки; поява інституту політичного плюралізму, становлення багатопартійності, запровадження технологій представництва в політиці та інше);

– поширення сучасних форм і способів політичної участі серед різних груп традиційних суспільств;

– істотне вдосконалення чинного законодавства, в тому числі виборчого, проведення реформ національних правових систем;

– зростання кількості політичних норм і традицій відповідно до вимог нового режиму влади або політичної системи» [49; 86].

Ключовим поштовхом для цього став процес глобалізації. Проте є і інші думки. Зокрема, побутує і такий погляд, що коли ми говоримо про глобалізацію, Близький Схід, як підкреслює М. Лепський, практично ніколи не розглядається як визначальний частина світу в контексті міжнародних стосунків. Це обумовлюється рядом наступних причин:

- нестабільна політична ситуація в ряді країн досліджуваного регіону,
- невирішеність і критичний стан конфліктогенності арабо-ізраїльських відносин,
- нерівномірність сучасного стану економік держав близькосхідного регіону [51; 512].

Протягом останніх 30 років багато країн регіону пережили військові, політичні кризи, пройшли через серйозні прикордонні зіткнення, пов'язані з розділом територій, водних ресурсів і т.п.

За десятиліття глобальних інтеграційних процесів в арабському світі не були подолані величезні розбіжності в показниках соціально-економічного розвитку, і арабські народи як і раніше залишаються розірваною нацією в силу зберігається, а в окремих випадках ідедалі більшої диференціації, яка розводить арабські держави по діаметрально протилежним нішах регіонального політичного і економічного простору.

Подібна диференціація відбувається багато в чому через те, що Близький Схід сьогодні являє собою сучасну модель світової постколоніальної побудови. У цей період вперше склалася проблема відносин Північ-Південь, яка в кінці ХХ - початку ХХІ ст. набула нового звучання. Якщо спочатку ця проблема трактувалася через призму надання матеріальної допомоги новоутвореним незалежним державам, то з плином часу вона стала ідентична суперечностей, що виникли між промислово розвиненими і країнами, що розвиваються [52; 115]. До останніх можна віднести і країни Близького Сходу.

Для нього ситуація ускладнюється тим, що на сьогоднішній день арабський світ умовно можна розділити на багаті нафтовидобувні країни, розвинені щодо даної місцевості і на відсталі. Таким чином, там сформувався свій «золотий мільярд», свій «багатий Північ» і свій «бідний Південь», що на виході дає нам проблему подвійних протиріч, як у світовому, так і в регіональному масштабі.

Для нас особливий інтерес представляє політична складова глобалізації. Єдиного погляду на цю проблематику не існує. Так на думку М. Камрави, одного з провідних арабських фахівців з глобальних інтеграційних процесів, на даний момент для Близького Сходу не існує з політичної точки зору такого поняття, як глобалізація [135, 107]. Він, як і багато інших дослідників цього питання, наполягає на тому, що під цим терміном ховається насильницька американізація і експансія демократії.

З цією думкою згоден і Абд Ер-Рашид Абд Ель-Хафіз, єгипетський дослідник проблем глобалізації. У своїй книзі «Негативний вплив глобалізації

на арабські країни і шляхи протидії їм» він визначає три головних негативних чинника політичної складової процесу глобалізації:

1. ослаблення влади національних держав;
2. спроба нав'язування одного політичного ладу для всього світу;
3. спроби зміни політичного ладу в певних країнах [1; 3].

З цього можна зробити висновок, що на Близькому Сході переважають антизахідні настрої, які виливаються в звинувачення всього західного світу на чолі з Америкою в підриві суверенітету арабських держав. Однак З. Бжезинський у своїй книзі «Другий шанс», що вийшла російською мовою під назвою «Ще один шанс», стверджує: «Антизахідництво – це більше, ніж просто популістське відношення. Це невід'ємна частина зрушень глобального демографічного, економічного і політичного балансу. Незахідне населення вже набагато перевищує чисельність населення євроатлантичного світу (до 2020 року населення Європи і Північної Америки, мабуть, складе тільки 15% населення світу). Але політично активізувалася частина незахідного світу істотно впливає на те, що відбувається в світі перерозподіл влади. Обурення, емоції і прагнення до утвердження статусу мільярдів людей стали якісно новими факторами» [133; 167].

Його слова підтверджують дослідження, проведені Національною радою з розвідки спільно з недержавними експертами по всьому світу. Згідно їх доповіді «Картографія Майбутнього Світу» сумарний відсоток населення так званого західного світу складе не більше 17% [13]. Арабський світ здатний досягти успіху в епоху глобалізації тільки за умови внутрішньої інтеграції. Для цього у нього є певні передумови. Арабський світ територіально єдиний, він мононаціонален, об'єднаний спільною мовою, історією, культурою і релігією.

Однак слід додати, що просування процесу політичної інтеграції арабських країн, що передбачає формування наднаціональних органів управління (по аналогії з Євросоюзом) проблематично, але життєво необхідно для регіону, оскільки однією з фундаментальних основ всієї формується

архітектури сучасного світопорядку є поступове просування від національного до наднаціонального рівня державних, суспільно-політичному структур [12].

Незважаючи на існуючі розбіжності в думках щодо явища глобалізації, велика частина арабських вчених і представників інтелігенції висловлює стурбованість з приводу «загальної непідготовленості більшості країн арабського світу увійти на рівноправних засадах в нову систему відносин, яку представляє собою глобалізація» [113]. Особливе занепокоєння викликає можливість втрати національної ідентифікації, світських і релігійних традицій. Разом з тим практично всі дослідники явища глобалізації в арабському світі підкреслюють необхідність реформування економічних і політичних сфер при збереженні тих національно-етнічних і релігійних особливостей, які існують в даний час в арабському світі. Звертає на себе увагу необхідність консолідації зусиль всіх держав цього регіону для входження в нову систему міжнародних відносин на рівноправних засадах.

На думку О. Букіна, «в регіоні присутній значний конфліктний потенціал, це цілком обгрунтовано дає право стверджувати, що Близький Схід є одним з основних, якщо не головним конфліктогенним регіоном світу» [9; 97]. Так, постійна конфліктна ситуація, яка панує в регіоні, не сприяє виникненню стійких відносин і інтеграції між країнами регіону.

Таким чином, можна припустити, що для того, щоб досягти бажаного органічного входження країн Аравійського півострова в систему міжнародних відносин в епоху глобалізації в якості одного з найбільш впливових регіонів світу, державам цієї частини світу доведеться пройти багато етапів у своєму розвитку і подолати чимало перешкод на цьому шляху

Варто відзначити, що процес глобалізації, що охопив і цей регіон світу, в останні десятиліття супроводжується подальшою інтеграцією аравійських монархій в світову економіку і вимагає структурної перебудови їх національних економік насамперед з метою якісної зміни ролі в них держави. Як уже зазначалося «держава відіграє провідну роль в економічному житті аравійських монархій, будучи власником основних природних ресурсів і більшої частини

виробничих потужностей, володіючи і безпосередньо керуючи фінансовими інститутами, виступаючи в якості найбільшого роботодавця і самого великого споживача товарів і послуг. Останнім часом правлячі еліти заявляють про перехід до політики приватизації деяких сфер економіки і навіть здійснили деякі кроки в цьому напрямку» [183; 75].

Віддаючи данину панівним в даний час в світовій економічній думці ліберальних ідей, представники владних структур в арабських монархіях заявляють про те, що держава має намір сконцентрувати свою увагу на створенні стабільної внутрішньоекономічної ситуації, впровадженні відповідного законодавства, здійсненні прогресивного адміністрування, виробленні та проведенні податкової політики, що заохочує приватний сектор брати на себе ініціативу і активно брати участь в економічному житті.

При цьому підкреслюється, що держава буде прагнути забезпечити, контроль за виконанням укладених контрактів, охороняти власність, скорочувати бюрократію, покінчити з корупцією тощо. На розвиток політичних процесів в арабських монархіях глобалізація впливає насамперед в тому плані, що вона формує нову домінуючу орієнтацію суспільної свідомості. Відбувається, хоча і вкрай повільно і дуже суперечливо, трансформація основних елементів політичної культури місцевих громад, в тому числі моделей колективної ідентифікації, способів політичної лояльності системі з боку народу, норм взаємодії і поведінки, способів вирішення конфліктів і моделей соціалізації.

Поступово змінюються конфігурація і соціокультурний профіль правлячих еліт. Процеси, які останнім часом мають місце в арабських монархіях, називаються, в тому числі і правлячими елітами цих держав, «модернізацією», покликаної надати існуючим тут режимам більш сучасний вигляд і повідомити їм додаткову життєстійкість. Цілком очевидно, що за цими процесами стоять набирають силу в арабських товариства кола, зацікавлені в демократичних перетвореннях, в ослабленні позицій правлячих династій в

економічному житті і в політиці, в звуженні сфери впливу традиційних інститутів.

В кінцевому рахунку, мова йде про переділ влади і власності на користь цих кіл. Цілком природно, як зауважує У. Зартман, що намітилися тенденції викликають наростаюче опір традиційних інститутів, перш за все ісламських. Особливе значення має позиція улемів, які безпідставно побоюються, що модернізація позбавить їх можливості до певної міри контролювати політичне життя, законотворчі процеси, послабивши роль ісламу в суспільстві в цілому. При цьому улеми намагаються представити все, що відбувається як боротьбу між прихильниками вестернізації, тобто, перш за все відділення релігії від держави, що, як вони вважають, означало б втрату народом своєї ісламської ідентичності, і захисниками ісламських цінностей, в ролі яких виступають, звичайно ж, улеми [198; 220].

Ісламістські рухи, які, в принципі, висловлюють консолідовану позицію улемів, хоча в більш безкомпромісної формі, являють для монархічних режимів набагато серйознішу небезпеку, ніж так звані «ліберали». Причому небезпека ісламістів полягає не в тому, що вони можуть захопити владу в країні, а в тому, що вони підривають основи існуючого в ній режиму, ставлячи під сумнів його легітимність. Примітно, що традиційні (як ісламські, так і племінні) сили прагнуть використовувати з'являються, елементи демократизації суспільного життя в арабських монархіях в своїх цілях, взяти під свій контроль виникають там демократичні інститути.

Розриваючись між двома потоками суспільної свідомості і усвідомлюючи потенційні загрози, які таять в собі як, прагнення зберегти status quo, так і прискорені темпи модернізації, правлячі еліти (зовсім не відрізняються внутрішньою єдністю) в арабських монархіях, з одного боку, «підіграють» прихильникам демократичних перетворень. Вони все ширше освоюють такі поняття, як права людини, представницькі органи, політична участь, і формують певні демократичні інститути, покликані створити хоча б видимість руху від абсолютизму. Однак, з іншого боку, вони всіляко підкреслюють свою

прихильність ісламським цінностям і навіть йдуть на певні поступки ісламістам, прагнучи нейтралізувати таким чином їх вплив на маси.

Після подій 11 вересня 2001 року в США арабські монархії, перш за все ОАЕ, відчувають наростаючий тиск з боку Заходу, особливо американської адміністрації, спрямоване на те, щоб прискорити темпи модернізації. При цьому предметом найбільш пильного уваги Заходу є ісламські інститути, які, як там переконані, безпосередньо пов'язані з міжнародним тероризмом, а тому потребують докорінного реформування. Позицію західних політиків можна зрозуміти. Однак складається враження, що на Заході вже забутий сумний досвід Ірану, де форсована під натиском насамперед США демократизація іранського суспільства, а також загравання деяких кіл, особливо в Західній Європі, з радикальними ісламістами з'явилися одним з найважливіших факторів Ісламської революції 1979 р. Глибокі політичні потрясіння на Близькому і Середньому Сході, які неминуче підуть (хоча і з певним часовим лагом) за війною, що почалася в Іраку, можуть мати катастрофічні наслідки передусім для арабських монархій, політичні системи яких, як було показано, відрізняються великою суперечливістю і тому – винятковою крихкістю [73; 480].

Водночас, можемо говорити і про обернену лінію, а саме про міграційні хвилі в країнах Аравійського півострова.

Однак міграція – це не тільки прагнення окремих людей до кращого життя. У більш широкому сенсі вона може служити клапаном для скидання соціального тиску в країнах, з яких виїжджають мігранти. Міграція стала відповіддю на проблеми, викликані змінами технології, а також процесами торгівлі, через які стали непотрібними цілі напрямки економічної діяльності. Люди, які обрали міграцію, будували нове життя і створювали нові можливості. У випадку глобалізації XIX століття переміщення людей з найбільш периферії Європи (східної і середземноморської Європи і Скандинавії) підвищило рівень доходів. Особливо різке зростання добробуту відзначався в разі скандинавів. Тридцять мільйонів мігрантів виїхали з Європи в Сполучені

Штати в період з середини ХІХ до початку ХХ століття; приблизно 6,5 мільйона осіб вирушили до Аргентини, а 5 мільйонів – в Канаду [75; 342].

Частка населення США, народженого за кордоном, напередодні Першої світової війни була вищою, ніж в наші дні. Політична динаміка еміграції була описана економістом А. Хіршманна – безсумнівно, почасти як відображення його власного досвіду втечі від переслідування на політичному та расовому ґрунті в нацистській Німеччині [78; 236].

Тому, чим легше виїхати (емігрувати), тим слабкіше зобов'язання перед політичним суспільством в країні походження (лояльність) і менш актуальна потреба в озвучуванні ідей (гласність). Коли еміграція заборонена, потреба в гласності зростає. У країнах призначення зазначається зворотна динаміка. Імміграція породжує як лояльність, так і економічний динамізм. Значна частка американського підприємництва, як підкреслював східний дослідник М. Бенамі, свідчить про винахідливість мігрантів [76; 143].

Іноді запобіжні клапани відводять потоки і створюють повені в інших місцях: в результаті міграція стає дуже непопулярною. Критика глобалізації часто спрямована проти попереднього їй скидання тиску за допомогою міграції, і саме це, мабуть, відбувається сьогодні в багатьох країнах. У негативної реакції на глобалізацію є кілька історичних пояснень.

По-перше, це проста психологічна реакція на незнайоме. Люди пересичені взаємодією; вони відрікаються від усього іноземного і шукають захисту від глобальних загроз і руйнування. Тема торгівлі між віддаленими одна від одної торговими партнерами часто виливалася в осуд непотрібних предметів розкоші. І давньогрецький філософ Аристотель, і його середньовічний християнський послідовник Фома Аквінський визнавали, що торгівля деякими продуктами між торговими партнерами, що знаходяться на великій відстані один від одного, необхідна, але вважали місцеве виробництво більш моральним, оскільки вірили в те, що іноземці порушують ритм звичайного життя [81; 65].

Римський філософ Пліній Старший обурювався тим, що Рим виснажує себе дорогим імпортом непотрібних предметів розкоші з Індії, Китаю і з Аравійського півострова, а поет Секст Проперцій скаржився, що «гордий Рим згинається під вагою свого багатства». Богослов Мартін Лютер, знакова фігура в протестантської Реформації, виступав проти розкішних італійських продуктів, які витісняли невибагливі німецькі товари. Американська революція теж почалася зі своєрідного повстання проти глобалізації - проти британських податків, але також проти преміального продукту (чаю) англійських транснаціональних підприємств. Негативна реакція, як зауважує А. Кук, на міграцію включала шовіністичні виступи. У 1882 році Конгрес США прийняв Акт про виключення китайців, який заборонив імміграцію китайських робітників в країну (і вимагав, щоб всі китайці при в'їзді пред'являли довідку, яка засвідчує їх рід занять [96; 60]).

Разом з тим, слід підкреслити, що окрім політичних та економічних аспектів трансформації обумовлені на Аравійському півострові і «культурною глобалізацією». Адже, глобалізація в сфері економіки невіддільна від глобалізації в сфері повсякденного побуту, способу життя, культури. Звернемося ж до проблематики явища, іменованого в країнах, що розвиваються, і не тільки в країнах, що розвиваються «глобалізацією культури».

Традиційно глобалізацію культури пов'язують з двома феноменами. Це поширення західних індивідуалістичних цінностей серед більшої частини населення Землі, а також запозичення західних «правил гри». Хоча світова система завжди була і в даний час є мультикультурною, не можна закривати очі на зростаючий вплив західних цінностей: раціональностей, індивідуалізму, рівності, ефективності в інших частинах світу. Ісламський світ перебуває під тиском масової культури, цінностей і способу життя західної цивілізації. Не маючи коштів і можливостей повністю протистояти цьому в умовах інформаційної революції, в глобалізації він бачить джерело загрози власним цінностям, переконанням і навіть незалежності [110; 50].

З приводу культурної глобалізації один з авторів газети «Аль-Ахрам» («Піраміда») пише, що вона є інструментом, використовуваним великими державами, а особливо США, для нав'язування своєї гегемонії і позбавлення будь-якої держави або установи здатності до розвитку і зростання. Основа культури – це власний підхід індивіда до всіх внутрішніх і зовнішніх трансформацій.

В даному контексті необхідно згадати про фактор, який своєрідним чином гальмує сучасні процеси глобалізації, а зокрема, про культурно-релігійних механізмах. Серед авторів місцевих арабських видань існує думка, що глобалізація являє культуру, ворожу ісламу і самобутності країн, що розвиваються, вона відкидає всяку індивідуальність і позбавляє людей всяких прав. Зарубіжний науковець Ч. Хондкер формулюючи негативні тенденції глобалізації, підкреслює «небезпека міжцивілізаційного конфлікту з ісламським світом і т. д.» [142; 678].

Якщо культурно-релігійні механізми і виконували в колишньої історії найважливішу організуючу роль, то в сучасних умовах вони виступають як роз'єднують сили, як фактори, що перешкоджають єднанню людства. Негативні оцінки глобалізації цілком природно можна почути з боку сучасних представників світових релігій і світових конфесій [146; 205]. Однак сучасний діалог культур не зводиться до діалогу релігій, і тим більше не виправдані надії на виявлення загальних для різних конфесій принципів моральності і кодексів поведінки. Однак сучасне національно-етнічне і релігійне відродження на основі концепції «повернення до витоків» свідчать про домінуючу роль придбань минулого як методологічних принципів для орієнтації в сьогоденні і побудові моделі майбутнього світу [152; 25]. До глобалізації слід підходити критично, усвідомлено, беручи у неї все позитивне і уникаючи негативного, не обмежуючись одним її засудженням і запереченням.

Глобалізація істотно позначилася на розвитку ЗМІ. Останнім часом інформація стала одним з найважливіших ресурсів суспільного розвитку, а

питання щодо розширення міжнародного обміну інформацією є однією з нагальних проблем сучасності.

Арабські країни з самого початку активно включилися в боротьбу за перебудову міжнародних відносин в області масових комунікацій, за створення комплексної національної політики в цій сфері. Однак ряд арабських держав в силу невисокого рівня розвитку інформаційних засобів проявляє невеликий інтерес до даної проблеми.

Катарський супутниковий канал «Аль-Джазіра», який став першим сучасним арабським засобом масової інформації, зайняв свою власну нішу в медіа-просторі і сформував свій аудиторний сегмент, а також збудував ділові відносини зі світовими інформаційними агентствами. Тема глобалізації не раз порушували на програмах каналу, де даний феномен трактується по-різному.

Говорячи про становище арабських ЗМІ в умовах глобалізації, слід зазначити сувору залежність від правлячих арабських режимів. Незважаючи на те, що інформаційна система являє собою одну з підсистем будь-якої політичної системи, вони знаходять способи інтегруватися в сучасні світові інформаційні процеси, перейти на мову міжнародних ЗМІ і перейняти сучасні ідеї та інформаційні технології.

Поняття інформації використовується в самому широкому сенсі і включає в себе відомості про ринки, споживачів, податкових системах, символах, образах, поняттях, єдиних для всього людства. Засоби комунікації зіграли велику роль, прискорюючи темпи глобалізації.

Таким чином, глобалізація постає як інтегральний процес по відношенню до національних факторів і ознаками розвитку, що охоплює всі сфери суспільного життя. Глобалізація, як підкреслює Д.Марк, являє собою всесвітній процес, який веде до інтенсифікації взаємодії культур. Жодна держава не може здійснювати свої функції ізольовано, без взаємодії з іншими державами. Країни Сходу, особливо найбільш процвітаючі, в чималому ступені виграють від глобалізації, проте вельми чутливо реагують на явища, що підривають традиційний уклад життя [153].

Східні держави беруть активну участь в поточних процесах глобалізації і вносять позитивний вклад в їх розвиток. Також однією з причин політичних трансформацій, окрім глобалізаційних (міграційних, політичних, культурних) процесів є поява потужних ліберальних рухів у країнах Аравійського півострова. Розглянемо це детальніше на прикладі такої країни як Бахрейн.

Протестні виступи в Бахреїні розпочалися 14 лютого 2011 року в Манамі. Активну участь в них брала молодь, яка, використовуючи соціальні мережі інтернету, забезпечувала їх масовість. Але очолила протести парламентська опозиція, представлена головним чином «Аль-Віфак» і Демократичним національним об'єднанням – лівим флангом бахреїнських політичних сил.

Після застосування сили для розгону демонстрацій опозиція висунула вимогу відставки уряду і догляду армії з вулиць столиці напередодні оголошеного королем «національного діалогу» [154; 167]. Протягом першого місяця протестні виступи були дуже інтенсивні. Мітинги на Перлової площі, центральній площі Манами, проходили щодня. Молодь влаштувала там наметове містечко, і демонстрації стали ще більш масовими. Для придушення протестів були використані не тільки водомети і сльозогінний газ, а й вогнепальну зброю. Підсумком такого розвитку подій стали нові жертви. Опинившись перед неможливістю силового розгону протестуючих, король пішов на часткове виконання їх вимог, відправивши у відставку чотирьох міністрів [154; 182].

Однак став безперечним ідеологом «АльВіфак» Іса Касем заявив, що відкидає ідею «діалогу заради діалогу». 25 лютого 2011 року в своїй п'ятничній проповіді він підкреслив, що «народ підтримає той діалог, який забезпечить його права, а формальний діалог сьогодні нікому не потрібен» [177]. День 25 лютого 2011 був оголошений королівською канцелярією днем жалоби за загиблими в ході заворушень. Опозиція також використовувала цю подію для того, щоб закликати своїх прихильників провести ходу. Під час ходу лунали гасла: «Брати суніти і шиїти - це країна, до якої ми прагнемо!» [177].

Лідери опозиції прагнули до того, щоб висунуті вимоги носили політичний, а не конфесійний характер, усвідомлюючи небезпеку розколу опозиції. На початку березня 2011 на мітингу в Манамі сім опозиційних організацій Бахрейну, які представляли як шіїтську, так і сунітську громади, виступили із заявою про неприпустимість розпалювання ворожнечі на конфесійній основі. Вони закликали до єдності всіх громадян країни. Це стало відповіддю на зіткнення між сунітами і шіїтами, які відбулися в м Хамад на південь від Манами [54; 171].

Разом з тим радикалізувалася і сама опозиція. На арену політичної боротьби висунулася нова сила – новостворений блок «Коаліція в ім'я республіки», яка висунула вимогу повалення королівської влади і перетворення Бахрейну в республіку. У цей блок увійшли рух «Вірний шлях», фракція, яка відкололася в 2005 р від «Аль-Віфак», рух «Шлях вірності ісламу» і Рух вільних бахрейнців. Блок був утворений після повернення в кінці лютого 2011 р в Бахрейн з еміграції в Ірані керівника руху «Вірний шлях» Хасана Мушайяа, який здобув освіту в іранському Кумі. З 1994 р він брав участь в акціях протесту і входив до керівництва «Аль-Віфак», але в 2005 р створив свою організацію.

Вимога про повалення королівського режиму і створення республіки не знайшло підтримки серед інших опозиційних угруповань. За заявою представника «Аль-Віфак», «це вимога висунула незначна політичне угруповання, яка не користується будь-яким впливом в країні» [70; 133]. У ситуації, що склалася уряд звернувся за допомогою до партнерів Бахрейну по Раді з питань співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), які ввели в країну військові формування зі складу спільних військ «Щит півострова».

Влада акцентувала в своїх заявах думка, що дії угруповань, які закликали до повалення існуючого ладу, були підтримані ззовні. Король Хамад прямо звинуватив Іран і Сирію в тому, що вони «підбурювали громадян» до повалення правлячого режиму. Одночасно, як зауважує М. Кетмен, спадкоємець престолу

принц Сальман бен Хамад заявив про готовність уряду виконати ряд вимог опозиції для початку «національного діалогу». Опозиція погодилася на діалог, однак незабаром «Аль-Віфак» відмовився підтримати його проведення, наполягаючи на виконанні своїх вимог: «виборне» уряд, незалежність суду, однопалатний обраний парламент [138; 150].

П'ять опозиційних організацій (шиїтські, в тому числі «Аль-Віфак», сунітські і світські ліберальні угруповання, які вимагали проведення демократичних реформ) підготували так званий Манамській документ. У ньому були викладені їх основні вимоги – створення уряду за результатами виборів до парламенту, ліквідація верхньої палати парламенту і введення конституційної монархії [140]. Ці вимоги виходили за рамки тієї моделі реформ, яку ініціював король Хамад. Проте він створив незалежну комісію, яка мала розслідувати всі факти порушень прав людини в Бахрейні під час акцій протесту лютого-березня 2011 року. Комісія, яку очолив єгипетський юрист, представила свій звіт. Він був складений на основі тисяч проведених інтерв'ю та свідчень учасників подій.

За даними, що містяться в звіті, під час акцій протесту, що почалися 14 лютого 2011 року, через неправомірне застосування сили загинули 35 осіб (30 цивільних осіб і п'ять представників сил безпеки). Крім того, в лютому і березні 2011 р були вбиті ще 11 учасників акцій протестів. Комісія підтвердила застосування тортур проти заарештованих, вказавши, що вони проводилися не за наказом міністерства внутрішніх справ [141; 10]. 2 липня 2011 р ініціативи спадкоємця престолу Сальмана бен Хамада було розпочато «національний діалог» з метою виробити єдину позицію щодо ситуації в країні.

Через 15 днів після початку переговорів «Аль-Віфак» відмовився брати участь в діалозі, назвавши його «неефективним». Решта учасників «національного діалогу» змогли виробити рекомендації уряду, реалізовані владою в якості поправок до конституції, що розширюють повноваження парламенту. У травні 2012 р ці поправки були опубліковані, але були відкинуті опозицією. Опозиція вимагала, щоб уряд формувався з числа обраних

депутатів, а прем'єр-міністром призначався глава парламентської фракції, що отримала більшість місць в парламенті.

Якби ці вимоги були прийняті, то правляча сім'я втратила б монополію на владу, так як прем'єр-міністр і ключові міністри традиційно призначалися з її представників. 10 лютого 2013 (після 18 місяців протестів) «національний діалог» було відновлено, але в вересні того ж року брали участь в ньому представники крайньої опозиції заявили про свій відхід. 8 січня 2014 р діяльність цього інституту була офіційно припинена урядом, проте вже 15 січня того ж року принц Сальман зустрівся з представниками основних політичних об'єднань, щоб відновити «національний діалог» [178].

Крім ініційованого владою «національного діалогу» зусилля з подолання розділеності Бахрейна суспільства були й на громадському рівні. Політики і громадські діячі, які представляли обидві громади, створили майданчик для обговорення нагальних проблем, таких як економічні і політичні реформи, натуралізація, Конфесіоналізму. Вони назвали цю неформальну структуру Бахрейнський дискусійною ініціативою. У ній брали участь нечисленні представники як світських, так і релігійних – сунітських і шіїтських кіл.

Останнє її засідання пройшло 28 березня 2015 р клубі «Аль-урубун». 28 грудня 2014 був заарештований керівник «Аль-Віфак» Алі Сальман. 17 червня 2015 року суд засудив його до чотирьох років позбавлення волі за звинуваченням в «образі офіційних орга Political science (RU), 2016, №1 1 97 новий». У своїх публічних виступах і в інтернет-виданнях Алі Сальман різко критикував внутрішню і зовнішню політику Бахрейна уряду. Його арешт викликав хвилю протестів в шіїтському співтоваристві Бахрейну, що посилилися після того, як Бахрейн підтримав військову операцію Саудівської Аравії проти хусит в Ємені. У листопаді 2014 року в Бахреїні відбулися парламентські вибори. «Аль-Віфак» бойкотував їх проведення, сподіваючись на активізацію протестного руху, яке, однак, через майже три роки після його спалаху стало слабшати.

До основних факторів, ускладнить створення в країні консоціативної механізмів, слід віднести консервацію традиційних інститутів, збереження сильного впливу духовних авторитетів, особливо в шийтській середовищі, неможливість виконати основну вимогу опозиції про введення «виборного уряду», оскільки воно підриває основи політичної системи Бахрейну, що базується на монополізації влади правлячої сім'єю Аль Халіфа. Подолання розділення Бахрейна суспільства в даний час проблематично, так як зусилля, зроблені окремими політичними організаціями, які не зустрічають масової підтримки. Крім того, спроби влади знайти компромісне рішення існуючих проблем не виглядають цілеспрямованими. Влада в публічному дискурсі робить акцент на провокують роль Ірану, ігноруючи внутрішні політичні чинники, які в більшій мірі є причиною масових протестів. Регіональна ситуація також не сприяє національній консолідації, а посилення таких рухів, як «Ісламська держава», радикалізує сунітські ісламістські організації, перетворюючи їх в супротивників діалогу [190; 303].

Отже, можемо підсумувати, що ключовою причиною кардинальних політичних трансформацій на Аравійському півострові після здобуття країнами цього регіону став процес глобалізації. Дана причина впливала на формування змін у соціально-політичному бутті держави багатовекторно. Це пов'язано з тим, що не лише економічна взаємодія висвітлюваного регіону в контексті глобалізації них викликів набула більш широкого резонансу, але й також культурна.

Разом з тим, можемо відзначити, що поява ліберальних рухів в аравійських державах, особливо на тлі «арабської весни» в низці країн близькосхідного регіону вплинула на те, що необхідно проведення системних реформ і політичних трансформацій, які будуть сприяти подальшому стабільному існуванню досліджуваної зони. Функціонування даних політичних рухів також допомагають тому, щоб країни Аравійського регіону мали змогу розвиватися відповідно до сучасного науково-технічного прогресу, що безперечно впливає на усі сфери суспільно-політичного існування.

3.2. Основні напрями внутрішньополітичних трансформацій

Права жінок стали наріжним каменем політичних трансформацій на Аравійському півострові. Так, зокрема політичні реформи, започатковані королем Хамадом ібн Іса Ал Халіфом у Бахреїні, коли жінки вперше отримали право голосу та можливість висунути кандидатури на національних виборах після внесення змін до конституції в 2002 році. Розширення рівних політичних прав супроводжувалося свідомим прагненням просувати жінок на владні посади в уряді.

Функціонування права голосу серед жінок у 2002 році було частиною кількох широкомасштабних політичних реформ, в рамках яких було створено демократично обраний парламент та звільнено низку політичних в'язнів. До 2002 року жінки не мали політичних прав і не могли ані голосувати на виборах, ані бути кандидатами.

Однак існувала певна неоднозначність щодо розширення політичних прав з боку бахреїнського суспільства. Це пов'язано не в останню чергу і з боку самих жінок, оскільки 60% бахреїнських жінок ще у 2001 році виступили проти поширення права голосу на жінок [10].

Втім, хоча багато жінок виступали кандидатами як на муніципальних, так і на парламентських виборах у 2002 році, жодна з них не була обрана на посаду. У списках ісламістських партій, таких як Аль-Вефак, Ісламське товариство Аль-Менбар та Асала, не було жодної жінки-кандидата. Тому після таких результатів жінок-кандидатів на парламентських виборах до верхньої палати парламенту – Ради Шури – були призначені шість жінок, у тому числі одна християнка.

У 2004 році Бахреїн призначив першою жінкою-міністром доктора Наду Хаффад на посаду міністра охорони здоров'я, а в 2005 році доктора Фатіму Албалуші, другу жінку-міністра, було призначено в кабінет. У 2005 році Худу Езра Нону, єврейську активістку, яка з 2004 року також очолювала Бахреїнське

товариство правозахисників, яке проводило кампанію проти відновлення смертної кари в Бахреїні, також було призначено до Ради Шура [15; 189]. У квітні 2005 р. член Шури ЕлісСаман стала першою жінкою, яка головує на сесії парламенту в арабському світі, коли очолює Раду Шури. Керівнику головної жіночої організації, Верховній раді жінок, пані Лулві Аль Авадхі було присвоєно звання "почесного міністра кабінету".

Також важливим в досліджуваному контексті буде зазначити, що у червні 2006 року Бахрейн був обраний главою Генеральної Асамблеї ООН і відповідно призначив президентом Асамблеї Хайю Рашид Аль-Халіфу, що зробило її першою жінкою на Близькому Сході і третьою жінкою у всесвітній історії, яка обійняла цю посаду. Шейха Хая – провідна бахреїнська адвокат і захисниця прав жінок, яка зайняла цю посаду в момент змін у світовій організації. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан сказав про неї: «Я зустрів її вчора, і я знайшов її досить вражаючою. Всі держави-члени ствердно налаштовані працювати з нею та підтримувати її, і я думаю, що вона збирається внести новий вимір у роботу тут» [44; 195].

В свою чергу, кілька захисників прав жінок стали потужними політичними особистостями в Бахреїні або навіть здобули міжнародне визнання, наприклад Гада Джамшир, яку в травні 2006 рік авторитетний світовий таблоїд «Форбс» назвав однією з «десяти наймогутніших і найефективніших жінок в арабському світі». Гада Джамшир, найбільш відома активістка прав жінок у Бахреїні [16; 85], назвала урядові реформи «штучними та маргінальними». Так, у своїй заяві в грудні 2006 року вона сказала: «Уряд використовує питання сімейного права як інструмент ведення переговорів з опозиційними ісламськими угрупованнями. Це видно через той факт, що влада піднімає цю проблему, коли хоче відволікти увагу від інших суперечливих політичних питань. Хоча жодних серйозних кроків не сприяє затвердженню цього закону, хоча уряд та його маріонеткові Національні збори не мали проблем протягом останніх чотирьох років щодо затвердження обмежувальних законів, що стосуються основних свобод. Все це є причиною того, що ніхто в

Бахреїні не вірять у державні кліше та державні установи, такі як Вища рада жінок. Уряд використовував права жінок як декоративний інструмент на міжнародному рівні. Тоді як Вища рада жінок використовувалася для того, щоб перешкоджати неурядовим жіночим товариствам та блокувати реєстрацію Союзу жінок протягом багатьох років. Навіть коли спілка була нещодавно зареєстрована, вона була обмежена законом про спілки [45; 75].

Широко вважалося, що такий крок Бахрейна заохотив захисників прав жінок у решті Перської затоки посилити вимоги рівності. У 2005 році було оголошено, що кувейтським жінкам будуть надані рівні політичні права чоловікам.

Ці моменти і вплинули на те, що на загальних виборах у Бахреїні 2006 року взяли вже участь 18 кандидатів-жінок. Більшість кандидатів-жінок балотувалися до партій лівих ідеологій або як незалежні, причому жодна ісламістська партія не була представлена жінкою, хоча салафітська партія Асалах була єдиною групою, яка публічно виступила проти кандидатури жінок на парламентських виборах. Перемогу здобула лише один кандидат, Латіфа Аль Гауд, ба більше – це вдалося через те, що за замовчуванням перед виборами після того, як два опоненти в її окрузі вибули з перегонів.

Разом з тим, слід підкреслити, що у Бахреїні не існує єдиного закону про цивільний статус, який би охоплював такі питання, як розлучення та піклування про дитину, щоб судді шаріату мали розсуд у таких питаннях. У листопаді 2005 року Верховна рада жінок в альянсі з іншими захисницями прав жінок розпочала кампанію за зміни – організовуючи демонстрації, розклеюючи плакати по всьому острову та проводячи низку інтерв'ю у ЗМІ.

Однак зміні закону протистояла провідна шийтська ісламістська партія Аль Вефак, що призвело до великих політичних сутичок з активістками прав жінок [50; 139]. Аль Вефак стверджував, що ані Палата депутатів, що обирала депутатів, ані уряд, не мають повноважень змінювати закон, оскільки ці установи можуть "неправильно тлумачити слово Боже". Натомість право на зміну закону є виключною відповідальністю релігійних лідерів.

9 листопада 2005 року прихильники Аль-Вефака стверджували, що організували найбільшу в Бахреїні демонстрацію з 120 000 протестуючих проти введення Закону про особистий статус та підтримку кожної релігійної групи, що має власні закони про розлучення та спадщину. Того ж дня альянс організацій з прав жінок провів менший мітинг із закликом до єдиного закону, який залучив лишень 500 прихильників.

Питання про запровадження єдиного закону про цивільний статус розділило громадянське суспільство на два табори: групи жінок і правозахисники хочуть його запровадження, проти чого виступили шіїтські ісламістські групи в союзі з вахабі Асала:

За виступають наступні організації і спільноти:

- Вища рада жінок;
- Бахрейнське правозахисне товариство;
- Бахрейнське товариство правозахисників;
- Союз жінок Бахреїну;
- Жіноча петиція;
- Бахрейнська асоціація молодих леді;
- Національно-демократична акція;
- Аль Шарака (Бахрейнське відділення Міжнародної Амністії);
- Бахрейнський центр з прав людини.

Натомість, проти цього:

- Аль Вефак;
- Асалах;
- Партія ісламської дії;
- Ісламське суспільство обізнаності;
- Суспільство прозорості капіталу [54; 171].

В свою чергу, наприкінці ХХ – початку ХХІ століття права жінок у Саудівській Аравії були сильно обмежені порівняно з правами жінок у багатьох сусідніх країнах через суворе тлумачення та застосування шаріатського права. На підтвердження цьому, можна навести доповідь Всесвітнього економічного

форуму за 2016 р. про глобальний гендерний розрив поставила Саудівську Аравію на 141 місце зі 144 країн за рівнем гендерного паритету, порівняно зі 134 зі 145 у 2015 р. Економічна та соціальна рада ООН (ЕКОСОС) обрала Саудівську Аравію до складу Комісії ООН зі статусу жінок на 2018–2022 роки, що було широко розкритиковано міжнародним співтовариством. Станом на 2015 рік жінки в Саудівській Аравії становили 13% робочої сили країни, а у 2019 році 34,4% робочої сили Саудівської Аравії були жінками [63; 52].

Серед факторів, що визначають права жінок в Саудівській Аравії:

- урядові закони,
- школи ханбалі та вахабі сунітського ісламу
- традиційні звичаї Аравійського півострова [74].

Жінки проводили агітацію за свої права та кампанію проти влади чоловіків над ними, що призвело до покращення їхнього статусу протягом другого десятиліття двадцять першого століття.

Відповідно, якщо раніше жінкам було заборонено голосувати на всіх виборах або бути обраними на будь-яку політичну посаду, то в 2011 році король Абдулла дозволив жінкам голосувати на місцевих виборах 2015 року та бути призначеними до Консультативної Асамблеї. У 2011 році в Саудівській Аравії було більше випускниць жіночої статі, ніж чоловіків, а жіноча грамотність, за оцінками, становила 91%, що, хоча все ще нижче, ніж грамотність чоловіків, проте було набагато вищим, ніж 40 років тому. У 2013 році середній вік першого шлюбу серед саудівських жінок становив 25 років [79; 15].

У 2017 році король Салман наказав дозволити жінкам доступ до державних послуг, таких як освіта та охорона здоров'я, без необхідності згоди опікуна. Він також видав указ, що дозволяє жінкам керувати автомобілем, скасовуючи єдину в світі заборону на водіїв-жінок. У 2018 році відсоток робочої сили жінок зріс до 20,2%. Через закони про опіку та розлучення багато жінок раніше не знали, коли чоловіки розлучаються з ними. Це часто створювало плутанину і навіть призводило до бездомності. У січні 2019 року

Верховний суд Саудівської Аравії видав закон, згідно з яким жінки повинні отримувати текстові повідомлення від суду при офіційному розлученні. Більше того, 1 серпня 2019 року були видані нові закони, які надають жінкам право реєструвати розлучення чи шлюб та подавати документи на отримання офіційних документів без необхідності дозволу їх опікуна [88].

На засіданні G20 у 2019 році Саудівська Аравія взяла участь в ініціативі щодо розширення прав і можливостей жінок, спрямованої на зменшення різниці в оплаті праці чоловіків та жінок, а також підтримку участі жінок у малому бізнесі. Так, 1 серпня 2019 року в офіційному віснику Саудівської Аравії «Ум аль-Кура» було опубліковано королівський указ, який послаблює обмеження на поїздки для саудівських жінок. Декрет також включав кілька інших заходів лібералізації. За інформацією Міністерства інформації Саудівської Аравії, нові закони набули чинності в кінці серпня 2019 року [100].

У 2019 році уряд Саудівської Аравії заявив, що жінки можуть почати працювати на вищі офіцерські звання в армії. Вже у цьому році, 202, Саудівська Аравія була визнана найкращим реформатором прав жінок на роботі. За даними Світового банку, Саудівська Аравія досягла значного поліпшення з 2017 року, впливаючи на мобільність, сексуальні домагання, пенсії та права на робочому місці [129].

Що стосується політичних трансформацій у гендерній політиці в Об'єднаних Арабських Еміратах, то варто відзначити, що дана країна ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) у 2004 р. Ця Конвенція розглядає насильство проти жінок як форму дискримінації та закликає уряди-учасники вжити заходів для боротьби з насильством у всіх формах, незалежно від того на побутовому чи громадському рівні. ОАЕ регулярно беруть участь і проводять міжнародні конференції та заходи GCC з питань жінок. ОАЕ підписали кілька інших міжнародних договорів про захист прав жінок. Серед них:

- Конвенція про права дитини;
- Конвенція про години роботи (промисловість);

- Конвенція про рівну оплату праці,
- Конвенції про зайнятість жінок у нічний час;
- Конвенція про мінімальний вік.

У звіті про статус Програми розвитку ООН (ПРООН) за 2015 рік щодо Цілей розвитку тисячоліття зазначається, що законодавство еміратів ОАЕ не здійснює дискримінації за ознакою статі щодо освіти, зайнятості чи якості послуг, що надаються [151; 132]. За допомогою ряду ініціатив жінки в ОАЕ поступово відіграють дедалі важливішу роль в економіці, політиці та технологіях, і деякі вважають їх лідерами з питань гендерної рівності в регіоні Перської затоки.

Також важливою реформою стало те, що з'явилася альтернатива для жінок щодо розірвання свого шлюбу, встановлена статтею 110 Кодексу особистого статусу, або khul', якщо чоловік погоджується на це в обмін на фінансове врегулювання, однак це означає, що жінка відмовляється від свого права на майно, яке вона отримала в рамках шлюбного договору.

Що стосується опіки над дітьми, то жінки вважаються фізичними опікунами, вони мають право опіки до 13 років для дівчат і до 10 років для хлопчиків. Але якщо жінка вирішить вийти заміж повторно, вона автоматично втрачає право на опіку над своїми дітьми. Крім того, згідно зі статтею 71 жінкам, які залишають своїх чоловіків, може бути наказано повернутися до свого подружнього дому. Як приклади, в одній справі Вищий суд санкціонував побиття чоловіка своєї дружини до тих пір, поки він не залишив фізичних слідів, а в іншій справі чоловікові було наказано заплатити збір за його надмірне нанесення фізичних травм побитій дружині [80; 14].

Крім того, зростає стурбованість відсутністю в ОАЕ заходів проти домашнього насильства. Х'юман Райтс Вотч задокументувала три випадки, коли стверджувалося, що поліція відмовляла громадянкам країни повідомляти про випадки домашнього насильства. Жінки, які зазнають злочинів із сексуальним насильством, стикаються з кількома перешкодами у досягненні справедливості. Вони часто стикаються з звинуваченнями у Зіні, якщо

повідомлять про скоєний проти них злочин. Так, Алісія Гала була ув'язнена на 8 місяців за статеві відносини поза шлюбом після повідомлення про напад її колег. Норвезьку жінку ув'язнили в даній країні на 16 місяців за повідомлення про згвалтування перед помилуванням і поверненням додому [85; 145].

Що ж стосується трансформацій в гендерній політиці в Катарі, то можна відзначити, жінки наразі в цій країні голосують і можуть балотуватися на державні посади. Вперше у Катарі брали участь у голосуванні жінок одночасно з чоловіками у зв'язку з виборами до Центральної муніципальної ради в травні 1999 року. Це була перша арабська країна в Перській затоці, яка надала жінкам права вибору. Ці вибори – перші в історії в Катарі – були свідомо проведені саме 8 березня 1999 року, в Міжнародний жіночий день. Також важливим стало те, що Катар відправив спортсменок на літні Олімпійські ігри 2012 року, які розпочались 27 липня в Лондоні. В свою чергу, першою жінкою-суддею в Катарі стала шейха Маха Мансур Салман Ясим Аль Тані. Вона є випускницею юридичного факультету Катарського університету і присягнула на посаду в 2010 році, а загалом участь робочої сили жінок у Катарі становить приблизно 51%, що вище середнього світового показника і є найвищим показником в арабському світі [171].

Разом з тим, слід відзначити про збільшення розриву в зарплатах між жінками та чоловіками; першим платять на 25-50% менше, ніж чоловікам, незважаючи на те, що їхній робочий час однаковий. Різниця така частково пов'язана із соціальними виплатами, що надаються чоловікам як головам домогосподарств (таких як житло та дорожні надбавки), які жінки-службовці отримують рідше.

Втім, ще до повноцінного розуміння прав жінок як в західному світі цій країні ще далеко. Адже, більшість жінок, які завагітніли позашлюбно, потрапляють до в'язниці. Негромадянкам, які змушені мати спонсорів, як правило, відмовляють у праві виїзду з Катару, і тому вони змушені шукати притулку та консультації у своєму посольстві. Незважаючи на зусилля посольств, багато жінок все ще потрапляють до в'язниці. За словами доктора

Наджіба аль-Нуаймі, адвоката з питань кримінальних справ та колишнього міністра юстиції Катару, більшість жінок можуть уникнути або бути звільненими з в'язниці, виходячи заміж за батька своєї дитини, після чого жінці дозволяється виїжджати з країни її чоловіка [157].

Натомість, у Ємені жінки завжди мали обмежену участь у суспільстві, оскільки чоловіки вважаються головними особами, що приймають рішення як у домогосподарстві, так і поза ним. Таким чином, жінки завжди були недостатньо представлені в політиці Ємену. Однак це не завадило жінкам намагатись почути свій голос через страйки та мирні протести. З 2011 року було досягнуто певного прогресу, оскільки Повстання в 2011 році оскаржило норму обмеженої участі жінок. Жінки були в основі протестів, вимагаючи кращого політичного життя та протестуючи проти усталених норм [165].

Відповідно вже у 2014 році жінки представляли більше чверті учасників Національної конференції діалогу (НКД). Завдяки цьому жінки Ємену досягли важливих домовленостей, включаючи квоту на 30% для участі жінок у політичній діяльності. Під час НКД багатьом жінкам-делегатам публічно погрожували за участь і навіть фізично нападали на вулицях. Щоб підтримати жінок та їх рухи, кілька жіночих правозахисних організацій, такі як Арабський форум сестер з прав людини активізували свої зусилля та закликали жінок продовжувати брати участь і боротися за проблеми, якими вони захоплюються. Міжнародне співтовариство схвалило позитивні результати процесу НКД [23], оскільки це було дуже важливою зміною для участі жінок у політиці Ємену в порівнянні з попередніми роками.

Втім, треба відзначити, що в 2008 році була зроблена спроба ввести 15% квоту для жінок у парламенті, проте від цього процесу було відмовлено, після того як втрутилися ісламські священнослужителі та вожді племен, які провели «Зустріч щодо захисту чесноти та бойових заступників», проголошуючи, що місце жінки знаходиться вдома. У колишньому національному парламенті жінки займали лише 0,3% місць.

Незважаючи на досягнення НКД у 2014 році, політична участь жінок була призупинена внаслідок поточного конфлікту, особливо тоді, коли Аамат аль-Алеїм аль-Асбахі, активістка жіночої грамотності з Таїзу, була вбита 25 грудня 2016 р. [176]

Тому, можна бачити, що Ємен – це суспільство з культурним ставленням до того, що жінки мають низький статус у сім'ї, а також у громаді. Чоловікові дозволяється одружуватися з чотирма дружинами, якщо у нього є фінансові можливості, однак жінка навіть не має права вступати в шлюб за власним бажанням, оскільки їй потрібні схвалення та згода опікуна-чоловіка. У разі розлучення дітей можна усунути з-під опіки матері, тоді як батько не стикається з таким ризиком втратити своїх дітей. Жінці також не дозволяється відмовляти батькові в правах відвідування, тоді як батькові це дозволено згідно зі статтею 145 Закону про особистий статус. Здоров'я та репродуктивні права також є головними проблемами єменських жінок. Жоден законодавчий акт не захищає їх свободу приймати власні рішення щодо цих питань, і, отже, жінки контролюються їх сім'єю або, якщо вони одружені, їхніми чоловіками [182].

Крім того, Ємен є країною, де каліцтво жіночих статевих органів (FGM) залишається проблемою, навіть після заборони Міністерством охорони здоров'я. Водночас, багато жінок змушені вийти заміж у молодому віці, що стало можливим завдяки державній політиці, яка надає сім'ї контроль над тим, виходить заміж чи ні дівчина і коли. Дитячі шлюби є проблемою, коли повідомляється, що 52% єменських дівчат виходять заміж до 18 років, у тому числі 14% до 15 років. З недавнім конфліктом ця тенденція, як повідомляється, зросла. Багато сімей використовували його як механізм подолання під час кризи, що триває, і як спосіб отримання платежів за придане. Типова практика примушування молодих дівчат до шлюбу була засуджена громадською організацією як «згвалтування дітей під виглядом шлюбу». Ємен має племінну культуру, і шлюб молодих дівчат є загальним; більшість єменських дівчат одружуються до досягнення ними статевого дозрівання. Запропонованому

закону, який встановлює мінімальний вік для шлюбу 17 років для жінок, виступили консервативні єменці, включаючи жінок [194].

Чоловіки та жінки не мають однакових прав на освіту в Ємені. Країна ще далека від досягнення гендерної рівності, незважаючи на статтю 54 Конституції Єменської Республіки, яка говорить: «Освіта є правом усіх громадян. Держава гарантує освіту відповідно до закону шляхом створення різноманітних школи та культурно-освітні установи. Базова освіта є обов'язковою. Держава робить все можливе, щоб знищити неписьменність і приділяти особливу увагу розширенню технічної та професійної освіти. Держава приділяє особливу увагу молоді та захищає її від збочень, забезпечує їм релігійне, розумове та фізичне виховання та відповідне середовище для розвитку їх здібностей у всіх галузях». Згідно з опитуванням, проведеним ЮНІСЕФ у 2013 році, у дівчат на 50% менше шансів вступити до школи порівняно з хлопцями і також менше шансів здобути базову середню та вищу середню освіту [17; 87].

Водночас, кампанія виборчого права жінок в Кувейті розпочалася в 1971 році, коли група, очолювана Нурєю Аль-Саддані, внесла до парламенту пропозицію про надання жінкам політичних прав. Пропозиція була відхилена. На початку 90-х років жінки активно проводили агітацію за голосування; вони проводили акції протесту біля виборчих штабів, і між 2000 і 2005 роками низка жінок порушила судові справи проти міністра внутрішніх справ за його відмову включати жінок у виборчі списки. У 2004 році жінки провели демонстрацію в залі парламенту для голосування, а через рік вони провели одну з найбільших демонстрацій в історії Кувейту [19; 105].

У 1999 році емір-шейх Джабер Аль-Сабах оприлюднив указ про надання виборчого права жінкам після розпуску парламенту, однак його відмінив новий парламент буквально через кілька місяців різницею в два голоси. Кувейтські жінки отримали виборче право в травні 2005 р. Жінки вперше проголосували в червні 2006 року, і на цих виборах можна було проголосувати за 28 жінок з 250 кандидатів, хоча все одно жодна не перемогла. Майже рівно через чотири роки після того, як жінки отримали повні політичні права, чотири кандидатки

були вперше обрані до парламенту. Переможцями на виборах 2009 року стали: Массума Аль Мубарак (перша кувейтська жінка, призначена в Кабінет міністрів), Асіл Аль Авадхі, Рола Дашті і Сальва Аль Джассар. У 2011 році Кувейт посідав найвище місце серед усіх арабських країн за гендерним рівнем у Індексі гендерної нерівності у звіті про розвиток людини [34; 87].

У 2018 році міністерство Кувейту з питань Афгафу та ісламських справ змінило свою політику, щоб дозволити жінкам займати керівні посади. У грудні 2019 року на посади кабінету були призначені три жінки, в тому числі перша жінка-міністр фінансів у регіоні Перської затоки.

Водночас, у 2012 році розпочалася юридична битва з міністерством юстиції з метою надання жінкам можливості обіймати посади в судовій системі. У 2014 році Муніра Аль Вагаян стала однією з перших 22 жінок, призначених на посаду прокурора в Кувейті. 30 червня 2020 року генеральний прокурор Кувейту Дірар Аль-Асусі схвалив просування восьми жінок-прокурорів на посаду суддів, не піддаючись критиці з боку жорстких релігійних партій. 3 вересня 2020 року вісім суддів дали присягу першими суддями-жінками в історії Кувейту.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що дійсно за останні 30 років, гендерна політика значно змінилась в країнах Аравійського півострова, що проявилось у можливості голосування жінок, зайняття ними представницьких та державних посад, а також у вистояванні рівних прав з чоловіками.

Поряд з трансформаціями, пов'язаними зі зміною статусу в соціальному, а особливо в політичному житті досліджуваних держав, істотне місце мають і зміни в освітній політиці. Розглянемо це більш детально.

Загалом, слід підкреслити, що на початку ХХІ ст. в умовах глобальних перетворень, що відбуваються в області науки і техніки, проблема конкурентоспроможності наукового знання і освіти набуває все більшої актуальності. У сучасному світі освіта найчастіше сприймається не тільки як головний соціальний інститут, важливий елемент майбутнього розвитку і стабільності, а й як соціокультурна цінність, тісно пов'язана зі збереженням

національної ідентичності в глобалізованих мультикультурних суспільствах. Сьогодні знання більш ніж коли-небудь представляють собою реальну політичну і соціальну силу.

І не випадково експерти відзначають тісний взаємозв'язок між соціально-політичною системою, економікою та освітою. При цьому освіта розглядається як провідний чинник розвитку культури і економічного зростання країни, оскільки підвищення духовного і інтелектуального потенціалу народу, економічна і політична стабільність держави безпосередньо пов'язані з рівнем інтелектуального розвитку людини, його здатністю і готовністю до постійного придбання професійних знань.

Сучасні тенденції посилення глобалізаційних процесів в сфері середньої та вищої освіти (цілеспрямована американізація) ставлять під загрозу питання збереження національної культури, традицій та освіти, які тісно пов'язані з проблемами збереження національної ідентичності. Саме тому на перший план в стратегії безпеки держави виходить проблема створення ефективного початкової та середньої освіти шляхом повернення до національно-історичного досвіду педагогічної діяльності, що ґрунтується на національних традиціях і пріоритетах. У ХХІ ст. управляти світовими політичними процесами будуть ті країни, які сьогодні вкладають найбільші кошти в освітню систему і освітні технології.

Королівству Саудівська Аравія (КСА) за короткий історичний період вдалося досягти великих успіхів у всіх сферах соціального життя, і в першу чергу в галузі освіти. Ще в середині ХХ в. держава саудитів вважалася одним з найбільш відсталих і бідних в арабському світі, про що свідчив той факт, що неграмотність серед дорослого населення досягала 95% [53; 20]. Більш того, навіть початкову освіту не було доступно для всіх і обмежувалося рамками знань, одержуваних у релігійних школах в мечетях. Ці навчальні заклади викладали мусульманське право і давали початкові навички грамотності.

Але вже до кінця ХХ ст. у Саудівській Аравії з'явилася ефективна освітня система, що забезпечує вільне навчання всіх громадян королівства від

шкільного атестата до університету. Сьогодні на освіту громадян в КСА витрачається чверть державного бюджету країни. Історія сучасного саудівського освіти починається в 1926 році, коли за указом короля Абдель Азіз аль-Сауда було створено Державне управління освіти, в підпорядкуванні якого знаходилося всього 12 державних і приватних шкіл з 700 учнями [56]. Вищої освіти в країні не було взагалі. У Мекці і Медині функціонувало близько двадцяти релігійних медресе.

При цьому відкриття в королівстві ще у 1927 р першого педагогічного училища викликало величезний протест серед малограмотній маси населення, які розглядали нові навчальні заклади як такі, що суперечать національним традиціям і звичаям. Тільки через двадцять років король Абдель Азіз аль-Сауд почав проводити масштабну модернізацію шкільної освіти, і вже в 1951 р в країні було близько двохсот шкіл і майже тридцять тисяч учнів. У початковий період свого існування Королівство Саудівська Аравія стрімко розвивалося і зазнавало брак кваліфікованих інженерах, хіміків і фахівцях інших професій.

Саме тому за розпорядженням монарха в 1927 р велика група молодих людей була відправлена для здобуття вищої освіти в найбільш розвинені арабські країни. Разом з тим економічні та політичні проблеми гальмували можливості створення в КСА своєї власної ефективної національної освітньої інфраструктури. Проте в 1954 р було створено Міністерство освіти Саудівської Аравії, значимість якого підкреслювалася тим, що його очолив син першого короля. У 1957 р був заснований перший в королівстві університет імені короля Сауда. Але цього було недостатньо. Згідно зі статистичними даними, на 1970 року рівень грамотності серед чоловічого населення КСА становив 15%, а серед жіночого - 2%, тому в першу чергу була необхідність в створенні ефективної системи початкової та середньої освіти [87].

В даний час можна констатувати, що Саудівська Аравія успішно впоралася з поставленим завданням. За даними експертів, 95% зайнятих в суспільному виробництві громадян КСА мають освіту щонайменше в рамках середньої школи. Модернізація освітньої системи в КСА в першу чергу

пов'язана зі спробою запобігання конфлікту між цінностями і моделями поведінки традиційного типу і новими цінностями, породженими глобалізацією. Особливо це стосується початкової та середньої освіти, в рамках якого учні проходять первинну соціалізацію. На відміну від інших країн, шкільна освіта в Саудівській Аравії складається з декількох рівнів. Перше, початкова освіта займає близько шести років (з 1-го по 6-й клас). Далі учень продовжує навчання, що складається з декількох циклів. Перший етап триває три роки (7-9-ті класи), при завершенні якого учні здають іспити і отримують відповідне свідоцтво про проміжну освіту. Другий етап триває два роки (10-12-ті класи), тут учні можуть вибрати природничо-науковий або гуманітарний профіль навчання. Потім випускники здають іспити для отримання свідоцтва про загальну середню освіту. Цей документ дає право на здобуття вищої освіти з урахуванням обраного профілю [56].

На початку XXI ст. освіту КСА збудовано як випереджальна культурна стратегія, на чолі якої стоїть міністерство освіти під керівництвом Хамад Аль аш-Шейха. У Королівстві функціонують близько тридцяти державних університетів, вісім приватних університетів, десятки інститутів, майже було двадцять чотири тисячі шкіл, коледжів та інших навчальних закладів [5]. Частина повноважень з управління навчальними закладами передана на регіональний рівень, в зв'язку з чим були створені загальні відділи і понад тридцять провінційних адміністрацій освіти [89]. При цьому освіту в Саудівській Аравії безкоштовне, держава не тільки повністю фінансує навчання, а й надає близько ста тисяч стипендій для навчання громадян країни в кращих зарубіжних вищих навчальних закладах. За даними експертів, саудівські студенти вважають за краще вчитися в США, Австралії, Великобританії, Малайзії, Канаді. У той же час більшість експертів відзначають, що час, коли майже всі арабські політичні еліти проходили навчання в Сполучених Штатах Америки і Західній Європі, добігає кінця [56].

У Саудівській Аравії виникає розуміння про необхідність створення власної ефективної системи освіти, оскільки в сучасному світі наявність

висококваліфікованої внутрішньої робочої сили є одним з факторів стабільності і безпеки держави. Саме тому пріоритет при формуванні видатків бюджету віддається інтелектуальному розвитку, яке розглядається як основа прогресу країни. Правляча династія Саудівської Аравії вкладає величезні кошти в розвиток власних шкіл і університетів. Разом з тим не можна заперечувати популярність в КСА британських шкіл, навчальних саудівську молодь тільки англійською мовою. Ці навчальні заклади є престижними серед частини політичної еліти країни. Учні готують до британських іспитів рівня «А» або міжнародному бакалавріату. Заняття в навчальному закладі проводять професійні педагоги з Лондона, Манчестера і Ліверпуля. Використовуючи освіту як «м'яку силу», Великобританія робить спроби забезпечити проведення своєї політики в Близькосхідному регіоні і робить це більш ефективно, ніж США.

На початку ХХІ ст. стратегія розвитку освіти в Саудівській Аравії в чому заснована на симбіозі традицій і новацій, тісно пов'язаних з перетвореннями в ісламському суспільстві, перспективами національного розвитку в контексті глобалізації з урахуванням накопиченого досвіду попередніх поколінь. Саме тому перед Міністерством освіти КСА стоїть завдання не тільки вирішення проблеми модернізації освіти, а й створення сучасних підручників, що відповідають вимогам правлячої династії і запитам глобального світу. На початку 2018 р Саудівська Аравія внесла значні зміни в шкільну програму королівства, торкнувшись систему підготовки учнів майже на всіх рівнях. У найкоротші терміни були написані нові підручники, особливо значно зміни торкнулися гуманітарний цикл предметів. Найбільше змін внесено в підручники з дисциплін «Історія» і «Соціальні дослідження та громадянство», так як на них покладено основне завдання виховання підростаючого покоління в рамках нового бачення історії Королівства Саудівська Аравія [56]. У нових освітніх програмах приділяють значну увагу патріотичному вихованню учнів шляхом висловлення гордості за свою націю, відповідальності перед державою і проходження традиційними правилами і законами.

При цьому великі зміни торкнулися історію Саудівської Аравії доисламського періоду, яка представлена в позитивному ключі, всупереч релігійній позиції, яка часто надає той час негативний характер з урахуванням «язичництва» доисламських цивілізацій. Експерти вважають, що подібні зміни пов'язані зі спробою перенаправлення нинішнього основного релігійного чинника виховання у школярів лояльності до держави на чисто націоналістичний сегмент і вірність правлячої королівської династії. В цілому основне завдання реформування системи освіти – відвернути саудівських школярів від популярних в молодіжному середовищі ідей панарабізму і панісламізму, поширення яких сильно турбує правлячу династію КСА. Наприклад, в підручнику, в розділі про повстання проти халіфа Алі, проводиться паралель з радикальними ісламськими організаціями сучасного Близького Сходу. Тут присутній явний натяк на події «арабської весни», на чолі якої в багатьох країнах стояли прихильники «політичного ісламу» в особі «Братів-мусульман» (міжнародна релігійно-політична організація, визнана терористичною і заборонена в РФ) [94]. Політична еліта Саудівської Аравії побоюється технологій «кольорових революцій», основну роль в яких грає молодь.

Однією з центральних завдань нової навчальної програми є впровадження в свідомість учнів поняття «обов'язки хорошого громадянина» Королівства Саудівська Аравія. У підручнику «Соціальні дослідження та громадянство» педагогу ставиться завдання виховання громадянина, безмежно відданого своїй державі, який відстоює «його цінності і принципи», яке б «права і обов'язки» і повністю лояльного «керівництву і нації в цілях забезпечення безпеки і процвітання». Вивчення «Обов'язків хорошого громадянина» вводиться в початковий період навчання. В рамках цієї програми учнів також вчать розрізняти первинні і вторинні інформаційні джерела, щоб «запобігти поширенню підроблених або неточних новин». При цьому школярі виховуються «на сповідуванні принципу Амани (довіру / чесність), яка описується як протилежність Хаїн (зраді)» [99].

В цілому в рамках нової навчальної програми хорошим громадянином в КСА є людина гарної поведінки, який слід помірним ісламським вченням, має сильне почуття приналежності до конкретної країни, наполегливо трудиться і відіграє активну роль в просуванні цілей і процвітання країни. Звідси випливає важливий постулат: поклоніння помірним ісламським вченням не є порушенням, а навпаки, вважається частиною кодексу принципів «хорошого громадянина Саудівської Аравії» і використовується, щоб підкреслити особливу місію КСА в Близькосхідному регіоні. Це, можливо, пояснює, чому в шкільних релігійних посібниках не було значних змін і в новій навчальній програмі Королівство Саудівська Аравія представлено як «батьківщина ісламу» і «центр світу». Таким чином, виховання підростаючого покоління в дусі націоналізму і любові до правлячої династії є способом виховання в учнів лояльності до існуючої форми державного устрою.

При цьому в нових підручниках історія Саудівської Аравії і королівської сім'ї так тісно переплітаються, що у школярів не виникає ніяких сумнівів в законності перебування на троні короля і його сім'ї. Особливе значення в системі освіти приділяється вивченню доісламського періоду історії Аравійського півострова. У нових підручниках, на відміну від попередніх, учням активно нав'язується ідея наступності ісламських і доісламських цивілізацій. При цьому королівська династія аль-Сауд представлена як одна з найдавніших і авторитетних в Близькосхідному регіоні, що з'явилися майже за 200 років до народження ісламу. Це чітко простежується в підручнику «Соціальні дослідження та громадянство», який стверджує, що найбільш відомі в ісламському світі династії Омейядів і Аббасидів виникли в Саудівській Аравії. Крім того, історія трьох саудівських держав докладно дається в контексті кривавих і справедливих боїв з турками-османами, які представлені в явно негативному світлі. Більшість експертів вважають, що реформи в галузі середньої освіти викликані боротьбою за владу між королем Салманом ібн Абдул-Азізом і консервативним духовенством, яке виступало проти його сходження на трон [104].

Саме тому пропаганда ідей націоналізму і звернення до доисламського періоду історії Саудівської Аравії мають на меті ослаблення влади духовенства і його впливу на внутрішню і зовнішню політику держави. Нове бачення історії Саудівської Аравії є досить раціональним і важливим способом модернізації національної ідентичності. В цілому наявність історичних звичаїв і традицій в середній освіті відображає ціннісні установки, що склалися в державі на певному етапі його розвитку, і втілює його культурно-історичний код. В результаті цих процесів формується особлива духовна сфера, в якій відбувається зародження раціональних освітніх процесів, що забезпечують певний тип ідентичності.

Ще одним важливим фактором зміни шкільної програми є акцент уваги учнів на роль Саудівської Аравії в боротьбі з тероризмом в Близькосхідному регіоні. Про це свідчить створення Ісламської військової антитерористичної коаліції і Глобального центру з боротьби з екстремістською ідеологією. Більш того, нові підручники роз'яснюють роль Саудівської Аравії в рішенні палестинського питання, представляючи короля Абдель Азіза як яскравого захисника палестинського народу. Крім того, підкреслюється величезна фінансова допомога Саудівської Аравії палестинським біженцям.

Стратегічний план розвитку освіти в досліджуваних країнах включає цілий ряд ініціатив:

1) підвищення якості викладання і навчання: впровадження базових річних курсів, робота зі студентами, професійний розвиток викладацького складу, розвиток післявузівської освіти, розробка системи оцінки розвитку та підтримки викладачів;

2) розвиток науки і інновацій з метою просування економіки знань: поліпшення інфраструктури наукових досліджень, надання технічної і адміністративної підтримки; активна взаємодія з місцевими, регіональними та міжнародними партнерами з метою поліпшення досліджень і підтримки бізнес-інновацій; розширення фінансування і просування консультаційних послуг;

3) підвищення якості академічних програм: адаптація навчальних програм відповідно до сучасних специфічними вимогами галузей і вимогами ринку; впровадження оцінки, що відповідає концепції навчання, заснованого на результатах; розширення аудиту і контролю академічних програм; здійснення заходів щодо отримання міжнародних акредитацій і зізнань програм;

4) сприяння успіхам студентів, розвиток системи кураторства і наставництва студентів; поліпшення системи реєстрації та планування; розробка системи постійного моніторингу та аналізу успішності; інтегрування знань з розвитком цінностей, професійної етики, якостями лідера і громадянина, щоб допомогти студентам зробити вагомий внесок в суспільство;

5) посилення охоплення та залучення: розширення просвітницьких заходів серед співробітників і студентів; розвиток відносин з випускниками та залучення їх в життя університету; забезпечення доступу до знань та компетенцій університету;

6) поліпшення інфраструктури: впровадження новітніх інформаційних технологій в навчальний, науковий та адміністративний процес; створення доступних, функціональних об'єктів для підтримки якісного навчання і роботи; розвиток концепції зелених кампусів; впровадження повномасштабного плану з управління ризиками; розширення ресурсів і послуг університетських бібліотек; розробка стратегій з управління витратами, збалансування наявних ресурсів і виявлення нових можливостей для генерації доходів;

7) модернізація управлінських процесів: поліпшення корпоративного управління та прозорості діяльності; перегляд політики, розпорядку, правил і процесів університету; поліпшення процесів розвитку адміністративного персоналу для посилення лідерських якостей та професійних навичок. Бахрейн як освітній центр Розвиток сектора вищої освіти в Бахреїні тісно пов'язане з міжнародною діяльністю вузів, в зв'язку з цим особливе місце займає питання студентської мобільності [107; 105].

Показник середньозважених витрат на 1 студента склав 2444 доларів США. Разом з тим даний показник сильно розрізняється по країнах. Наприклад, в Ємені витрати на 1 студента не досягали 1 тис. Доларів, а в Бахреїні, Кувейті, Омані, Саудівській Аравії, ОАЕ він варіювався від 10 до 16 тис. доларів. У 2000 р за кордоном навчалось 6,4% всіх арабських студентів, в тому числі: 13% магістрів і майже 35% докторантів. З них від 2,5 до 4% студентів з Єгипту, Судану і Лівії, більше 50% студентів з Палестини, 33% – ОАЕ, 31% – Йорданії, 27% – Кувейту, 24% – Лівану. Відзначимо, що цей показник ще вище для рівня магістерської та докторської підготовки [117].

Досить сказати, що сім невеликих за чисельністю держав (Бахрейн, Джібуті, Катар, Кувейт, Мавританія, ОАЕ, Оман) практично всю магістерську і докторську підготовку здійснюють в зарубіжних вузах. Але і порівняно великі арабські країни також віддають перевагу підготовці найкваліфікованіших фахівців за кордоном.

Слід зазначити, що домінуюча підготовка арабських студентів за кордоном є стримуючим фактором розвитку національної вищої освіти для таких держав, як Катар, Кувейт, Бахрейн. І в той же час недостатня частка підготовки студентів за кордоном обмежує просування сучасних тенденцій в національному вищу освіту Єгипту, Саудівської Аравії, Судану і Сирії. Тенденції розвитку вищої освіти в арабських країнах Вища освіта більшості арабських країн знаходиться під сильним впливом систем освіти держав - основних економічних партнерів - Франції та США.

Існує наступний розподіл сфер впливу між цими державами. Франція - Мавританія, Марокко, Туніс, Ліван. США - держави Перської затоки і Ліван. Налагодження регіонального співробітництва в сфері вищої освіти арабських країн почалося в 1978 р, коли була прийнята Конвенція по визнанню документів про вищу освіту, дипломів і звань з арабських країн. Учасниками конвенції стали 14 держав: Алжир, Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Лівія, Марокко, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Судан, Туніс, ОАЕ. Ще чотири держави отримали статус спостерігача: Ліван, Сирія, Ємен, Палестина. З кінця

90-х рр. спільними зусиллями вирішуються питання забезпечення якості вищої освіти. З цією метою на регіональних конференціях міністрів освіти був прийнятий ряд Рекомендацій, які сприяють подальшому розвитку освіти в країнах регіону: Бейрут, 1998р.

Про створення механізмів забезпечення якості освіти в кожній країні (оцінка вузів, програм, персоналу); Каїр, 2001 г. Про створення національних агенцій із забезпечення якості освіти; Сана, 2005 г. Про створення регіональних інститутів і механізмів забезпечення якості. На основі цих Рекомендацій більше третини арабських держав створили агентства з ліцензування та акредитації програм вищої освіти, а окремі університети відкрили відділи забезпечення якості та самооцінки.

Очікується подальше розширення такої практики в країнах регіону. Асоціація Арабських Університетів заснувала Регіональний комітет з оцінки та акредитації вищої освіти, який в 2001 р провів своє перше засідання в Аммані (Йорданія). Головні завдання, які повинен вирішити Комітет, пов'язані, перш за все, з розвитком культури якості вищої освіти та самооцінки вузів.

В цьому контексті, слушним буде зазначити про те, що восени 2006 року Всесвітній економічний форум склав рейтинг якості освіти серед 125 держав світу, який оцінює потенціал і можливості національних систем освіти, який використовується для розвитку сучасної економіки (економіка знань). У рейтинг увійшли 9 арабських країн, серед них арабські з наступними позиціями: Туніс зайняв 11-е місце, Катар – 20-е, ОАЕ – 32-е, Йорданія – 44-е, Кувейт – 62-е, Бахрейн – 79-е, Марокко – 91-е, Алжир – 92-е, Єгипет – 104-е. Для порівняння: освіта США зайняло 15-е місце, Індії – 25-е, Російської Федерації – 54-е. Арабські вузи не входять до Шанхайського рейтингу 500 найкращих вищих навчальних закладів світу. Тому академічна громадськість і політики ставлять завдання домогтися протягом 20 років включення в цей рейтинг не менше 20 вузів мусульманського світу (з них 10 - арабські університети) [56]. Таким чином, якість освіти стає важливим напрямком розвитку вузів арабських країн.

В арабських країнах вивчається досвід Болонського процесу і здійснюється перехід до практичного використання його в національних системах вищої освіти. Зокрема, проводяться наступні заходи по:

- переходу на Болонські цикли вищої освіти з переважно 4-хгодічними бакалаврськими програмами: 4 / 3-2-3 (в стадії впровадження / опрацювання);
- розробці національних структур кваліфікацій, сумісних з кваліфікаціями держав Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) (в стадії опрацювання);
- впровадження механізмів забезпечення якості вищої освіти (в стадії впровадження);
- розвитку інститутів та інструментів взаємного визнання документів про освіту (в стадії впровадження) [121].

В університетських колах ініційовані дебати про роль арабських країн у розвитку процесів глобалізації, про посилення цієї ролі через підвищення якості національних систем вищої освіти. У зв'язку з цим акцент робиться на таких напрямках розвитку університетів, які можуть дати значний внесок в суспільне, економічне та наукове розвиток кожної країни:

- розвиток культури якості освіти та звітності перед державними і громадськими інститутами;
- розвиток прозорості та інформативності всієї діяльності вузів;
- розвиток досліджень та інформатизації навчального процесу;
- посилення взаємодії вузів з партнерами на ринку праці [120].

Підсумовуючи можемо підкреслити, що освітні реформи в країнах Аравійського півострова дійсно мають політичну основу, оскільки імплементація їх та функціонування потенційно можуть сприяти подальшому стабільному існуванню країни. З однієї сторони, очільники досліджуваних держав намагаються утримати молодь від навчання закордоном, оскільки це може вплинути на їхні світоглядні та соціально-політичні уподобання, а, з іншої сторони, вони випрацьовують відповідні механізми в публічному управлінні, що мають на меті сприяти розвитку якості освітніх послуг, які б конкурували з західними університетами. Тому можемо говорити, що в

сучасному світі, велике значення набувають не лише ті чи інші економічні фактори, але і гуманітарні, зокрема – освітня політика.

Висновки до другого розділу:

Таким чином, проаналізувавши комплексно і систематично основні напрями політичних реформ у країнах Аравійського півострова, можемо зробити такі висновки:

1) На основі джерельної бази, можемо визначити три ключові причини, які спричинили здійснення політичних реформ у країнах Аравії: особливості внутрішньо і зовнішньополітичного вектору, специфіка функціонування національних еліт, а також системою державного управління. Разом з тим наголошується і виокремлюється як одна з ключових причин проведення політичних реформ – явище глобалізації, яке впливає на них як інтеріорно, так екстеріорно. В інтеріорному плані глобалізаційні виклики спонукають аравійські країни до динамічних процесів, що виражається у поступовому реформуванні тих чи інших політичних інститутів, тобто прояву їх у таких рисах, які притаманні класичним західним традиціям, але і збереженням власних національних моделей політичного устрою. Відповідно модернізація політичних систем в аравійських державах на зразок західних країн постала як завданням, так і проблемою, адже це вимагало як дійсних і ефективних реформ у суспільно-політичному бутті, так і врахування власних світоглядних традицій.

2) Ключовим каталізатором у модернізації політичних структур в досліджуваному регіоні стали ліберальні рухи, які охопили фактично усі країни Аравійського півострова. Саме вони сприяли тому, щоб уможливити процес імплементації ліберальних цінностей у політиці та переконати політичні еліти аравійських держав у важливості цих трансформацій. Усіх ліберальних рухів, на відміну від деструктивних рухів, відрізняє те, що вони у своїх прагненнях до модернізації політичної системи намагалися не застосувати деструктивні чи конфронтаційні засоби стосовно співробітництва з правлячими елітами тієї чи іншої країни.

3) Виокремлено також реформу освіти як одну з провідних в контексті розуміння трансформаційних процесів у політичному житті арабських держав. Акцентування на ній обумовлено тим, що саме ця сфера є однією з головних, що лягли в основі змін в країнах Аравійського півострова. Дана реформа пов'язана з тим, що в цих країнах освітньо-наукові заклади вже перестали бути «замкненими» лише на своєму регіоні зокрема, чи арабському світі загалом. Відтак почалася досить активна взаємодія з різними західними та східними науково-навчальними інституціями і додавання значних інвестицій на потужну розбудову інфраструктури арабських університетів і науково-дослідних інститутів для можливості конкурентноспроможності на світовому ринку освітньо-наукових послуг, а також висококваліфікованості випускників для розвитку своїх країн; особливо це має стосунок до економічних, держуправлінських та туристичних спеціальностей.

4) Розглянуто, що значущою трансформацією політичної структури держав досліджуваного регіону є зміни у гендерній політиці. Реформа ця полягала в тому, що жінка почала розумітись і ідентифікуватися вже не об'єктом, а суб'єктом політичного життя, відзначаючи все більш зростаюче її значення у формуванні власної політичної еліти. Важливим стало те, що в Конституціях арабських країн було закріплено гендерну рівність, повагу до прав жінок і забезпечення їх фундаментальних свобод в усіх сферах соціально-політичного буття. Відповідно, наголошено, що найбільш ефективними в цьому контексті є реформи проведені урядом Еміратів, який ще у 2009 році ухвалив на державному рівні Жіночу програму Лідерства, в якій передбачалося створення окремої системи різного роду закладів, центрів, навчальних і культурних інституцій, а також впроваджено досить немалою кількістю вакантних посад для жінок в еміратах. Відзначено, що наразі реформа у повному своєму функціонуванні має ще майбутнє, адже ефективність її здійснення в країнах досліджуваного регіону залежить від спроможності суспільств цих держав адаптуватись і трансформуватись в цьому напрямку відповідно до глобалізаційних запитів, які досить часто контрастують усталеному світогляду

та розумінню ісламського суспільства, особливо коли це стосується таких понять як рівність, толерантність, свобода особистості та справедливість. Через це уряди і суспільство досліджуваних держав і понині перебувають у ситуації дилеми та виваженого вибору між традиційними уявленнями про роль жінки у цих суспільствах і західному, глобалізаційному її сприйняттю.

РОЗДІЛ III. КРАЇНИ АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Ключові вектори міждержавних стосунків країн Аравійського півострова.

Для розгляду зовнішньополітичного вектору, а саме міждержавних стосунків держав Аравійського півострову перш за все необхідно відзначити, що специфіка зовнішньополітичного процесу в арабських країнах полягає в тому, що головною діючою особою, яка спрямовує зовнішньополітичний вектор країни і приймає щодо цього відповідні рішення є її очільник, при чому це не залежить від форми правління – республіканська це держава, або монархічна. Очільник держави в цьому контексті має в контексті підтримки мале коло прихильників, які потенційно мають представницькі функції в якості органів виконавчої влади, або ж тих осіб, які є керівниками недержавних елементів. До них відносяться духовні авторитети, інтелектуали-технократи і племінні лідери.

Відповідно, завдяки обговоренню та консультаціями керівника країни з вищезазначеними представниками як державних, так і недержавних структур і оформлюється та здійснюється відповідний поступ у зовнішньополітичному векторі. Водночас, слід зазначити, для цього потрібно також дозвіл законодавчого органу, хоча дане рішення ухвалюється априор. Безперечно, що для ухвалення його необхідно врахування суспільної думки, оскільки існує «червона межа», за яку заборонено заступати (як це свого часу було у випадку з Ізраїлем). Зовнішньополітичний процес і особи, які приймають рішення, також, з одного боку, знаходяться під впливом, а з іншого – враховують наднаціональні фактори ісламської і арабської солідарності [Див.: 15].

Відповідно, спробуємо проаналізувати динаміку стосунків між аравійськими країнами і державами світу, і зробимо це на прикладі кожної з

них алфавітно – Бахрейн, Ємен, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати і Саудівська Аравія.

Що стосується Бахрейну, то, необхідно зазначити, що ситуація в даній країні принципово відрізняється від ситуації в інших монархіях Перської затоки і взагалі Близького Сходу. У недемократичних державах цього регіону більша частина автохтонного населення, яка утримується за рахунок надходжень, які спричинені продажем газу і нафти від продажу нафти і газу, в принципі, підтримує існуючі режими. Тому питання про їх демократизацію не є актуальним. Відносно Бахрейну можна виходити з прямо протилежної оцінки, а саме з того, що більша частина населення виступає проти збереження внутрішньополітичного статусу-кво. З цієї причини державна влада потребує іншого джерела легітимації, наприклад, у вигляді вільних виборів і уряду, відповідального перед парламентом [6; 118].

Відповідно, логічним є те, що ще після здобуття статусу незалежної країни у 1971 році першочерговим завданням зовнішньої політики Бахрейна було стримування загрози безпеці країни. З точки зору політичної географії, це обумовлено тим, що вона є найменшою державою в регіоні, що призводить до відчуття вразливості до політичного впливу, яке виникає від більш потужних сусідів, зокрема Ірану та Іраку. Тому Кувейт розглядає політичну комунікацію Саудівською Аравією та іншими арабськими монархічними режимами як засіб протидії цим потенційно шкідливим впливам.

Наприклад, у 1970-ті роки соціалістичні засоби масової інформації Баас у Багдаді часто звинувачували Манаму як ворога арабського націоналізму та маріонетку імперіалізму Вашингтона, оскільки вона дозволила військово-морським суднам США використовувати військово-морську базу в Бахреїні. Уряд також вважає, що Багдад надав фінансову та іншу підтримку опозиційним групам Бахрейну, закликаючи до повалення династії Аль-Халіфа. Хоча Ірак модерував свою політику щодо Бахрейну в кінці 1970-х, Іранська революція 1979 р. постала перед урядом з новими ідеологічними викликами. Деякі священнослужителі шіїтів в Тегерані засудили інститут монархії як

неісламський, а деякі шіїтські політичні дисиденти в Бахреїні захоплено сприйняли це повідомлення. Протягом 1980-х урядовці підозрювали співучасть Ірану у чотирьох окремих сюжетах, які він підтримував, спрямовані на повалення режиму [127; 65].

Спалах Ірансько-Іракської війни в 1980 році викликав занепокоєння щодо безпеки, яке Бахреїн поділяв з іншими п'ятьма арабськими монархіями в затоці: Кувейт, Катар, ОАЕ, Оман і Саудівська Аравія. В межах 1970-х років Бахреїн лобіював ці країни співпрацювати у питаннях оборони, але, крім двосторонніх угод, від цих зусиль мало що ефективно вийшло. На початку 1981 року, коли бойові дії між Іраком і Іраном, здавалося, вирішили довготривалий конфлікт, настрої змінилися, і всі аравійські країни, що виробляють нафту, приєдналися до Бахрейну в РСАДПЗ. Нібито, угода РСАДПЗ наголосила на економічній співпраці, але рівень співробітництва у питаннях безпеки щороку зростав. Для Бахрейна це означало фінансову допомогу для розширення своїх оборонних сил і засобів та можливість брати участь у спільних навчальних маневрах. Коли у 1990 р. члени РСАДПЗ увійшли в Ірак внаслідок вторгнення останнього у Кувейт, Бахреїн приєднався до колективних військових зусиль проти Іраку, надіславши невеликий контингент військ на лінії фронту в Саудівській Аравії. Він також дозволив військовим силам США використовувати свої військово-повітряні і морські засоби [52; 36].

Загалом, на сьогодні Бахреїн відіграє досить скромну, стримуючу роль у регіональній політиці і дотримується поглядів ЛАД н мир в контексті Близького Сходу і права палестинців. З моменту здобуття незалежності в 1971 році Бахреїн підтримує дружні стосунки з більшістю своїх сусідів і з світовою спільнотою. Як правило, він проводить політику тісних консультацій з сусідніми державами і працює над вузькими областями розбіжностей. Бахреїн є членом кількох міжнародних організацій, включаючи ООН, Міжнародний валютний фонд та Всесвітню організацію охорони здоров'я. Він також належить до кількох регіональних організацій, найважливішою з яких є Ліга арабських держав, а також ОПЕК та Організація Ісламської конференції.

Втім, у сучасному періоді вона мала досить складні стосунки з двома сусідніми країнами, а саме з Катаром та Саудівською Аравією. Розглянемо це далі більш детально.

Бахрейн і Катар мають невирішені територіальні суперечки, що впливають з XIX століття. Це обумовлено тим, що свого часу Аль Тані створив окремий емірат від Бахрейну – Катар. У XX столітті дві держави оскаржували суверенітет над Ховартом та прилеглими островами, найближчий з яких знаходиться не менше від двох кілометрів від західного узбережжя Катару. У 1939 році, коли обидві країни були ще залежними від Британії, Лондон постановив, що острови належать Бахрейну. Катар ніколи не приймав це рішення і періодично піднімав це питання. Інциденти, пов'язані з цією суперечкою, траплялися у 1978 р., 1982 р. і у 1986 р., Але щоразу їх знешкоджували посередництво інших держав РСАДПЗ. Найсерйозніша криза – з квітня по червень 1986 року – коли катарські сили, перетнули кордон Бахрейну і захопили двадцятирічних іноземних робітників, які будували станцію берегової охорони для уряду Бахрейну. Наслідки цього вторгнення тривали і в 1990-ті роки. Ці випадки, як правило, напружували загальні стосунки з Катаром [63; 554].

В свою чергу, особливим чином склалися стосунки Бахрейну і Саудівської Аравії. Принципову роль зіграло проживання в Бахреїні і на сході Саудівської Аравії мусульман-шиїтів. У Бахреїні вони складають більшість місцевого населення, близько 70%. Країною, однак, править сунітська династія Аль Каліфа. Навесні 2011 року у Бахреїні відбулося народне повстання, 14 березня 2011 року в країну на прохання уряду були введені війська сусідніх монархій, що призвело до придушення народних виступів. У Східній провінції Саудівської Аравії, розташованої уздовж узбережжя Перської затоки і на території якої зосереджені основні запаси нафти, що належать країні, також відбулися заворушення шиїтів, які були придушені поліцією.

Придушення народного повстання у Бахреїні стало чорною плямою на репутації країн західного блоку. Відомий німецький публіцист і знавець

арабського Сходу Петер Шоль-Латур висловив своє ставлення до події наступним чином: «порушивши міжнародне право вторгнення саудівських бронетанкових колон на бунтуючий острів Бахрейн не викликало практично жодного голосу протесту. З цього приводу західні проповідники прав людини і права народу на вільне рішення до сих пір зберігають священницьке мовчання» [51; 18].

Причини цього очевидні. Прихід до влади представників шіїтської більшості населення об'єктивно посилив би позиції Ірану, хоча причетність останнього до протестів на острові так і не вдалося довести. Більшість коментаторів схиляються до того, що причини для повстання носили внутрішньополітичний характер: дискримінаційна політика правлячої сунітської династії щодо шіїтських підданих [62; 10].

Як бачимо, не можна говорити, що процес розвитку РСАДПЗ проходив в безконфліктному руслі у взаєминах між його членами, в т.ч. і Бахрейну. Справа в тому, що, поряд з дією фактора інтеграції, у зазначеній організації виникали суперечності різного рівня і складності (наприклад, вищезгадані прикордонні між Бахрейном і Катаром; всередині політичного керівництва союзних шейхств Об'єднаних Арабських еміратів і т. д.), А деякі її члени намагалися проводити свою особливу лінію в ряді важливих питань. Зокрема, Катар, ОАЕ і Оман мали порівняно більш урівноважені міждержавні відносини з Ісламською Республікою Іран, з якої розвивали нормальні торговельні зв'язки. Також більш-менш спокійними (якщо не брати до уваги часом виникаючі епізоди двосторонніх протиріч) були і їхні політичні відносини з Іраном [63; 97].

Проте, за межами регіону Перської затоки Бахрейн має теплі стосунки з іншими країнами. Дві неарабські країни, з якими вона підтримує найтісніші відносини, – це Британія та США. Ще під час війни у Перській затоці у 1990-1991 рр. Бахрейн був частиною коаліції, яка боролася за звільнення Кувейту. Пілоти Бахрейну, ВМС і ВПС США наносили повітряні удари по Іраку з авіабази Шейх Іса, в той час як коаліційні військово-морські сили діяли зі столиці Манами.

Натомість, вже після війни в Перській затоці Бахрейн провів переговори з Вашингтоном, що завершилося підписанням десятирічної угоди в жовтні 1991 року, згідно якої американським військам надано доступ до об'єктів Бахрейну і дозволило США підготувати військову техніку для майбутніх криз. У липні 1995 року в Перській затоці був створений 5-й флот США зі штаб-квартирою у бахрейнській Манамі. У 2003 році президент США Джордж Буш назвав Бахрейн великим союзником, хоча і таким, що не входить в НАТО [14; 36].

Водночас в контексті зовнішньополітичної діяльності, Бахрейн не забуває і про гуманітарну складову. Загалом, арабські держави не відмовилися від проходження власної культурної традиції в гуманітарній сфері. Такі держави, як Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія і ОАЕ, в своїй гуманітарній діяльності спираються на традиції ісламської благодійності, а також на ідеї «гуманітарної солідарності» і ісламської допомоги

Наприклад, Бахрейн залучає кошти на гуманітарні проекти і допомогу через традиційні канали ісламської благодійності (закят і садаку), а також через телемарафони. У 2011 р телемарафон про складне становище у Сомалі зібрав на допомогу сомалійцям \$ 2,7 мільйона за один день. Основними гуманітарними неурядовими організаціями Бахрейну, що знаходяться під контролем його правлячої еліти, є Бахрейнське товариство Червоного Півмісяця і Королівська благодійна організація. У 2012 р вона відкрила медичний центр і публічну бібліотеку для Агентства ООН для допомоги палестинським біженцям і організації робіт [162].

До слова слід зазначити, що на сучасну ідейну основу і зовнішньополітичну практику арабських держав в гуманітарній сфері вплинув процес ісламського відродження, тобто поновлення інтересу до ісламської ідентичності, яке за часом збіглося з завершальним етапом «холодної війни». У цей період виникають організації ісламської допомоги. Вони фінансувалися через традиційні ісламські інститути добровільних пожертвувань. Радянська інтервенція до Афганістану (1979-89 рр.) зустріла політичну опозицію в особі арабських країн Перської затоки. В результаті зросла фінансова підтримка

ісламської допомоги. Багато з організацій ісламської допомоги в своїх діях виходили з того, що ісламські зобов'язання в сфері благодійного давання поширюються тільки на мусульман. Вони не керувалися в своїх діях «нейтральним» і «універсальним» поданням про гуманітарну допомогу, але надавали підтримку і висловлювали солідарність з окремими сторонами конфлікту [129].

Важливим в контексті зовнішньополітичної діяльності, буде зазначити той факт, що жінки відіграють значну роль у бахрейнському суспільстві, в т.ч. і стосовно роззброєння та демілітаризації. Їх значення велике, що в межах засідання ООН Бахрейном були озвучені рекомендації для інших держав (особливо арабського світу) в контексті цього питання.

«Бахрейн вживає конструктивні і новаторські кроки для вирішення питань, що стосуються поліпшення становища жінок, роззброєння, нерозповсюдження та контролю над озброєннями. Ці зусилля викладені в його всеосяжну доповіді. Бахрейн хотів би представити наступні рекомендації.

1. Слід закликати держави підтримувати і розширювати ефективну участь жінок в організаціях з роззброєння на місцевому, національному, субрегіональному і регіональному рівнях.

2. Слід закликати держави вживати заходів для розширення прав і можливостей жінок, зокрема за допомогою підвищення компетентності жінок у відповідних випадках, для надання допомоги в розробці і контролі за здійсненням ініціатив з роззброєння, нерозповсюдження та контролю над озброєннями ...

13. Слід рекомендувати державам взяти до відома новаторський досвід Бахрейну, в якому лідируючу роль в цій області взяв на себе Верховна рада у справах жінок, діючий за допомогою своєї Національної стратегії щодо поліпшення становища жінок і роботи в області захисту прав жінок, нерозповсюдження та контролю над озброєннями» [129].

Попри неоднозначну внутрішньополітичну ситуацію у даній країні, все ж можна відзначити, що на сьогодні, можемо виділити такі країни, з якими

Бахрейн особливо має тісну співпрацю в тих чи інших галузях суспільного існування:

Азія – Абхазія, Азербайджан, Армения, Ізраїль, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Йемен, Казахстан, Катар, Кувейт, Малайзія, ОАЕ; Пакистан, Південна Корея, Росія Саудівська Аравія, Туреччина, Філіпіни.

Європа – Великобританія, Косово;

Америка – Мексика, США;

Африка – Беліз, Єгипет [117].

Загалом ця співпраця окрім політичної, соціально-економічної, культурної має на меті ще й те, що Королівство Бахрейн підтримує всі міжнародні і регіональні зусилля по боротьбі з тероризмом, яке є загрозою для всіх нас і наслідки якого можуть відчуватися у всьому світі. Дана держава, ґрунтуючись на своїй усвідомленій і вільній національній волі, вважає, що сьогоденний світ настійно потребує потужної і активної роботи Організації Об'єднаних Націй, якою вона була відразу після Другої світової війни, для того щоб підтримувати міжнародний мир і безпеку і ефективно сприяти підвищенню гідності та добробуту людства. У своєму прагненні до миру Королівство Бахрейн проводить національну політику розвитку і демократії, яка породжує надію на таке краще майбутнє, яке звільнить людину від страху і відчаю, гноблення, голоду, злиднів і невігластва і яке забезпечить йому гідне життя і захистить від стихійних лих.

Якщо ж розглядати Єменську стратегію міждержавних стосунків, то в результаті об'єднання країни на початку 1990-х рр., зовнішньополітичний вектор держави здійснювався у досить напружених внутрішніх умовах, що втілювалося у політичній кризі яка в результаті видалася у громадянську війну. Безперечно, що помітне значення у виникненні такої ситуації мали амбіційні настрої керівників політичних партій, які в цій державі поділили між собою владу.

Водночас, слід зауважити, що вже після громадянської війни, коли настав мир, то Ємен сам керувався тим, що намагався зробити значний вплив для

припинення конфліктів у міжнародному масштабі. Зокрема цьому сприяло те, що єменська центральна державна влада прагнула до демократизації тих чи інших політичних інститутів та процесів. Відповідно, даний період – формуючий виробив низку викликів у різних сферах; не лише політичній, але й соціальній та економічній, оскільки в останньому десятиріччі ХХ ст. єменська політична історія мала цілий ряд трансформацій, які кардинально вирізняють її від попередніх періодів [17; 90].

Як приклад, можна навести ситуацію пов'язану з вторгненням іракських військових сил у Кувейт, та як наслідком здійснення потужної міжнародної операції «Бурі у пустелі». В цей момент єменська влада вирішила зайняти індиферентну позицію, оскільки лише ця країна і досі не перебуває у складі міждержавного аравійського об'єднання під назвою Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Це і стало поштовхом до того, що різко змінилися стосунки з сусідніми аравійськими країнами у Ємена, аж до інколи деструктивних. Тому у 1993 р. єменська влада здійснила ряд заходів стосовно налагодження діалогу з аравійськими країнами, проте вони зазнали фіаско. Це в результаті вилилося в те, що під час Громадянської війни у досліджуваній державі, яка мала місце у 1994 р. більшість арабських країн стали на боці повстанців, а не центральної єменської влади. Проте, все ж перемогу в цьому конфлікті здобула правляча еліта, що спонукало до нормалізації діалогу з сусідніми країнами. Тому, в кінці 1990-х рр. було за багато років відновлено Омано-єменський кордон, а у 2000 р. керівництво Саудівської Аравії та Ємену ухвалили договір щодо кордону, яким закінчилася півстолітня територіальна суперечка [33; 120].

Втім, різні політичні організації, що представляють нове явище в суспільно-політичному житті країни, всіляко сприяли і сприяють зміцненню позицій Ємену на міжнародній арені, більш незалежного характеру і динамічного розвитку зовнішньої політики країни. Після об'єднання даної країни відбулися значні і кардинальні зміни в глобальному і регіональному напрямках зовнішньої політики Ємену. Що ж стосується країн регіону Перської

затоки, то свого часу найбільш актуальною була проблема врегулювання стосунків двох держав, а саме Ємену і Саудівської Аравії.

Відповідно, хоча і вирішені ряд питань стосовно кордонів, проте все ж і наразі існує низка територіальних питань, які можуть ще доволі довгий час тримати в напружених відносинах Сану і Ер-Ріяд. Тому можемо констатувати, що стосовно сусідніх країн єменська державна влада проявила мирну політику, оскільки застосовувала виключно дипломатичні шляхи вирішення тих чи інших ситуацій які час від часу виникали та заважали повноцінному і реальному розвитку дружніх взаємовідносин між ними [34; 85].

Водночас якщо говорити про стосунки Єменської республіки взагалі з арабськими країнами, то також вона намагається дотримуватися політики, яка має в своїй основі зусилля, що керуються зміцненням солідарності між близькосхідними держава і на потенційну взаємодопомогу на випадок складних і гострих політичних ситуацій в даному регіоні. Як результат, це дозволило Ємену мати добрі взаємостосунки фактично з усіма арабськими країнами, попри виникаючі періодично ті чи інші кризи в досліджуваному регіоні зокрема і на Близькому Сході загалом.

Щодо сусіднього континенту, Африки, який має безпосереднє значення в контексті безпеки досліджуваної країни, то єменська державна влада здійснювала політика яка мала на меті показати різного роду зв'язки – як расові, так і історичні – Ємену і народів даного регіону. За приклад можна навести події 1998 р., коли ця країна врегулювала територіальний конфлікт з Еритреєю щодо належності острова Ханіш. Дана країна відчувала повною мірою наслідки військових подій, які велиця стосовно цього не один рік поспіль. Тому, єменська державна влада стала також спонукальною силою щодо заклику до сомалійських постанців мирного співіснування з усіма іншими громадянами даної країни. Дані дії відобразилися на тому, що навіть на міжнародному рівні було визнано політичну відповідальність Ємену щодо ситуації з Еритреєю. Як результат, виходячи з такої державницької політики єменської влади дана країна змогла стати однією з тих держав, які мають такі

характеристики як міцність і стабільність а мати повагу серед інших країн та зарубіжних міждержавних організацій [29; 174].

Щодо рекомендацій для збільшення ефективності зовнішньополітичного вектору єменською владою, можна визначити такі позиції:

а) намагатися якомога краще підтримувати різного політичні ініціативи, які з'являються в арабському світі;

б) підтримувати партнерські стосунки з різного роду зарубіжними дослідницькими політологічними центрами та учбовими установами, які здійснюють підготовку фахівців-міжнародників в контексті міждержавних стосунків Ємену;

в) у подальшому розвивати діалогу у різних дипломатичних аспектах і форматах (включаючи випуск загальних програм, або ж обміни делегаціями) з політично-економічними розвинутими арабськими державами досліджуваного регіону, а також Північної Африки, що має ставити за мету сприяння зміцнення економічних та політичних позицій держави [1; 15].

Втім, не можна оминати сьогодишню внутрішньополітичну ситуацію, яка прямо пов'язана і впливає на зовнішню політику цієї держави. Мова йде про громадянську війну у Ємені, яка триває ще з 2014 року і по сьогодні. Як зазначають науковці, саме міжплеменні розбіжності є однією з причин війни у Ємені. Ослаблення центральної влади призвело до зміцнення позицій різних опозиційних партій, велика частина яких є ісламістськими. В результаті революції 2011 президент Ємену Алі Абдалла Салех пішов у відставку і трохи згодом події «арабської весни» переросли в громадянську війну в цій державі, яка негативно позначилася на економічному, соціальному і політичному розвитку. Наслідком різкого погіршення соціально-економічного становища населення Ємену, активізації різних терористичних угруповань, а також збройних зіткнень є різке збільшення міграційного потоку з цих країн в благополучні і стабільні держави Європейського союзу.

Водночас, гуманітарна політика в досліджуваній країні є доволі складною. Це підтверджується тим, що і на 2020 рік значна частка громадян держави знаходиться за межею бідності і обмежена товарами і речами першої необхідності та має досить малий відсоток від тих, може собі дозволити повноцінний доступ до медичних та освітніх послуг. Також можна констатувати малу кількість продовольчих товарів, що обумовлено зі зменшення посівних, а в результаті проявилось у завершенні крихкого міжетнічного і міжконфесійного миру і співробітництва. Революційна ситуація в досліджуваній державі не могла спонукати до демократичних змін, а навпаки стала базою для різних терорестичних організацій, зокрема ІДІЛ та джихадистські групи. [50; 148].

Відповідно, можемо підсумувати, що військове протистояння в єменській державі ще далеке від завершення і його кінець в найближчі роки може бути здійснений лише завдяки злагодженому та конструктивному співробітництву інших держав, а саме Саудівської Аравії та США [38; 44].

Це можна спостерігати і в рамках детального висвітлення специфіки зовнішньополітичного вектору Катару.

Тому можна підкреслити, що «стратегічні ризики для Катару настільки ж великі для правлячої сім'ї Аль-Тані, як і для самої держави Катар. Насправді, різниця між державою і Аль-Тані тонка, мінлива і невизначена. Відповідно, зовнішню політику Катару можна вважати не більш ніж сімейною політикою Аль-Тані, яка визначається кількома Аль-Тані на самому верху, очолюваним Аміром, Шейхом Хамадом бен Халіфою, а також Шейхом Хамадом бен Джассімом, який був прем'єр-міністром і міністр закордонних справ. Іншими словами, зовнішня політика цієї мікро-держави є одночасно і керованою особистістю, і є результатом постійної оцінки Аль-Тані внутрішніх і міжнародних ризиків для 140-річного впливу їхніх сімей на владу [168].

Відтак, можемо визначити два ключових вектора зовнішньополітичної діяльності, як Катару, так і Оману:

- 1) арабо-мусульманський світ;

2) міжнародне співробітництво.

Розглянемо це більше детально по кожній країні окремо.

Сучасна зовнішня політика Катару по відношенню до арабським державам керується певною доктриною, що складається з 16 пунктів. Основним гравцем у взаємодіях з арабськими країнами виступають дипломатичні представництва Катару в сусідніх державах. Катар прагне розвивати дружні двосторонні відносини з усіма арабськими державами, і в якості основних інструментів моніторингу використовуються щорічні звіти катарських представництв. У той же час країна дотримується всіх основних рішень і резолюцій Ліги арабських держав і слідує в їх фарватері, висловлюючи свої думки з їх приводу [46].

Відомий зарубіжний науковець А. Букін зауважує наступне: «Всі повноваження за моніторингом подій в арабському напрямку зовнішньої політики належать Департаменту у справах арабських країн. Політика Катару в цій області за останні два роки є найбільш плідною і пріоритетною. Було б помилково вважати, що зовнішньополітичний курс Катару щодо арабських країн носив пасивний характер, представляючи собою всього лише більш м'яку, посередницьку діяльність, спрямовану на вирішення різних міжарабських конфліктів».

Так, зокрема, можна відзначити, що «З 2000 р Катар стає головним посередником у врегулюванні національних і міжнародних конфліктів на Близькому Сході і в Північній Африці. Основними об'єктами катарської політики свого часу виступали Ліван, Судан, Ємен. Катар також займав активну позицію щодо вирішення палестинського питання і прикордонного конфлікту Джибуті і Еритреї» [129; 65].

Водночас, хоча Катар відіграє здебільшого наразі посередницьку роль у ряді міжнародних близькосхідних конфліктах, він у постбіполярний період приймав активну участь в інших політичних конфліктах у даному регіоні.

Вторгнення Іраку і окупація Кувейту і загроза для інших дрібних країн Перської затоки змусили Катар суттєво змінити свої оборонні і

зовнішньополітичні пріоритети. Наприклад, в той час як Катар фінансово підтримав Ірак у своїй війні 1980-88 років проти Ірану, Катар швидко вступив у антиіракську коаліцію після вторгнення. Раніше політичний і економічний прихильник Організації визволення Палестини (ОВП), Катар категорично засудив альянс між ООП і багатьма палестинцями, з одного боку, і Саддамом Хусейном, з іншого боку. Більше того, попередня опозиція Катару над військово-морською присутністю в затоці перетворилася на відкриту готовність дозволити повітряним силам США, Канади та Франції діяти з її території.

Водночас діяльність Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), яка протягом багатьох років була спрямована, зокрема, на боротьбу з іранською загрозою (як зовнішньою, так і, у випадку Кувейту, Бахрейну та Саудівської Аравії, внутрішньою), став форумом для засудження Іраку та місцем його проведення за створення узгодженої оборони проти подальшого іракського прогресу. Після поразки Іраку Катар та інші члени РСАДПЗ зосередили свою діяльність на поліпшенні співпраці та координації у питаннях взаємної оборони, а також продовжували спільну роботу в соціальній, культурній, політичній та економічній сферах. Катар, як і Саудівська Аравія, історично чутлива до зовнішнього військового втручання в затоку прагнула зміцнити регіональні заходи безпеки.

Війна також наблизилася Катар та інші члени РСАДПЗ до Єгипту та Сирії, двох найсильніших арабських членів антиіракської коаліції. Катарсько-єгипетське зближення почалося у 1987 році, коли дві країни відновили дипломатичні відносини після саміту Ліги арабських держав (Ліга арабських держав), який прийняв резолюцію, що дозволяє членам відновити дипломатичні зв'язки на свій розсуд. Після війни Єгипет і Сирія отримали великі суми від держав Перської затоки, оцінюючи їхню роль. Катар і Сирія підписали у січні 1991 року угоду про торговельно-економічне і технічне співробітництво [59; 187].

Разом з тим, якщо поглянути на інший регіон мусульманського світу, а саме на Центральну Азію, то тут вже вибудовуються інші аспекти зовнішньополітичної діяльності Катару.

Так, Н. Кох пише наступне: «Стосунки між державами Центральної Азії і арабськими монархіями Перської затоки швидко розширювалися в останнє десятиліття. Маючи одну з найбільш орієнтованих зовні зовнішньополітичних програм серед країн-членів Ради співробітництва держав Перської затоки, катарське керівництво дедалі активніше підтримувало двостороннє співробітництво з Таджикистаном, Туркменією і Казахстаном. Катар відкрив своє посольство в Астані в 2008 році незабаром після того, як в 2007 році в Досі почало працювати казахстанське посольство. У Туркменії є катарське посольство, в той час як в Досі немає посольства Туркменії. Таджикистан і Катар відкрили посольства друг у друга в 2012 році» [26].

Країни Центральної Азії номінально є мусульманськими країнами, і початкове їх взаємодія з Катаром після розпаду Радянського Союзу в значній мірі розвивалося під впливом нарративу релігійної єдності. Однак після цього відносини Катару з кожною з країн цього регіону розвивалися по істотно розрізних траєкторіях. У процесі різнопланової взаємодії безпеки в її милітаризованому розумінні часто стає предметом обговорення, проте вона не варто в центрі двосторонніх відносин Катару з будь-яким з центрально-азіатських держав. Катарська участь у справах регіону швидше оберталася навколо незначного і позитивного порядку денного. Доха виділяє значне фінансування на проекти, пов'язані з гуманітарною допомогою, потребами розвитку і підтримкою ісламської культури; ці кошти в основному витрачаються або всередині країни, або в сусідніх державах.

«Центральна Азія, як підкреслює Н. Кох, є одержувачем деяких з цих на перший погляд безкорисливих пожертвувань, однак катарці також мають і певні інтереси, переслідувані через свою присутність в регіоні. Завдяки своїм інтернаціоналістським поглядам, залишає відкриті двері для потенційно вигідних форм співробітництва, катарське керівництво готове дозволити своїм

центрально-азійським партнерам визначати порядок і розвивати її в тих випадках, коли вони бачать можливості для просування своїх актуальних або потенційних інтересів. В результаті, як недавно висловився один з коментаторів, роль центрально-азійських лідерів може бути зведена до образу «комівояжера, відчайдушно намагається нав'язати свої товари». Однак при цьому керівництво Катару, спочатку при еміра шейха Хамаде бін Халіфа Аль Тані, а потім за його сина шейха Тамім бін Хамад Аль Тані, було досить обачним, щоб проводити політику шанобливого, хоча і мінімального, участі в справах Центральної Азії» [26].

У міжнародному плані особливу увагу заслуговує факт спортивної дипломатії, яку було застосовано Катаром, як країни, яка буде приймати Чемпіонат світу з футболу-2022. Саме його активна зовнішня політико-економічна участь довела, що спорт цілком може бути використаний не тільки в якості одного з інструментів створення позитивного образу держави, а й дозволяє реалізовувати довгострокові стратегічні інтереси з модернізації країни і в сфері національної безпеки...Водночас феномену катарської спортивної дипломатії неможливо дати однозначну оцінку. З одного боку, приклад невеликого держави показовий з точки зору грамотного планування та реалізації цілей спортивної дипломатії. З іншого боку, такі амбітні проекти можуть стати відображенням наслідків глобалізації, яка дозволяє «невеликим багатим країнам з периферії претендувати на світовий вплив» [59; 190].

Поряд з цим треба відзначити і особливості міждержавної діяльності іншої країни Аравійського півострова – Кувейту.

Що стосується Кувейту, то за останні чверть століття центральна державна влада діяла неоднозначно в контексті зовнішньополітичної діяльності. Це було обумовлено як різного роду соціальними, економічними, так і політичними ситуаціями в самій країні і загалом близькосхідного регіону.

Виходячи з цього, можна виділити три вектори:

- 1) військовий (політичний);
- 2) гуманітарний;

1) «м'яка сила»;

Розкриємо детально надалі кожен з них.

Загальновідомим є той факт, що Кувейт є однією з провідних держав щодо здійснення «м'якої сили» в зовнішньополітичному аспекті. Дослідники зауважують, що під м'якою силою (англ. soft power) мається на увазі спроможність тієї чи іншої держави мати привабливість з боку інших країн не за рахунок фінансових можливостей, а завдяки культурної політики та акценту на традиціях і цінностях [168; 12]. Відповідно Кувейт себе проявив як одна провідних країн світу, що здатна впливати на інші держави з метою реалізації власних цілей через співробітництво в певних сферах, скерованих на переконання та формування позитивного сприйняття.

Водночас, істотне значення в зовнішній політиці досліджуваної країни має гуманітарний вектор. Він ґрунтується на широких фінансових можливостях Кувейту, що володіє як і ряд інших країн Аравійського півострову багатими енергетичними ресурсами, а також на його провідній позиції в світі ісламу, з точки зору якого благодійність є одним з головних обов'язків мусульман. Гуманітарна підтримка в контексті міждержавної гуманітарної взаємодії, а до цього ще і допомога державам, які зазнали серйозних збитків від військових подій є ключовими векторами гуманітарної політики Кувейту [32; 302].

Також треба зазначити про таку особливість, що в арабських монархіях регіону Перської затоки, в т.ч. і Кувейту не розмежовують гуманітарну допомогу (humanitarian aid) і сприяння розвитку (development assistance). Тому вони розглядають фонди розвитку в якості однієї зі складових гуманітарної діяльності в широкому сенсі слова. Фонди з надання допомоги для економічного розвитку країн, що розвиваються активно діють у всіх вищезазначених державах. Їх діяльність спирається як на матеріальну, так і духовну основу.

Необхідно відзначити, що така потужна гуманітарна політика Кувейту та надання гуманітарної підтримки в міжнародних конфліктах є закономірною. Оскільки, як і будь-яка зовнішньополітична діяльність, гуманітарна допомога

також має на меті досягнення тих чи інших цілей в зовнішій політиці певної країни. Зокрема, отримавши незалежність на початку 1960-х рр. від Сполученого Королівства, Кувейту вже через тиждень було висунуто претензії від Іраку, що останньому історично належав перший. Тому і постійна потенційна загроза від іракських можновладців і спричиняла позицію еменської центральної влади щодо конструктивного діалога як з зусідніми країнами, так і загалом державами арабського світу. Саме це завдання мало на меті під час створення в тому ж 1961 р. Кувейтського Фонду арабського економічного розвитку з метою підвищення рівня соціально-економічного розвитку арабських країн [19; 105].

Фонд даної країни проявив себе як перша фінансова установа, що мала на меті надання технічної і фінансової підтримки тим державам, які розвиваються, при цьому сам Кувейт належить у світі до даної категорії. Залишаючись країною, що розвивається, Кувейт виділяв кошти іншим державам, що розвиваються, які потребують кредитів на пільгових умовах, а також надавав їм технічну допомогу у створенні різних інфраструктурних, енергетичних і промислових об'єктів. Фонд фінансував проекти в таких галузях, як сільське господарство, транспорт, зв'язок, енергетика, промисловість і будівництво гідротехнічних споруд. На початку ХХІ ст. основним вектором його функціонування є соціальна сфера – допомога і покращення різних систем суспільного буття – житлова, освітня, охорони здоров'я, матеріальна допомога у здійсненні перспективного плану розбудови тієї чи іншої інституції [35; 78].

Можна в цьому ключі навести такий епізод, що кувейтські можновладці надавали значну гуманітарну допомогу жителям Сирії під час громадянської війни. Зокрема, у січні 2013 р. у Кувейті з ініціативи ООН пройшла перша конференція донорів сирійського народу. Кувейтський уряд виділив тоді на ці цілі 300 млн. доларів, що значно перевищило внески інших держав. В результаті таких активних гуманітарних дій Кувейту на території Сирії, Організація об'єднаних націй назвала першу «гуманітарним центром», а «гуманітарним лідером» очільника цієї країни, яким був емір Сабах Аль-Ахмед

ас-Сабах. Тодішній генеральний секретар даної всесвітньої організації Пан Гі Мун наголосив, що ООН, намагаючись подолати ті чи інші гуманітарні проблеми неодмінно буде шукати підтримки і у Кувейту, оскільки лише спільними зусиллями можна досягти наскільки це можливо таких завдань як збереження миру, збільшення добробуту населення всіх країн, а тому і оцінив досить високо допомогу очільника даної держави у допозі постраждалому сирійському населенню [32; 305].

Втім, необхідно наголосити на тому, що в контексті міжнародної політики також і зовнішня торгівля грала та продовжує відігравати особливу роль в економічному розвитку Кувейту, бо вона служить головним джерелом не тільки отримання іноземної валюти, що йде на оплату імпорту, а й формування самих умов виробництва продукції на експорт. Крім того, за рахунок зовнішніх джерел Кувейт закуповує машини і обладнання, без яких неможливе створення основ сучасного господарства. Економіка Кувейту майже повністю залежить від стану його зовнішньої торгівлі. Країна вивозить фактично один товар – нафту і її похідні, а імпортує майже все – від машин і устаткування до продуктів харчування і переважної більшості товарів споживчого попиту.

У даній державі, як фактично у всі арабських нафтовидобувних монархіях не має монополії стосовно торгівлі на зовнішньому ринку. Тому, відповідні операції (експортно-імпортні) імплементуються за допомогою національних компаній, які у свою чергу мають тісний діалог з зарубіжними промисловими організаціями. Контроль щодо імпорту керується безпосередньо Міністерством торгівлі та промисловості, яке надає відповідні однорічні ліцензії імпортерам, які за необхідності потенційно можна пролонгувати за спрощеною процедурою [20; 169-170].

Щодо вектору, який пов'язаний з військовою (політичною) зовнішньополітичною діяльністю, то тут варто наголосити на тому, що після 1990 р. відбулась ситуація яка стала йменуватися як «кувейтська криза», що мала істотне значення не лише на існування даної країни, або ж досліджуваного нами регіону, а взагалі у світовій політиці. Вона мала початок з того, що літом

1990 р. відбулась військова агресія з боку Іраку проти Кувейту, яка вилилася у повномасштабні збройні сутички міжнародної коаліції задля звільнення останньої.

Завдяки спільній позиції усіх представників країн Ради Безпеки ООН, що проявилось у засудженні агресію і санкції на початок військової операції задля збереження територіальної цілісності Кувейту, міжнародна коаліція виконала успішно свою місію. Кувейтська криза стала явищем, яке відбулося у нових міжнародних умовах, породжених закінченням холодної війни, коли на зміну ідеологічної конфронтації, що проявлялася і на регіональному рівні, прийшли нові загрози і виклики, які зажадали координації дій всіх провідних світових держав. Ця криза поклала початок процесу поступової зміни у співвідношенні сил в регіоні Затоки. Вона призвела до неухильного ослаблення регіональних позицій Іраку, який у міру розвитку кризи перетворився з одного з провідних акторів регіональних відносин в об'єкт регіональної політики сусідніх держав.

Водночас, відсутність єдності та чітко визначеної позиції в колі самих країн арабського світу, боротьба за першість в даній частині світу, на думку вітчизняної дослідниці Л. Стрільчук, заважала вирішенню значної кількості проблем і питань досліджуваного регіону. Перешкоджало єдності арабських держав і ірано-іракська війна, яка затягнулася не на один рік, втративши значні людські ресурси з обох сторін і не вирішивши повноцінно жодної з гострих проблем. Усі ці проблеми та багато інших більш дрібних чинників і суперечностей зумовили розстановку політичних і військових сил в озброєному конфлікті з Іраком. З однієї сторони виявилися США, їх партнери по НАТО і регіональні союзники (передусім ОАЕ, Єгипет, Ізраїль, Саудівська Аравія), з іншої – Ірак, Йорданія і Ємен, а ще з іншої – країни, які засудили анексію Кувейту, проте не взяли безпосередньої участі у війні. Крім цього, необхідно наголосити на тому, що попередня розстановка військово-політичних сил у ході самого конфлікту могла зазнати істотних змін. Така ситуація була обумовлена потенційною трансформацією характеру війни у разі вступу до неї Ізраїлю або загрози знищення Іраку як самостійної держави [55; 18].

Треба також зауважити, що суперечливість «центрів сили» досліджуваного регіону має вплив не лише на відносини країн-сусідів, але й також взагалі детермінують соціально-політичну ситуація в цій частині світу, тим самим здійснюючи помітні трансформації задля усунення проблем близькосхідного регіону. Арабські держави, зокрема і Кувейт здобувши суверенітет, сильно прагнули уникнути помітного впливу європейських країн і США. Тому навіть за присутності тих чи інших деструктивних аспектів, арабські держави намагалися убезпечитися від різного роду небезпек. Втім, військові події показали, що арабські країни по-різному бачать вирішення збройних конфліктів, які відбуваються на території даного регіону [5; 200].

Проте, політика Омана стосовно міждержавних відносин в 1970-х років проявлялася тим, щоб здійснити інтеграцію Оману як загалом в міжнародному контексті, так і в регіональному, що супроводжувалося ухваленням низки законодавчих актів.

Імперативи нафтозалежної економіки та загрози сильних сусідніх режимів, а саме Ірану і Саудівської Аравії, також сформували зовнішню політику султана. Зовнішньополітична діяльність Оману, внаслідок цілей султана та зв'язків режиму з Англією та Сполученими Штатами, була неконфронтаційною та примиренною для західних інтересів у регіоні.

Тим не менш «пануюча влада показує демонструє незвичайну незалежність від дій у порівнянні з іншими арабськими країнами Перської затоки. У ряді ситуацій Оман ставав немов брокером в суперечках регіону. Під час ірано-іракської війни (1980-88) два воюючі сторони тайно провели переговори про припинення вогню в Маскаті. Хоча формальних домовленостей не було, переговори зменшили недовіру між сторонами. Так само після 1988 р. Оман виступав посередником у відновленні дипломатичних відносин між Іраном і Англією, Іраном і Саудівською Аравією» [10, с.144].

Водночас, слід підкреслити думку В. Ісаєва та О. Філоника, що «хоча основне місце у зовнішній політиці країни займають питання її участі в діяльності РСАДПЗ, з яким Оман координує свої зовнішньополітичні акції,

позиція Оману в близькосхідному конфлікті як і раніше відрізняється рядом особливостей. Так, у квітні 1994 р Оман відвідав ізраїльський заступник міністра закордонних справ, що стало першим офіційним візитом в одну з країн Затоки для ізраїльтян, починаючи з 1948 р. У грудні того ж року прем'єр-міністр Ізраїлю Іцхак Рабін прибув з офіційним візитом в Оман, де провів з султаном Кабусом переговори про долю близькосхідного мирного процесу, а в лютому 1995 р обидві країни домовилися про встановлення дипломатичних відносин на "зниженому рівні", тобто на рівні представництв, а не послів» [20; 134].

Дана країна є учасником ряду міжнародних арабо-мусульманських організацій. В цьому контексті слід відзначити наступні – Арабський банк економічного розвитку Африки (англ. Arab Bank for Economic Development in Africa, BADEA), Ліга арабських держав (ЛАД).

Особливо активно вона залучена у діяльність такої організації як Рада Арабської економічної єдності (CAEU, або Council of Arab Economic Unity), яка має початок з 1964 р., яка була заснована країнами-членами ЛАД. Склад цієї організації налічує 18 держав арабського світу. В контексті її функціонування дана країна прагне здобути свободи людей, руху капіталів, продукції і товарів, а також вільно займатися торгівлею і різними економічними процедурами – транзитом, транспортом та його інфраструктурою – наземною, авіаційною, морською, а також володіння майном.

Основні напрями функціонування Оману у складі РАЕС:

- узгодження політики та уніфікація нормативних актів, що регулюють операції як з експортом, так і імпортом, а також транзитні перевезення;
- уніфікація економічних законів, у тому числі в галузі сільського і промислового господарства;
- укладення угод про торгівлю та платежі з нерегіональними державами; координація політики та інтеграції в промисловості, сільському господарстві, торгівлі; інфраструктурі; координація в галузі економічного

розвитку, а саме програм щодо здійснення спільних проектів подальшої трансформації арабських країн, зокрема в контексті технічної підтримки;

- формування та ухвалення міждержавних угод держав арабського світу з різних проблем і питань, зокрема погашення податків, інвестицій та капіталовкладення;
- основні аспекти соціального захисту і страхування;
- кооперація як з міждержавними організаціями – Міжнародним торговельним центром, ФАО, ЮНІДО, ЮНІТАР, так і регіональними – ЄС, СЕЛА;
- поява міждержавних арабських організацій

Такі компанії вже діють: промислових інвестицій (в Іраку), у галузі добувної та медичної промисловості (у Йорданії), розвитку тваринництва (у Сирії) [19; 365].

Разом з тим, Оман також приймає активну участь і в контексті діяльності такої регіональної міждержавної організації як РСАДПЗ, тобто Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council), (GCC), котра почала своє існування на початку 1980-х рр.

Відповідно до засновницького договору цілями та завданнями діяльності РСАДПЗ є: забезпечення координації, інтеграції та взаємозв'язку між державами-членами Організації у всіх життєво важливих сферах для досягнення повної єдності; зміцнення зв'язків і розширення меж співпраці між народами держав-членів РСАДПЗ у різних галузях; сприяння розвитку промисловості, сільського господарства, науки та техніки; стимулювання науково-технічного прогресу, створення науково-дослідницьких центрів; сприяння співробітництву в приватному секторі; уніфікація законодавств країн-членів у різних галузях; узгодження політик країн-членів у галузі економіки, фінансів, у сфері комунікації, освіти, науки та культури; розробка ідентичних систем в економічній, торговельній, комунікаційно-інформаційній, соціальній, культурній, освітній, адміністративній, законодавчій сферах, а також митної служби і туризму [21; 91].

Втім зовнішньополітична діяльність Оману активно йде і в контексті Далекого Сходу. Зокрема як зауважує А. Глазунов, сьогодні Близький Схід є ключовим елементом енергетичної безпеки КНР. В останні роки економічні та політичні позиції Пекіна в цьому регіоні значно посилилися. Майже 60% обсягу торгівлі КНР припадає на країни Аравійського півострова – в т.ч. і Оману. Значне розширення довгострокових і взаємовигідних зв'язків, зміцнення свого авторитету і впливу в цьому регіоні є одними з основних завдань сучасної зовнішньої політики Китаю [9].

Взаємність характеризувала відносини Омана з іноземними державами. Історично Оман покладався на іноземні держави для забезпечення політичної стабільності на національному та регіональному рівнях. У свою чергу, геостратегічне розташування Омана на вході в Ормузьку протоку та її довгу берегову лінію керувало інтересами іноземних держав [21, 142].

Виходячи з цього, можна виокремити наступні держави по материкам, з якими активну співпрацю здійснює Оман:

Африка – Кенія;

Америка – США;

Азія – центральнаазіатські країни, близькосхідні (Іран, Ізраїль, Сирія), далекосхідні (Індія, Китай, Пакистан) та південносхідні (Бангладеш, Індонезія, Таїланд, Філіпіни) держави;

Європа – Великобританія, Німеччина, Росія [Див.: 118].

Це можна простежити і в межах детального нашого висвітлення специфіки зовнішньополітичного вектору ОАЕ.

Географічне положення і природні умови ОАЕ з територією в 83,6 тис.кв.км., нечисленним корінним населенням з протяжною береговою лінією – понад 700 км (крім численних островів) і сухопутними кордонами (близько 1000 тис.км.) пред'являють особливі вимоги до підтримки і захисту її безпеки і територіальної цілісності.

Завдання ускладнюється неврегульованістю суперечок і розбіжностей з-за територій і кордонів між розташованими тут країнами, частково успадкованими від минулого, але великою частиною викликаними втручанням ззовні. Це, зокрема, колізії між Еміратами та Іраном, Саудівською Аравією і Оманом, між Катаром і Бахрейном, Катаром і Саудівським королівством, між Ер-Ріяд і Оманом.

Очевидна вразливість Еміратів – цієї молоді країни, що складається з невеликих князівств, з військової точки зору, якщо порівняти її зі значно більшими за територією, населенням, моці і потенціалу сусідами, наприклад, Іраном і Іраком.

ОАЕ (Об'єднані Арабські Емірати) у цьому, 2021 році будуть відзначати півстоліття з того дня, як стали суревенною державою на мапі світу. Вони були сформувані у якості незалежної країни у 1971 році та налічували у своєму складі сім еміратів, кожен з яких має свою автономність та воєдино утворюють значну територію Аравійського півострова. Дана держава є важливим зразком серед арабських країн, як державного утворення, що мають можливість і ресурси не піддатися впливам як ззовні, так і внутрішньо, як в контексті самої ОАЕ, так і загалом всього досліджуваного регіону.

Великої уваги і наукового аналізу заслуговує і зовнішньополітичний чинник. Адже в формуванні нинішнього вигляду країни, в забезпеченні її життєдіяльності протягом всієї сучасної історії цього фактору належить більше, воістину доленосне значення.

Такий висновок не випадковий, якщо врахувати, що з моменту свого утворення ця країна зіткнулася з зовнішніми ризиками і викликами, що виходять насамперед з безпосереднього геополітичного оточення – регіону Перської затоки, західне узбережжя якого вона частково займає.

В історичній перспективі регіон Перської затоки – перехрестя важливих морських і торгових шляхів був об'єктом колоніальної експансії і боротьби між різними державами і силами. З моменту відкриття тут колосальних джерел вуглеводневої сировини (62% світових резервів) регіон став місцем

суперництва між конкурентами-виробниками і держави які мають даний ресурс стають ареною боротьби за доступ до багатого нафтового пирога.

При цьому ОАЕ мають четвертими за величиною запасами нафти в світі-13,17 млрд. тонн, яких при нинішніх темпах видобутку країні вистачить ще на 130 років. Важливе значення країни як місця перетину нафтотранспортних артерій, що веде регіонального центру торгівлі і реекспорту, важливого вузла міжнародних комунікацій на перехресті Азії, Африки та Європи. Через її територію проходить транзит тисяч паломників з країн Азії, в тому числі з України і республік колишнього СРСР до головних святинь ісламу: Мечці і Медині.

Фундатором цієї країни вважають такого арабського керманіча як Шейх Заїд бін Султан Аль Нахайан, який наголошував, що саме такого роду об'єднання даних семи еміратів зможе протистояти потенційним загрозам в різних аспектів як на глобальному, так і регіональному рівні. Вже з самого початку існування даної країни, влада почала працювати над тим, щоб йти поруч з провідними західними країнами світами і ставати модерною країною в якій присутні такі атрибути як стабільне суспільство і відкрита економічна система, що вилилося в те, що дана держава наразі визначається однією з наймогутніших акторів політичного процесу як міжнародному масштабі, так і в контексті країн арабського світу [36; 20].

Щойно сформована держава ОАЕ була утворена не в простий час, а тоді коли відбувалися значні трансформації загалом на Близькому Сході і в Перській затоці, зокрема. Це пояснюється тим, що ОАЕ потрібно було ухвалювати стратегічне рішення, яке в таких складних умовах було цілком ризикованим. Втім, треба зауважити, що і сам досліджуваний регіон на той час був у ситуації потенційних трансформацій, що проявлялося у тому, що вони перебували між повною невизначеністю і великими можливостями.

Як приклад, паралельно з отриманням незалежності ОАЕ, можна відзначити ситуацію в сусідніх регіональних державах:

- В одному регіоні сусіднього Оману – Дофар, відбулося повстання. Цей постанський також підтримувало організацію лівого спрямування, відому під назвою Фронт звільнення Омана і Арабської затоки, яке ставило собі за мету встановлення республіканського ладу в ОАЕ.;
- Іран, існуючи під керівництвом Шаха, проявлявся вже як провідна країна арабського світу. Тому і між ОАЕ і сусіднім Іраном, який фактично захопив і окупував три острови Абу-Муса, Великий і Малий Томб, спалахнула суперечка з приводу їх приналежності. Питання про "іранської окупації" трьох островів, що мають велике стратегічне значення, є каменем спотикання в ірано-еміратських відносинах і больовою точкою у відносинах двох країн. Ця проблема розглядається Еміратами як принципова. Вона залишається підвішеною і до сьогодні та прийняла міжнародне звучання в силу підтримки позиції Абу-Дабі з боку інших країн, перш за все заливних.
- Ємен був досить бідною країною, яка перебувала у стані розрізненості різних сфер впливу, які постали внаслідок затяжної війни всередині її населення;
- Саудівська Аравія лише почала відновлюватися після кінця «ери Нассера».

Як бачимо, фактично кожна країна досліджуваного регіону перебувала у складному становищі, маючи як політичні, економічні, так соціальні проблеми, які потребували змін.

Втім, саме ОАЕ показали яскравий приклад того як має розвиватися країна, використовуючи виключно м'які інструменти (економічні, культурні та ін.) у своїй зовнішній політиці, яка побудована, щоб служити країні, а не нав'язувати всім думку про важливість дотримання зовнішньополітичної позаблоковості та стриманості. Особливістю зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів є використання виключно мирних інструментів у вирішенні

конфліктів, недоторканність суверенності, безперервне постачання видобутої нафти та тримання безпекової парасольки над регіонами Перської затоки та Аравійського півострову. ОАЕ, у своїй зовнішній політиці, також поставили наголос на боротьбу з тероризмом після терактів 11 вересня 2001 року [44; 196].

Після вищезгаданих терористичних атак, країни Затоки, в тому числі і ОАЕ, зіткнулися зі зростанням загрози терористичного підпілля. І не можна скидати з рахунку и впливу такого фактора, як світова глобалізація, породжена об'єктивним зростанням взаємозалежності держав, Епоха сучасної науково-технічної революції та інформаційних технологій и т.п. Це вплив поширюється на весь комплекс міжнародних економічних, політичних и міжцивілізаційних стосунків.

Поряд з позитивом, додатково можливий для соціально-економічного прогресу, глобалізація несе и певні витрати. Посилюється ймовірність великомасштабних фінансово-господарських криз, ризику залежності банківсько-економічної системи та інформаційного простору ОАЕ від пертурбацій і втручання ззовні. Як найбільший експортер нафти і країна з надлишково капіталами ОАЕ більше, ніж інші країни, залучені в систему міжнародного поділу праці и фінансів, а тому особливо чутливі до процесів глобалізації. За деякими даними, закордонні активи ОАЕ оцінюються в сумі понад 150 млрд. долл.

Тому, виробивши систему пріоритетів своєї зовнішньої політики, еміратські керівники прагматично маневрували. На думку дослідників, вони проявляли геостратегічну інтуїцію у своїй практичній діяльності, реагуючи на змінюючі об'єктивні умови і ситуацію. Слід зазначити таку рису цього курсу, як спадкоємність, яку демонстрував засновник і беззмінний президент ОАЕ шейх Заїд протягом свого перебування при владі (що перевершує за тривалістю правління всіх інших лідерів в арабських країнах). Після його смерті в 2004 році естафету прийняв син першого керівника шейх Халіфа.

При цьому поступальний рух ОАЕ, прискорені темпи розвитку і модернізації, їх трансформація в згуртовану державу сприяли розширенню

міжнародних горизонтів і рамок бачення владою зовнішніх проблем, надавало імпульс зовнішньополітичній складовій політики Еміратів.

У цьому плані показовими є кроки і діяльність Еміратів в рамках розпочатого в 1981 році процесу створення субрегіонального об'єднання шести арабських країн-сусідів – Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). Їх об'єднує спільність історичних доль, географічного положення, мови, релігії, подібність правлячих режимів, часто пов'язаних кровноспоріднених узами. Проголошення Ради було відповіддю країн Затоки (Саудівської Аравії, Кувейту, Катару, Оману, Бахрейн та ОАЕ) на виниклі в регіоні загрози.

У "Аравійської шістки", безсумнівно, є об'єктивні передумови для втілення в життя оголошених цілей. В її рамках діє механізм регулярної звірки політичних годин і вироблення спільних колективних позицій з різних питань, у тому числі зовнішньої політики, оборони, нафтогазових питань.

Проте, практика показала, що вироблення єдиних підходів, общеколективних дій, інтеграційних структур -многосложний процес. Адже серед учасників Ради існує помітна диференціація і невідповідність за низкою ключових показників: від території і кількості населення до великих розривів в обсягах видобутку їх головного продукте – вуглеводнів.

Всі вони – нафтовидобувні країни, що, з одного боку, визначає доцільність спільно відстоювати свої інтереси у відносинах із споживачами. Однак, з іншого, ці країни-монотоварной і тому певною мірою діють в одному конкурентному полі.

За минулі роки членам-країнам Ради, в т.ч. і ОАЕ вдалося просунути по шляху інтеграції і зближення на різних напрямках, хоча для цих досягнень характерна циклічність: припливи змінювалися відливами і періодами пауз під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин.

Відповідно, динамізм зовнішньополітичній складовій політики Еміратів зріс під впливом і ряду інших чинників. Перш за все, у міру нарощування виробництва та експорту вуглеводнів стала затребуваною більш ефективна

енергетична або нафтова дипломатія. Вона покликана створити найбільш сприятливу кон'юнктуру і клімат для відстоювання інтересів ОАЕ на світових ринках цієї сировини і його продуктів. Йдеться про активну залученості Еміратів в діяльність ОПЕК і АОПЕК та інших міжнародних організацій.

По-друге, на тлі швидкого економічного прогресу через дефіцит місцевої кваліфікованої робочої сили збільшився наплив робочих іммігрантів в ОАЕ (в даний період корінні жителі становлять не більше 20-22% загального населення). Це зажадало активізації зовнішніх зв'язків з країнами їх походження.

По-третє, за збільшенням з роками обсягів фінансової допомоги і спонсорства ОАЕ закордонних країнах і організаціям, в тому числі по лінії міжнародних ісламських організацій, було нарощування дипломатичного супроводу цієї діяльності [124; 118].

Що стосується західних країн, то Емірати проводять дружній, але незалежний курс, розраховуючи на підтримку в питаннях гарантії своєї безпеки. У цьому руслі в середині 90-х років Абу-Дабі підписав угоди про оборону з Великобританією, США та Францією.

Завдяки гнучкому і збалансованому зовнішньополітичного курсу забезпечена безпека країни, її здатність уникнути конфронтації і зайняти гідне місце в системі міжнародних відносин на регіональному та ширшому міжнародному рівні. В кінцевому рахунку, формування і практика зовнішньої політики Еміратів відображає визнання того, що країна з подібними розмірами і розташуванням в такому турбулентних регіоні потребує того, щоб всюди повсюдно діяти, тісно співпрацювати з іншими.

Закінчуючи огляд міждержавних стосунків країн Аравійського півострова, необхідно зазначити декілька моментів стосовно і такої країни як Саудівська Аравія.

Якою мірою події початку 90-х років – кувейтська криза і розпад Радянського Союзу – коректували «принципи і норми» зовнішньої політики Саудівської Аравії? Це питання, звичайно ж, не може обмежуватися його

стилістичними чи термінологічним аспектом, коли з проголошуваних доктринальних установок поступово і природно зникали, наприклад, згадки про (що впав) двополярний світопорядок. Звернення до найбільш важливих саудівських текстів кінця ХХ і початку ХХІ ст. може дати дійсно змістовну відповідь на це питання. Дослідження А.Х.Ас-Суейга, що зв'язує цей період з особистістю саудівського короля Фахда, який сів на престол у 1982 р, – одне з них. Нова епоха вносила в уже, здавалося б, усталене світорозуміння саудівських монархів і заснований на цьому світобаченні зовнішньополітичний курс, включаючи і його релігійну легітимацію, істотні корективи. Тому було чимало причин.

У зв'язку з цим, було природно, що, визначаючи пріоритети національної зовнішньої політики, саудівський монарх говорив, перш за все, про арабський світ: «Ми діємо, в першу чергу, в рамках ЛАД, де ми співпрацюємо з нашими арабськими братами в інтересах загальноарабської єдності слова і справи. ...Разом з тим, Господь допоміг нам створити разом з нашими братами в Затоці і в рамках ЛАД сильне і ефективне поле діяльності. Це Рада співробітництва, покликаний стати зразком того, яким має бути взаємодія між усіма арабами» [181].

Другим пріоритетом зовнішньополітичного курсу Фахд проголошував ісламський світ: «З нашої країни пролунав заклик до ісламської солідарності. Завдяки рішучості лідерів мусульман ми змогли створити Організацію ісламська конференція і її інститути. В її рамках ми ведемо нашу діяльність в світі ісламу, і для нас цей світ не менш важливий і принциповий, ніж світ арабської нації. Іслам – наша сила, а мусульмани – наша опора і наш стратегічний тил» [179].

Нарешті, третім напрямком саудівської зовнішньої політики ставало міжнародне співтовариство: «У всеосяжну світлі ми діємо в рамках Організації Об'єднаних Націй. Ми заявляємо про нашу прихильність її Статуту і виступаємо проти будь-яких спроб послабити ООН і применшити силу міжнародного права, протиставивши йому силу зброї і мову терору. Ми

належимо до єдиній сім'ї світової спільноти, як би не розрізнялися інтереси членів цієї родини. Ми віримо в принципи світу, заснованого на праві і справедливості. Ми вважаємо, що міжнародна безпека і політична стабільність нерозривно пов'язані і впливають з економічної справедливості» [180].

Отже, підсумовуючи, можемо зазначити, що Бахрейн приймає активну участь у діяльності РСАДПЗ та інших арабських міждержавних організацій, проте присутні були конфліктні ситуації з рядом країн Аравійського півострова, а саме з Катаром і Саудівською Аравією. Поряд з цим, встановлено, що досить тісні міжнародні стосунки дана країна має з такими західними державами як Великобританія та США; з останньою, зокрема навіть був підписаний договір про розміщення військової бази на території Бахрейну. Разом з тим виявлено, що до постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різного роду політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. і по сьогодні здебільшого спостерігається її роль як посередника у різного роду протиріччях між країнами Аравійського півострова. Особливою прикметою її діяльності у Катарі є активне залучення спортивної дипломатії. Розкрито специфіку функціонування зовнішньополітичного вектору в Омані, яка полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країн Аравії. Втім активне також співробітництво здійснюється з рядом країн Далекого Сходу.

В свою чергу, специфіка зовнішньополітичного вектору Кувейту полягає в тому, що велике значення займало не лише політико-економічний аспект, але й гуманітарна допомога і підтримка. В міжнародному контексті, ця аравійська країна займає чільне місце серед усіх країн світу, які активно допомагають державам, що опинилися у скрутному становищі, або державам, що розвиваються. Водночас, на відміну від Кувейту, еменська влада у зовнішній політиці менше керується гуманітарною сферою, однак не застосовує тих чи інших деструктивних методів у діалозі з іншими країнами. Таку її позицію можна наочно спостерігати як в контексті взаємовідносин з сусідніми аравійськими країнами, особливо це стосується Саудівської Аравії. Разом з тим,

слід відзначити, що ОАЕ попри постійно конфлікти з іранською владою щодо територіальних претензій, все ж визначала себе у міждержавних стосунках як миролюбиву державу.

3.2. Основні напрями політичного співробітництва держав Аравійського півострова з державами «Великої сімки» та «Великої двадцятки»

Глобалізаційні виклики спричинили до того, що держави з різними світоглядними переконаннями, політичними традиціями і культурами неминуче повинні йти на діалог та комунікацію задля більш повноцінного і ефективного соціально-економічного життя своєї країни. Не є виключенням в цьому плані і країни Аравійського півострова. Особливо важливими, на наш погляд, стає розгляд функціонування держав досліджуваного регіону в контексті найбільш значущих міждержавних організацій світу – «Великої сімки» та «Великої двадцятки». Розглянемо кожну з них більш детально.

Проте, перш за все відзначимо в загальних рисах, що собою являють і які країни входять в рамках досліджуваних організацій:

Велика вісімка (з 2014 «Велика сімка (англ. Group of Seven) – Група восьми/семи, G8/G7) – міжнародний політичний та економічний клуб, який об'єднує Великобританію, Німеччину, Італію, Канаду, Францію, Японію і США, а до 2014 ще і Російську Федерацію. Таку ж назву носить і неофіційний форум лідерів цих держав (за участю Європейської комісії), в рамках якого здійснюється узгодження підходів до актуальних міжнародних проблем. За неофіційним правилом, саміти групи проходять щорічно по черзі в кожній з держав-членів.

В свою чергу, «Велика двадцятка» (також G20, G20, Група двадцяти; офіційно – англ. The Group of Twenty, major advanced and emerging economies) – клуб урядів і глав центральних банків країн з найбільш розвиненою

економікою, що розвивається. В сукупності, G20 представляє 85% світового валового національного продукту, 75% світової торгівлі (включаючи торгівлю всередині ЄС) і дві третини населення світу. Учасниками є 20 найбільших національних економік: Аргентина, Австралія Бразилія Великобританія Німеччина Індія Індонезія Італія Канада Китай Мексика Росія, Саудівська Аравія Сполучені Штати Америки Туреччина Франція Республіка Корея Південно-Африканська Республіка Японія і Європейський союз (який представлений головою Європейської комісії).

Відповідно, як ми бачимо, якщо в першій організації не спостерігаємо жодної країни з досліджуваного нами регіону то в рамках «Великої двадцятки» функціонує Саудівська Аравія, що свідчить про дійсно різні підходи та вектори взаємодії в різних сферах суспільного буття між провідними державами світу і Аравійського півострова

Вперше, про діалог щодо узгодженості дій європейських і американських лідерів з близькосхідними очільниками держав, в тому числі і аравійських почалися ще наприкінці 60-х рр. ХХ ст. В центрі уваги була мета у злагодженій роботі щодо протидії загрозам і проблемам, які на той час були перед світовим співтовариством. Однак, ті чи інші кроки в цьому контексті виявилися стихійними і такими, що не призвели до істотних змін між країнами Заходу і Аравійського півострова [111; 6].

Передусім треба відзначити, що основним поштовхом для активної взаємодії між країнами Аравійського півострова та країнами «Великої вісімки» стало створення у 1981р. створення Ради співробітництва арабських держав Затоки (РСАДЗ). Саме в цей момент між ключовими західними державами, в т.ч. і США було запроваджено ряд програм, які потенційно мали сприяти різним аспектам взаємодії між обома сторонами. Особливий акцент робився саме на різного роду нерозв'язаних спільних питань між західними і аравійськими країнами, зокрема:

- тероризм;
- енергетична безпека;

- міграційні процеси;
- охорона довкілля;
- гендерна проблематика [134; 195].

Загалом, же даний діалог західних країн з державами арабського регіону до початку 90-х рр. XX ст. мав, здебільшого економічного спрямування, оскільки відбувалося поступове усвідомлення значимості досліджуваного регіону для існування і функціонування власної енергетичної системи в контексті європейського континенту.

Радикальні зміни почалися лише з ухвалення Барселонської декларації, яка відбулася за результатами роботи міжнародної конференції у м Барселона 27-28 листопада 1995 р. Вона стала важливою для цього оскільки у складі переговорних сторін були не лише присутніми делегації з країн ЄС (15 + 12 середземноморських країн-членів), але й з Союзу Арабського Магрибу і Ліги Арабських держав.

Ключовим успіхом даного міжнародного заходу стало те, що вперше було офіційно проголошено напрям на демократизацію арабських країн, в тому числі і Аравійського півострова, що передбачало наступні кроки як:

- лібералізація законодавства;
- забезпечення свободи засобів масової інформація
- чітка регламентація порядок діяльності профспілок і громадських недержавних фондів та організацій [151; 23].

Особливий акцент робився на такому принципі як забезпечення прав людини. Оскільки здебільшого досліджувані країни до цієї події були авторитарними, а в деяких випадках і тоталітарними, то саме питання про те, щоб людина мала дійсно вільні права на свободу думки та волевиявлення стало одним з фундуєчих для політичних трансформацій в арабських країнах.

Під час цієї конференції саме США належить першість серед країн «Великої вісімки» і «Великої двадцяти» щодо стимулювання держав Аравійського півострова для здійснення кардинальних соціально-політичних змін, що вилилося у затвердження такого документу як Ініціатива

близькосхідного партнерства (МЕРІ) у 2002 р., засадничі аспекти функціонування якого містяться у таких положеннях як: положення якої

- зміцнення основ громадянського суспільства та верховенства права;
- розширення прав жінок та молоді;
- покращення рівня освіти та забезпечення її загальнодоступності; - заохочення до проведення економічних реформ;
- розширення параметрів політичного представництва [170].

Відповідно, для здійснення вищезазначеної Ініціативи безпосередньо США за сім років (2002-2009 рр.) було витрачено більше півмільярда долларів, основа частина яких було виділено для проведення різного роду тренінгів та курсів для спеціальної підготовки жінок, молоді та взагалі ініціативних громадян досліджуваних країн, що сприяли реформування різних гілок влади, особливо судової, а також функціонуванні різного роду недержавних організацій та підприємств, які в центрі своєї уваги ставили курс на демократизацію та західний ринок. Окрім цього, саме здійснення даної програми МЕРІ було здійснено відкриття ряду регіональних офісів, зокрема і в столиці ОАЕ – Абу-Дабі. Тому і донині саме з Еміратів дана організація і забезпечує функціонування тих чи інших ініціатив і проектів, які стосуються арабських країн.

В цьому основна відмінність була США від інших країн «Великої вісімки/сімки» – Великобританії, Німеччини, Італії, Канади, Франції, Японії і Росії (до 2014 р.), особливо що стосується країн Європейського Союзу – членів досліджуваної організації. І таке ставлення європейських провідних країн по відношенню до арабських відбувалося фактично до сумнозвісних подій 11 вересня 2001 р.

На сьогодні велике значення надається з боку західних представниць країн-членів «Великої сімки» щодо демократичних новацій і трансформацій.

Адже, кажуть, що існує «надлишок демократії», коли рівень демократизації є вищим, ніж рівень розвитку країни. Не можна уявити демократію в дуже бідних країнах (Індія, здається, виняток). Але і

авторитаризм в більшості розвинених країн (де високий життєвий рівень, і високий рівень освіти), теж несе таким країнам нестійкість. Є регіони, де більш високий рівень демократії, ніж можна було очікувати. Тут з'являється надія на розворот від авторитаризму. Це країни в Африці на південь від Сахари, в Латинській Америці, а також в Карибському басейні і Південній Азії [177].

Ще кажуть, що існує «дефіцит демократії», коли рівень розвитку країни більш просунутий, ніж рівень управління. Дефіцит демократії - це трутль, який може спалахнути від будь-якої іскри.

Наші прогнози на основі моделі International Futures стосуються багатьох країн Перської затоки, Близького Сходу і Центральної Азії. Це Катар, ОАЕ, Бахрейн, Саудівська Аравія, Оман, Кувейт, Іран, Казахстан, Азербайджан, Китай і В'єтнам. Цей список країн відрізняється від звичайного набору, який використовують експерти, кажучи про показники крихкості або неспроможності національних економік. У нашому списку країни, де нестабільність проявляється не в насильстві або розвалі державних структур. Тим більше що більшість стандартних індексів уразливості не враховує величини репресій або інституціональні невідповідності, які майже напевно є слабким місцем [175; 12].

Китай і держави Аравійського півострова – це країни з високим рівнем дефіциту демократії. вони несуть великі ризики всій світовій спільноті через свого глобального системного значення. В більшості сценаріїв Китай переходить поріг в 15 000 доларів США на душу населення (за ПКС) в найближчі 5 років або близько того. Цей рівень часто є поштовхом до демократизації, особливо в поєднанні з високим рівнем освіти і зрілим населенням. Демократизація часто супроводжується політичними і соціальними потрясіннями.

Тому багато експертів вважають, що з ростом демократії в Китаї виростуть і націоналістичні настрою, по крайній мере, в коротко- і середньостроковій перспективі. Це тільки збільшить вже існуючу напруженість у відносинах Китаю з сусідами. У більш довгостроковій перспективі, з

посиленням законності в суспільстві, з верховенством права, політична система тут стабілізується і вже не буде сприйматися як джерело загрози [160].

Китайська «м'яка сила» зросте. Успішний перехід Китаю до демократії може викликати ефект преса на інші авторитарні держави, допоможе надалі вдосконалювати модель розвитку Китаю, навіть якщо процес демократизації ненадовго зупинить його економічне зростання.

Країни Перської затоки і Близького Сходу могли б домогтися економічного благополуччя, що не вдаючись до явних репресій, які стримують хід політичних змін. Так сьогодні це робить Сінгапур. Однак дуже малоймовірно, що багато з цих країн почнуть так поступати. Більшість наших прогнозів зосереджено на Африці, але ми виділяємо країни Близького Сходу саме тому, що враховуємо істотну світову залежність від енергоносіїв в регіоні. подібна залежність буде підігрівати увагу до цих держав Близького Сходу протягом наступних 15-20 років.

Хронічна нестабільність залишиться особливістю регіону через слабкість державних інститутів, зростання ісламізму, плеємінної відособленості і сектантства. Ситуація буде особливо напруженою в Іраку, Лівії, Ємені та Сирії, де релігійна нетерпимість часто кипить підспудно, тому що авторитарні режими тут прагнуть асимілювати меншини і за допомогою суворих заходів тримають під контролем етнічне суперництво. В роз'єднаних Іраку і Сирії освіту Курдистану цілком можливо. Колись розпався Ємен зі слабким центральним урядом може знову розділитися [197; 287].

При будь-якому сценарії, Ємен, ймовірно, буде загрозою безпеки - зі слабким центральним урядом, безробіттям молодого населення, яке виросте з 28 мільйонів сьогодні до 50 мільйонів до 2025 року. Бахрейн також може стати ареною зростання суперництва між сунітами і шиїтами, яке призведе до дестабілізації в регіоні Перської затоки. Згодом триваюче насильство може підірвати підтримку демократичних урядів і привести до появи диктатури, що відштовхне ці країни від ліберальної демократії. Слабкі уряду, загрузли в сімейних скандалах і кланових сутичках, навряд чи зможуть грати роль

основних гравців в регіоні, залишаючи її неарабським силам, особливо в Туреччині, Ірані та Ізраїлі [17; 91].

Чи можуть країни Близького Сходу оздоровити економіку і осідлати хвилю глобалізації? Коефіцієнт народжуваності знижується, але переважання молоді триватиме до 2030 року. В той же час старіюче населення до 2030 року може зіткнутися з кризою охорони здоров'я при відсутності системи соціального забезпечення. Лише 2% глобальних прямих іноземних інвестицій в даний час йде на Близький Схід. Регіон мало привабливий для таких інвестицій, тут нікуди вкладати кошти крім енергетики, нерухомості та інфраструктури туризму. Багато країн Близького Сходу набагато відстають у технологічному розвитку, а регіон найменш інтегрований в торгові і фінансові структури.

Традиційний партнер Близького Сходу, Європа, переживає уповільнення зростання, а ось країни на південь від Сахари, чия економіка зростає, могли б уявити ширші можливості для партнерства. «Якщо в Ірані збережеться Ісламська республіка і створить ядерну зброю, то Близький Схід чекає вельми нестабільне майбутнє» [18; 605]. Тим часом, багаті члени Ради співробітництва країн Затоки (Gulf Cooperation Council – GCC) в стані допомогти: в останні роки вони створили значні активи, і чимала частина нафтодоларів, швидше за все, буде інвестована в місцевому та регіональному ринках, в тому числі в Єгипет, Лівію і Туніс. Крім того, держави GCC переробляють багато нафти в продукти нафтохімії, створюючи високу додану вартість товару.

Затока є магнітом для інвестицій з Азії, Європи та інших частин світу. Проте, країни Перської затоки можуть зіткнутися зі складними проблемами, якщо світові поставки нафти істотно збільшаться від видобутку сланцевих вуглеводнів, що може різко знизити високі ціни на енергоносії. Беззбиткова ціна нафти в Саудівській Аравії продовжує зростати з \$ 67 за барель до недавньої по останніми даними уряду позначки в \$ 100, що свідчить про стрімке зростання бюджетних можливостей, які можуть випереджати підвищення цін на нафту.

В контексті діалогу з країнами-членами «Великої сімки», аравійські держави мали стосунок до засідань цієї організації у якості запрошених членів. До слова, необхідно відзначити, що Виконуючи функції глави «Великої сімки» в 1989 р, президент Міттеран запросив лідерів п'ятнадцяти країн, що розвиваються на вечерю напередодні саміту Арки. Цей попередній вечерю не була проектом «сімки», але, скоріше, особистою ініціативою Міттерана; інші лідери групи до п'ятнадцяти гостям не приєдналися. Запрошені країни потім сформували власну Групу п'ятнадцяти (G15). Кілька років по тому, в 1996 році, Україна була представлена на саміті з ядерної безпеки в Москві [183; 4].

Першим узгодженим «Великою сімкою» заходом для країн, що розвиваються стала вечеря, влаштована урядом Японії в 2000 р в Токіо напередодні саміту на Окінаві. В якості гостей були запрошені такі лідери: президент ПАР Табо Мбекі (як голова Руху неприєднання, NAM), президент Нігерії Олусегун Обасанджо (як голова Групи 77), президент Алжиру Абдельазіз Бутефліка (як президент Організації африканської єдності, ОАЕ) і прем'єр-міністр Таїланду Чуан Лікпай (як глава Асоціації країн південно-східної Азії, АСЕАН і Конференції ООН з торгівлі та розвитку, ЮНКТАД).

Саміт 2002 року в Кананаскісі вніс кількісні зміни у відносини «Великої вісімки» з країнами-непартнерами; на цій зустрічі ті ж чотири лідери стали реальними учасниками окремих етапів саміту. Чотири африканських лідера (з ПАР, Нігерії, Алжиру і Сенегалу) представляють першу і саму тривалу другу хвилю запрошених країн «вісімки» їх завжди запрошували на саміти (Кананаскіс, Гленігс, Хайлігендамм).

Друга хвиля взаємодії почалася в 2003 р на саміті в Евіані, де «розширений діалог» включав основні країни, що розвиваються: чотири президенти (Алжиру – Бутефліка, Нігерії – Обасанджо, ПАР – Мбекі і Сенегалу – Абдулайе Ваде), плюс президенти Китаю (Ху Дзинь Тао), Бразилії (Луїс Інасіо Лула да Сільва), Мексики (Вісенте Фокс) і прем'єр-міністр Індії (Атал Біхарі Ваджпаї). Оскільки Евіан розташований дуже близько до швейцарському кордоні, президент Швейцарії (Паскаль Кушпен) також взяв

участь в саміті. Король Марокко не приїхав, а президент Єгипту (Хосні Мубарак) відбув до зустрічі Група восьми / Африка.

Також були присутні: крон-принц Саудівської Аравії (Абдалла бін Абдульазіз аль Сауд), прем'єр-міністр Малайзії і президент Руху неприєднання (Махатхир бін Мохамад). У зустрічі брали участь глави міжнародних організацій: Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, президент Світового банку Джеймс Вульфенсон, керуючий директор МВФ Хорст Кехлер і Генеральний директор СОТ Супачай Панічпакді. У діалозі Групи восьми з НЕПАД (Нове партнерство з розвитку Африки) взяли участь глави країн Групи восьми плюс президенти Алжиру, Нігерії, ПАР і Сенегалу (як зазначалося вище, Мубарак виїхав до початку цієї зустрічі) [193; 209].

Третя хвиля, мабуть, була аномалією, оскільки не знайшла поки повторення. На саміті 2004 року в Сі-Айленді в якості запрошених гостей були присутні (Єгипет відхилив запрошення) деякі лідери «Близького Сходу в розширеному варіанті»: президенти Алжиру (Бутефліка), Іраку (Газі Масалов Аджіль Аль-Яур), Афганістану (Хамід Карзай), Ємену (Алі Абдалла Саліх), король Йорданії (Абдалла II) і прем'єр-міністр Туреччини (Реджеп Тайіп Ердоган). Африканський контингент склали президенти Гани (Джон Адекум Кафур), Уганди (Йовері Мусевені), Нігерії (Обасанджо), ПАР (Мбекі) і Сенегалу (Ваде).

Друга хвиля завершилася зустріччю за формулою «G8 + 5», в рамках саміту 2005 року в Гленігсі, де були встановлені найтісніші за всю історію самітів відносини з запрошеними лідерами країн Африки, Латинської Америки та Азії, а також з главами міжнародних організацій. Всі вони активно брали участь в декількох зустрічах і робочих сніданках і зіграли важливу роль, приєднавшись до деяких декларацій саміту. «Запрошені лідери» вплинули на напрямок дискусій, політику і процес прийняття рішень куди серйозніше, ніж гості всіх попередніх самітів. Це було важливе для арабських країн, оскільки є сусіднім регіоном з Африкою, а відтак ті чи інші зміни у діалозі з державами

цього континенту неодмінно впливав на соціально-економічного стану досліджуваного нами регіону [145; 23].

Час від часу в задалегідь визначену порядку денного самітів втручалися несподівані серйозні події. Коли таке трапляється, лідери зобов'язані обговорити подію. Ось кілька прикладів:

- ✓ вибух реактора Чорнобильської АЕС перед самітом в Токіо (1986) привів до заяви учасників зустрічі про наслідки цієї події;
- ✓ смерть керівника Північної Кореї Кім Ір Сена за день до початку саміту в Неаполі (1994);
- ✓ загострення військових дій в Боснії в 1995 р напередодні саміту в Галіфаксі, що призвело до зміни порядку денного (за підтримки Жака Ширака) першого робочого вечере лідерів;
- ✓ підриг вантажівки терористів навпаки військової бази США в Дахрані (Саудівська Аравія) перед початком саміту в Ліоні в 1996 р, результатом стала Декларація саміту з тероризму;
- ✓ ядерні випробування в Індії і політична криза в Індонезії (1998) під час саміту в Бірмінгемі (майже відразу після саміту ядерні випробування також провів Пакистан) [64; 165].

Як бачимо арабійські країни мають важливе значення в т.ч.і для «Великої сімки». Ті чи інші політичні катаклізми сприяють або акценту на безпеку всього світу загалом чи досліджуваного нами регіону, або ж стають каталізатором для значних соціально-економічних трансформацій.

Водночас, слід зауважити, що з «Великою двадцяткою» існують більш тісні стосунки в арабійських державах, оскільки одна з них – Саудівська Аравія – знаходиться у її складі. Порядок денний Групи двадцяти встигла помітно змінитися і відійти від початкової орієнтації на фінанси та економіку.

На першому міністерській нараді Групи двадцяти в Берліні (1999) розглядалися питання, пов'язані з роллю групи і її цілями, особливо щодо вразливості економіки країн-учасниць і світової фінансової системи; міністри

підтвердили відданість ідеї лібералізації торгівлі під егідою СОТ, схвалили діяльність

Світового банку і МВФ з розвитку міжнародних кодів та стандартів і взяли на себе зобов'язання підготувати звіти Групи двадцяти по введенню кодів і стандартів. Зустріч 2000 року була присвячена можливостям і проблемам глобалізації. На нараді пролунав заклик Групи підвищити ефективність міжнародних фінансових інститутів; була досягнута домовленість про проведення політики, націленої на зниження сприйнятливості до фінансових криз; Група підтримала процес інтеграції світової фінансової системи, підтримала ініціативу по боргах найбідніших країн з високим рівнем заборгованості, закликала боротися з фінансовими злочинами, схвалила програму боротьби з інфекційними захворюваннями і зусилля СОТ по досягненню багатосторонньої лібералізації в сфері торгівлі [20; 206].

У світлі терористичних нападів 11 вересня 2001 року, головними темами для обговорення на нараді Групи в тому році стали не тільки економічні та фінансові проблеми, а й боротьба з фінансуванням тероризму. Зустріч 2002 року була присвячена економічній і фінансовій стабільності, питань глобалізації, торгівлі та розвитку, а також триваючій боротьбі з фінансуванням терористів та іншими порушеннями фінансового законодавства.

На нараді 2003 р головними питаннями для обговорення залишалися економічне зростання, багатостороння торгівля, запобігання криз та боротьба з фінансовими злочинами, включаючи відхід від податків. Мова також йшла про боротьбу з бідністю в усьому світі.

Зустріч 2004 р проходила за схожим сценарієм; учасники ще раз висловилися в підтримку цілей розвитку тисячоліття, заявлених ООН. У розширену порядку денного також увійшли такі питання, як порушення торгового балансу, регіональне співробітництво, зайнятість, демографічні зміни і проблеми міжнародної фінансової архітектури.

У 2005 р міністри «Великої двадцятки» висловили заклопотаність зростанням цін на нафту і наслідками цього для світової економіки. Тема

головування Австралії в Групі двадцяти в 2006 р – «Побудова і підтримка добробуту». Робоча програма австралійської зустрічі базувалася на Угоді Групи двадцяти (2005 рік) про підтримку сталого економічного зростання. На нараді обговорювалися наступні теми: перспективи світової економіки, світові енергетичні ринки і ринки корисних копалин, демографічні зміни, реформа інститутів Бреттон-Вудса, вдосконалення економічної реформи, зобов'язання по наданню допомоги і її ефективність, а також прозорість і обмін інформацією в інтересах збору податків [22; 175].

Зв'язки з міжнародними організаціями та іншими зацікавленими сторонами Група двадцяти підтримує тісну співпрацю з низкою міжнародних організацій і форумів, особливо з інститутами Бреттонвудсе. Подібні відносини – результат присутності в Групі президента Світового банку, директора-розпорядника МВФ і голів Міжнародного валютного і фінансового комітету і Комітету з економічного розвитку. Ще один партнер Групи – Форум фінансової стабільності.

Документи Групи двадцяти, в залежності від порядку денного конкретних зустрічей, пов'язані з діяльністю інших міжнародних організацій, таких, наприклад, як СОТ, ООН, ФАТФ, Організація економічного співробітництва і розвитку, Нове партнерство з розвитку Африки.

Крім цього Група двадцяти залучає до роботи фахівців з окремих інститутів приватного сектора, представники яких присутні на зустрічах «форуму на тимчасовій основі». Так, 25 серпня 2010 делегати Групи двадцяти провели круглий стіл в Торонто з представниками приватного фінансового сектора.

Водночас, необхідно наголосити на тому, що основний документ щорічної наради міністрів – комюніке, що виражає узгоджену думка міністрів і керівників центробанками з питань, порушених у ході зустрічі. Комюніке 2000 р містило додаток «Про зміцнення стійкості до криз» з докладним планом досягнення цієї мети шляхом систематизації обмінних курсів, розумного

управління пасивами, залучення приватного сектора і введення міжнародних стандартів і кодів [43; 220].

На деяких щорічних зустрічах, крім основного комюніке, приймають окремі декларації та плани дій. Головною темою плану дій 2001 р стало заморожування активів терористичних організацій з метою запобігання їх фінансування, введення універсальних міжнародних стандартів, обмін інформацією та доступ до неї, а також виконання зобов'язань і подання звітів. Результати наради 2004 г. – «Угода Групи двадцяти щодо забезпечення сталого зростання» (G-20 Accord for Sustained Growth), метою якого є: досягнення стабільності, конкуренція, мобілізація економічних сил для тривалого зростання і розширення прав і можливостей людей заради зниження бідності; також була прийнята «Програма реформ Групи двадцяти» (G20 Reform Agenda), що забезпечує основу для виконання угоди, і «Заява Групи двадцяти по прозорості і обміну інформацією в інтересах збору податків» (G20 Statement on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes) позначення Групи як G20 або G20 з дефісом або без варіюється в оригінальних документах організації]. За підсумками зустрічі 2005 року було опубліковано кілька окремих заяв щодо реформування інститутів Бреттон-Вудса і з питань світового економічного розвитку, а також план дій під егідою Плану реформ Групи двадцяти для впровадження «Угоди 2004 р забезпеченню стійкого зростання» [41; 390].

У 2006 р міністри прийняли План реформ Групи двадцяти, заяву про узгоджені дії держав щодо виконання «Угоди щодо забезпечення сталого зростання»; план закріплює Декларацію 2005 р ту саму тему. Крім документів, був підготовлений ряд публікацій, деякі з них базувалися на семінарах Групи двадцяти, наприклад:

- Глобалізація, рівень життя і нерівність: поточний прогрес і проблеми (Globalisation, Living Standards and Inequality: Recent Progress and Continuing Challenges) (2002);

- Економічна реформа в дану епоху глобалізації: на прикладі 16 країн (Economic Reform in This Era of Globalization: 16 Country Cases) (2003);
- Боротьба з відмиванням грошей і фінансуванням терористів: звіт для міністрів фінансів та керівників Центробанків країн Групи двадцяти (Combating Money Laundering and Terrorist Financing: Report to G-20 Finance Ministers and Central Bank Governors) (2004);
- Ситуаційне дослідження – вибудовування інститутів у фінансовому секторі (Case Studies – Institution Building in the Financial Sector) (2005);
- Угода Групи двадцяти щодо забезпечення сталого зростання (G-20 Accord for Sustained Growth) (Опубліковано окремою брошурою в 2005 р) [42; 275].

Щороку країна, в т.ч. і Саудівська Аравія – голова Групи двадцяти створює Інтернетсайт, де публікуються розкладу зустрічей, робочі програми, тексти документів і інформація для преси. Сайти істотно розрізняються по повноті інформації, частотою оновлення і довговічності. На сайтах також є сторінки, доступні для офіційних осіб форуму. На закритих сторінках викладені робочі документи заступників міністрів фінансів і керівників центробанків.

Водночас слід зауважити, що світова фінансова криза 2008 року стала результатом впливу процесів стихійності і хаотичності, викликаних глобалізацією, на міжнародну систему. Багато в чому через небезпеку посилення рецесії та подальшого збільшення кризових явищ система глобального регулювання починає змінюватися. Практичною відповіддю на кризу стало створення принципово нового більш високого і якісного представництва структури «Групи двадцяти». Її створення збільшило репрезентативність прийнятих рішень в сфері глобального управління і, тим самим, об'єктивно сприяло в зміцненні сучасного світу в пост біполярну добу.

Сучасна багатополарність є наслідком декількох причин. По-перше, підйому країн, що розвиваються (зокрема і досліджуваного регіону). По-друге, неможливість США діяти односторонньо в питаннях, що стосуються всього світу. Відображенням Ющо склалася на сьогоднішній день багатополарності є

«Група двадцяти», в якій критерієм формування полюсів є не військова, а економічна міць. З цієї точки зору роль «Групи двадцяти» полягає у включенні в процес глобального регулювання нових полюсів сили в особі країн, що розвиваються.

Водночас, хаотизація глобалізаційного процесу і невисокий рівень представленості нових полюсів багатопольярного світу (країн, що розвиваються, серед них і Аравійського півострова) призвело до того, що існуюча система глобального регулювання, яка спиралася на «традиційні» міжнародні організації (МВФ, СБ і т.д.) вже не завжди справлялася з покладеними на неї завданнями. Пошук механізмів збільшення керованості привів до утворення «Групи двадцяти» на рівні лідерів країн. Еволюція групи показала поступальний і планомірне рух не в бік повної заміни традиційних механізмів глобального управління, а в бік їх доповнення. Метою «Двадцятки» є не повна заміна системи глобального регулювання, а, скоріше, збільшення рівня керованості системою [45; 70].

Неоліберальний підхід досить точно описує діяльність «Двадцятки» в сучасному глобальному управлінні. З точки зору даної концепції, актори в «двадцятці» надходять раціонально і прагнуть забезпечити собі максимальний вигреш. При цьому саме співпраця є оптимальною стратегією, яка, по крайній мере, в довгостроковій перспективі забезпечує найбільший вигреш як всієї системи, так і кожному гравцеві. Більш того, практика роботи G20 показує, що позитивний досвід співпраці в одній сфері призводить до збільшення ефективності в інших сферах. За допомогою даного підходу в більш явную мірою стає видна роль «Групи двадцяти» в якості інституту уявлення і узгодження позицій держав з актуальних питань глобального регулювання. Крім цього, важлива роль «Двадцятки» полягає в сприянні подолання «недовіри між державами», закладеної в реалістській концепції.

Історія розвитку «Групи двадцяти» показує послідовну трансформацію форматів взаємодії. Спочатку група утворилася на рівні міністрів фінансів і глав центральних банків. У 2008 році формат G20 вийшов на рівень лідерів

держав, що значно збільшило легітимність клубу, який після цього став одним з найбільш представницьких самітів за кількістю які беруть у ньому участь лідерів держав. Даний факт дозволив «Групі двадцяти» зайняти місце одного з самих значущих і вагомих інститутів глобального управління. Розвиток форматів і розширення порядку денного свідчить про збільшення ролі «Групи двадцяти» не тільки в якості інституту глобального фінансового регулювання, а й в інших сферах міжнародної діяльності.

Особливості структури і формату «Групи двадцяти» вказують на мережеву природу даного інституту. З точки зору мережевого підходу, «Група двадцяти» являє собою неієрархічне об'єднання акторів різної природи, що мають загальний груповий інтерес і особливу культуру прийняття політичного консенсусу, також група володіє високою гнучкістю і динамізмом і має величезний сумарний ресурс впливу для здійснення глобального управління. Мережева структура визначає гнучкість «Двадцятки».

З позицій мережевого підходу «Двадцятка» може одночасно поєднувати акторів різної природи, утворюючи гетерогенну структуру. В цьому відношенні мережева структура G20 розглядається на різних рівнях. По-перше, на рівні держав виділяється:

- «вузька» (держави-члени);
- «широка» (запрошені держави) мережева організація.

По-друге, розглядається рівень різних форматів G20, які створюють можливість для взаємодії широкого кола акторів:

- «Фінансова двадцятка» – F20;
- «Бізнес двадцятка» – B20;
- «Аналітична двадцятка» – T20;
- «Громадянська двадцятка» – C20 і т.д.

В даних форматах беруть участь представники бізнесу, громадянського суспільства, представники профспілок та інші актори.

По-третє, враховується рівень міжнародних організацій, які беруть участь в діяльності G20 як на етапі розробки рішень, так і на етапі їх реалізації. У

певному сенсі міжнародні організації є самостійними гравцями групи, керівники міжнародних організацій беруть участь у зустрічах різних рівнів, і представляють свої власну позицію з обговорюваних питань. Таким чином, «Група двадцяти» виконує роль залучення в глобальне управління акторів різної природи. Що з одного боку збільшує представленість в клубі різних інтересів, а з іншого – збільшує керованість через механізми залучення [51; 20].

Розроблена модель мережевої взаємодії державних акторів, графічним відображенням якої є мережевий граф, ілюструє відразу кілька важливих положень.

- По-перше, модель вказує на основні вузлові центри «Двадцятки», якими є США і Китай. Даний факт, безумовно, є значущим, проте модель деталізує мережеві зв'язку даних акторів, показуючи структуру їх взаємодії з іншими гравцями по G20.
- По-друге, аналіз показує, що мережева інтеграція між країнами G7 перевищує рівень G8, група БРІКС має середній рівень мережевої взаємозв'язку, а найменший ступінь інтеграції спостерігається в країнах, що не входять ні в один з блоків.
- По-третє, з країн, що не входять в G20, але мають досить стабільну інтеграцію в мережеву структуру «Двадцятки», можна виділити – Сінгапур, Нідерланди та Іспанію. Мережева структура міждержавних зв'язків відображає роль і ступінь впливу кожного актора або об'єднання акторів в рамках «Двадцятки» [64; 175].

Європейський союз займає в «Групі двадцяти» унікальне становище: ЄС є єдиним самостійним актором в G20, який являє собою інтеграційне об'єднання. Це є причиною двох основних особливостей членства ЄС в «Групі двадцяти». По-перше, паралельно з ЄС в G20 представлені 4 держави-члена ЄС (Німеччина, Франція, Італія, Великобританія) і один постійний запрошений спостерігач (Іспанія). Таким чином, на представленні ЄС в G20 становить 5/20 або 25%. Не дивлячись на те, що рішення в «Групі двадцяти» приймаються на основі

консенсусу, ця обставина збільшує представленість європейців на форумі, і, в певному сенсі, збільшує вплив ЄС в рамках G20.

Також при обліку всіх країн, що входять в ЄС, G20, в певній мірі, можна називати G43. В цьому відношенні ЄС представляє інтереси країн-членів, які беруть участі в G20, дотримуючись на саміті консолідованої позиції. Тим самим ЄС виконує представницьку функцію. У цьому контексті вплив «Групи двадцяти» на політику на рівні ЄС полягає в тому, що країни-члени ЄС реалізують рішення прийняті на саміті від імені Євросоюзу. Таким чином, членство ЄС збільшує можливості і рівень глобального управління здійснюваного G20.

Аналіз позиції ЄС показує послідовність, логічність і постійність його позицій в G20, яка зберігається незалежно від зміни тієї чи іншої політико-економічної кон'юнктури. Однак при цьому, варто зазначити, що G20 є для ЄС майданчиком, за допомогою якої ЄС прагне реалізувати свої інтереси і вирішити накопичені проблеми. Прикладом цього став розгляд грецької кризи на саміті під головуванням Франції і взаємодія ЄС і G20 з даного питання. В цьому відношенні G20 виконує роль майданчика для оперативного вирішення поточних і актуальних проблем входять до неї АКТР [69; 18].

Отже, «Група двадцяти» є одним з найважливіших інститутів глобального і регіонального регулювання. На глобальному рівні «Групі двадцяти» вдалося сформуванати безліч нових форматів, способів і механізмів глобального управління, серед основних можна виділити:

- 1) нові механізми глобального оперативного антикризового управління;
- 2) гнучкий механізм вироблення колективних рішень на основі консенсусу;
- 3) розгалужену структуру глобального управління, засновану на координації і залученні акторів різної природи;
- 4) майданчик в рамках якої стало можливе обговорення та взаємодія між розвиненими і країнами, що розвиваються країн.

Таким чином, можна підсумувати, що глобалізаційні процеси, які сприяли поглибленню співробітництва між державами досліджуваного регіону і вищезазначеними організаціями у фінансово-економічній сфері стали каталізатором того, що перші почали ухвалювати і впроваджувати реформи стосовно покращення законодавства у цьому плані та імплементації відповідно до загальноприйнятих стандартів. Внаслідок подій 11 вересня 2001 року особливо активною стала кооперація у військово-безпековому контексті. Тут він має два вектори: з одного боку, західні країни допомагають зі зброєю та системою безпеки, а з іншого, арабські країни дають можливість певним країнам (США, Великобританія) розміщувати потужні воєнні бази на території цього півострова для унеможливлення різного роду терористичних заворушень та інцидентів. Разом з тим розпочата потужна співпраця арабських держав з провідними міждержавними організаціями в гуманітарній сфері, особливо в допомозі тим країнам, які потерпають від збройних (частіше за все, громадянських) конфліктів, а також внаслідок соціально-побутових проблем – безробіття, голод та ін.

Висновки до третього розділу

Таким чином, дослідивши ключові аспекти розуміння переговорів у політиці та функціонування їх у врегулюванні політичних конфліктів, можемо зробити наступні висновки:

1) Бахрейн приймає активну участь у діяльності РСАДПЗ та інших арабських міждержавних організацій, проте присутні були конфліктні ситуації з рядом країн Аравійського півострова, а саме з Катаром і Саудівською Аравією. Разом з тим виявлено, що до постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різного роду політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. і по сьогодні здебільшого спостерігається її роль як посередника у різного роду протиріччях між країнами Аравійського півострова. Особливістю зовнішньої політики Кувейту є те, що крім усталеного політико-економічного аспекту, велике значення займає гуманітарна сфера. Єменська зовнішня політика, на відміну від Кувейту, хоча і не приділяє достатньої уваги гуманітарній діяльності, проте намагається її здійснювати виключно у мирних, конструктивних формах. В свою чергу доведено, що ОАЕ від самого початку проголосила себе у контексті регіональних стосунків як миролюбну країну, проте неодноразово спостерігалися конфлікти з Іраном за суперечливу територію.

2) Глобалізаційні процеси, які сприяли поглибленню співробітництва між державами досліджуваного регіону і організаціями «Велика сімка» і «Велика двадцятка» у фінансово-економічній сфері стали каталізатором того, що перші почали ухвалювати і впроваджувати реформи стосовно покращення законодавства у цьому плані та імплементації відповідно до загальноприйнятих стандартів. Внаслідок подій 11 вересня 2001 року особливо активно стала кооперація у військово-безпековому контексті. Тут він має два вектори: з одного боку, західні країни допомагають зі зброєю та системою безпеки, а з іншого, аравійські країни дають можливість певним країнам (США,

Великобританія) розміщувати потужні воєнні бази на території цього півострова для унеможливлення різного роду терористичних заворушень та інцидентів. Разом з тим розпочата потужна співпраця арабських держав з провідними міждержавними організаціями в гуманітарній сфері, особливо в допомозі тим країнам, які потерпають від збройних (частіше за все, громадянських) конфліктів, а також внаслідок соціально-побутових проблем – безробіття, голод та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено комплексний і ґрунтовний аналіз теоретичних і практичних аспектів особливостей політичних трансформацій на Аравійському півострові, які відбулися у постбіполярному світі і у наш час. Отримані у процесі висвітлення результати дають можливість сформулювати такі нижченаведені висновки:

1. Розглянуто теоретичну основу пропонованої дисертаційної праці, в межах якої можна виокремити чотири вектори наукових робіт: українські, західні, арабські та російські. В процесі аналізу кожної з цих груп виявлено специфіку та ключові акценти в яких робиться в контексті досліджуваної проблематики. Окремим джерелом для систематичного висвітлення слугували документи провідних світових та регіональних організацій (ООН, ЄС, ЛАД, РСАДПЗ, ОІК, ALECSO). Було виявлено, що в аравійських державах наявна спільна система світоглядних принципів, побудованих на ісламській релігійній доктрині та традиційним розуміння соціального буття, проте через історичні обставини все ж присутні відмінності у тих чи інших аспектах існування певної країни цього регіону. Аналізується ключові загальні та спеціальні методи і підходи, які сприяли всебічному та ґрунтовному аналізу досліджуваної теми (діалектичний, історико-логічний, компаративний, системний та міждисциплінарний). Особливу акцентуацію було зроблено на тому, що методологічною специфікою представленої праці міститься в тому, що в ній активно було залучено міждисциплінарний підхід, а відтак застосування не лише суто політологічних, але й історичних, економічних і соціологічних напрацювань зарубіжних і вітчизняних науковців допомогло зробити її більш комплексним та систематичним дослідженням.

2. Визначено, що основним фактором, який спонукав до політичних трансформацій на Аравійському півострові став процес глобалізації. Причому вплив на країни цього регіону здійснювався двовекторно – зовнішньо і внутрішньо. Внаслідок активного просування західних традицій розуміння і

функціонування політичних систем, в державах досліджуваного регіону відбулися кардинальні реформи та трансформації в гендерній політиці, освіті, соціально-економічній площині тощо. Хоча, як свідчить практика постреформних подій, нерідко ці зміни мають лише декларативний, аніж системний характер. Це обумовлено в першу чергу повільним і нестабільним рухом у бік трансформацій соціально-політичних інститутів, незважаючи на доволі сильний тиск в цьому контексті з боку провідних міжнародних організацій та керівництва ключових політичних західних держав.

3. Доведено, що реформи в контексті гендерної політики стали суттєвою трансформацією політичної структури досліджуваних країн. Реформа ця полягала в тому, що жінка стала займати важливе місце у соціумі, маючи можливість займати державно-управлінські посади, тим самим підкреслюючи важливість її у формуванні політичних еліт. Такі трансформації безперечно стосувалися не лише зміни ролі жінки в контексті політичного життя, але й загалом всього, чим живе суспільство – гендерна рівність та пошана до прав жінок стали невід’ємною частиною існування кожної з арабських країн. Хоча виявлено, що і на сьогодні не можна сказати, що гендерна політика втілюється таким же чином, як і в ряді провідних західних країн світу, що пов’язано з перебуванням суспільства і урядів держав у ситуації вибору між традиційними ісламськими цінностями та глобалізаційними викликами в цьому контексті.

4. Виявлено специфіку і суперечності в трансформаціях політичних відносин між державами Аравійського півострова. Так, встановлено, що до постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різного роду політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. і по сьогодні здебільшого спостерігається її роль як посередника у різного роду протиріччях між країнами Аравійського півострова. Водночас, Бахрейн хоча і приймав активну участь у діяльності РСАДПЗ та інших арабських міждержавних організацій, проте присутні були конфліктні ситуації з рядом країн Аравійського півострова, а саме з Катаром і Саудівською Аравією. Розкрито специфіку функціонування зовнішньополітичного вектору в

Омані, яка полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країн Аравії. Єменська зовнішня політика, на відміну від Кувейту, хоча і не приділяє достатньої уваги гуманітарної діяльності, проте намагається її здійснювати виключно у мирних, конструктивних формах. Це особливо проявляється як у мирному співіснуванні як з сусідами-державами по Аравійському півострові (Саудівська Аравія). В свою чергу доведено, що ОАЕ від самого початку проголосила себе у контексті регіональних стосунків як миролюбну країну, проте неодноразово спостерігалися конфлікти з Іраном за суперечливу територію.

5. Обґрунтовано зміни участі країн Аравійського півострова у функціонуванні регіональних та міжнародних організацій. Відтак, діяльність (активна або пасивна) керівництва країн Аравійського півострова багато в чому залежала від різного роду локальних/глобальних економічних або військових конфліктів. Розкрито, що дедалі більше зростання значення аравійських держав у контексті діяльності глобальних організацій («Великої Двадцятки», «Групи 77», ОДКБ та ін.) обумовлено в першу чергу глобалізаційними процесами, які характеризуються у більш тісній економічній і військово-безпековій співпраці, особливо зважаючи на те, що більшість країн досліджуваного регіону є ключовими експортерами нафти на світовому ринку.

Список використаних джерел:

1. Абдулбари К. А. В. Политика Йемена на международной арене в 80-90 гг. XX в.: Внутренние и внешние факторы : Автореф ... кандидата исторических наук : 07.00.15.- Санкт-Петербург, 2002. – 20 с.
2. Арабські революції: перспективи демократизації в регіоні / В. Ф. Кокорський, К.Є. Смирнова // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 48 (6). С. 771-781.
3. Бабкіна О.В. Методологія дослідження політичного життя суспільства // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова); М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С. 3-8.
4. Баглай М.В. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю. И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина. Москва: Норма, 2004. 832 с
5. Богатый В.Ю. Эволюция внешней политики стран Персидского залива в период ирано-иракской войны / В.Ю. Богатый // Вісник Одеського національного університету = Вестник Одесского национального университета/ ОНУ імені І. І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2005. – Том 10, Вип. 11: Сер. "Соціологія, політологія". – С.194-201.
6. Бузаров А. И. Религиозный фактор в событиях «Арабской весны» и конфликтах на Ближнем Востоке // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. Вип. 9. С.11-14.
7. Бузаров А.І. Арабський світ і діалектика процесу демократизації / А.І. Бузаров // Схід: аналітично-інформаційний журнал. 2017. №2. С. 91-95.

8. Бузаров А.І. Конфлікти на Близькому Сході як глобальна проблема сучасності / А.І. Бузаров//Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. Науковий журнал. 2015. № 1-2. С. 347-353.
9. Букин А.В. Посредническая политика Катара в арабских странах // Вестник РУДН, серия Международные отношения, 2014, № 3 – С.96-100.
10. Вазир аль-хариджийя: Хадим Аль-Харамейн авалья мабдаа таазиз макана Аль-Мамляка ад-дуввалийя (Министр иностранных дел: Служитель Двух Святынь претворил принцип укрепления международного престижа Королевства). URL: <http://www.alriyadh.com/> 832593 (дата обращения 06.06.2019).
11. Волович О. Глобалізація в арабському світі: виклики, втрати і надбання [Електронний ресурс]: Філологічний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка. Режим доступу: http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/53_2011/53_2011_volovych.pdf. (дата звернення: 09.07.2018).
12. Глазунов О.Н., Савченко А.Л. Особенности и приоритеты внешней Политики Китая в странах Ближнего Востока // Общество: политика, экономика, право – 2018 – № 3 / Электронный ресурс / Режим доступу: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2018/3/politics/glazunov-savchenko.pdf
13. Головатий М. Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження // Політичний менеджмент. - 2012. - № 1-2. - С. 3-10.
14. Гончаренко Н.І., Саєд С.М. Економічні засади розвитку міжнародного співробітництва країн Близького Сходу в умовах глобалізаційного розвитку світового господарства // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 5-6. – С. 30-39.
15. Демченко А. Внутренние факторы формирования внешней политики стран Арабского Востока. Вестник МГИМО. 2010. № 1. URL: http://www.vestnik.mgimo.ru/fileserver/10/ vestnik_10-18_demchenko.pdf

16. Ель Гуессаб Карім. Арабо-мусульманський світогляд у вимірі повсякденного буття особистості : дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2007. 176 с.

17. Еникеев Р. Ш. Влияние региональных сил на военно-политическую ситуацию в Йемене / Р. Ш. Еникеев // Проблемы национальной стратегии № 4(43) 2017 – С.77-93.

18. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Київ: НАДУ, 2011. Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. – 2011. – 764 с.

19. Журбей Е.В. Внешняя политика и внешнеполитический процесс администрации Дж. Буша-старшего / Е.В. Журбей // Ойкумена. 2010. № 4 – С.101-112.

20. Исаев В., Филоник А. Кувейт: контуры экономических перемен (опыт развития в условиях перехода от избытка к относительному дефициту капиталов) . – М.: «АСТИ-ИЗДАТ», 2003. – 256 с.

21. Исаев В., Филоник А. Султанат Оман (очерк общественно-политического и социально-экономического развития) М., 2001, 240 с.

22. Ігошина Ж.Б. Деякі аспекти інформаційного виміру глобалізації на Арабському Сході // Науковий вісник Одеського національного університету. Серія: соціологія і політичні науки. 2010. Том 15, вип. 7. С. 172-178.

23. Кобильник В.В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження [Текст] // Політологічні студії. – 2011. – Вип.2. – С. 54 – 65.

24. Коломієць Ю. М. Правовий статус монарха в державах близького сходу, Магрибу та Японії. Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2001. 112 с.

25. Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності // Соціальна економіка. - 2014. - № 1-2. - С. 76-83

26. Кох Н. Катар и Центральная Азия Что поставлено на карту в Таджикистане, Туркмении и Казахстане? / Электронный ресурс / Режим доступа: http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepr484_rus_Koch_Sept2017.pdf

27. Кримський С.Б. Метод / С.Б. Кримський / Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С.373.

28. Кудін О. О. Іслам і сучасний світ : головні напрями дослідження // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. 2011. № 1. С. 169-172

29. Кузнецов, Д. В. Использование военной силы во внешней политике США: учебное пособие / Д.В.Кузнецов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2010. – 430 с.

30. Куліш І. Соціально-історичні та політичні джерела виникнення ісламського фундаменталізму // Іслам і Україна [Упорядник, наук. редактор та автор передмови М. Кирюшко]. К : Ансар Фаундейшн, 2005. С. 135-154.

31. Латигіна Н. Процеси демократизації в країнах ісламського спрямування [Електронний ресурс] : Український науковий журнал «Освіта регіону». Режим доступа: <http://social-science.com.ua/article/436> (дата звернення: 06.11.2017).

32. Мелкумян Е.С. Гуманитарная деятельность арабских монархий Персидского залива / Е.С. Мелкумян // Пути к миру и безопасности. 2018. № 1(54) Спецвыпуск: Гуманитарные вызовы, гуманитарное реагирование и защита гражданского населения в вооруженных конфликтах. Под редакцией Е.А. Степановой – С.299-307.

33. Мелкумян Е.С. Правящая элита Кувейта на пороге XXI века // Политическая элита Ближнего Востока. / Е.С. Мелкумян. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2000. – С.117-126.

34. Мелкумян Е.С. Регион персидского залива в мировой политике: история и современность / Е.С. Мелкумян // История. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского – 2015 – № 3 – С. 82–89.

35. Мелкумян. Е.С. Кувейт в 2000-х годах.: внутривосточное развитие и внешняя политика. – М.: Институт Ближнего Востока, 2014. – 112 с.
36. Назарков В.К. Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору ОАЕ // *Politicus: науковий журнал*. – 2019.– Вип.5. – С. 20-24.
37. Назарков В.К. Специфіка та особливості зовнішньополітичної діяльності Катару і Оману // *Філософсько-політологічні студії* – 2019 - № 2 – С.130-132.
38. Назарков В.К. Зовнішньополітична діяльність Кувейту та Ємену: ключові вектори та специфіка трансформації // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць/ Гол.ред В.М. Вашкевич*. – К.: «Видавництво «Гілея», 2019. – Вип.149 (10). – С. 42-45.
39. Назарков В.К. Зовнішня політика Королівська Саудівська Аравія та місце в ній ісламського фактору // *Матеріали Міжнародної наукової конференції: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара)»*, м. Київ, 17-18 березня 2016 року. – С.12-15.
40. Назарков В.К. Ключові аспекти внутрішніх реформ в країнах Аравійського півострову // *Auspicia: Mezinárodní česko-ukrajinské výdej*, 2019, číslo 5, ročník XIII– С. 73-77
41. Назарков В.К. Концептуальні засади зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів // *Політологічний вісник*. Вип.42. – 2009 – С.384-395.
42. Назарков В.К. Об'єднані Арабські Емірати: здобуття та підсумки зовнішньополітичного шляху // *Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»* // *Збірник наукових праць*. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 274-277.
43. Назарков В.К. Становлення зовнішньополітичного вектора Об'єднаних Арабських Еміратів // *Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами II*

Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт-Прага-Київ, — К.: НДІЕР. — 2015. — с. 220-223.

44. Нейматов А.Я. Исламский фактор и его влияние на политику саудовской Аравии // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки — 2010 — № 1 — С. 196-199.

45. Олимпиаев А.Ю, Геополитические перемены на БСВ в 80–90-е годы и политика США. — М.: ПЕР СЭ, 2002. — 112 с.

46. Офіційний сайт міністерства закордонних справ Держави Катар / Електронний ресурс / Режим доступу:: http://www.mofa.gov.qa/orgchart.cfm?dep_id=44

47. Подцероб А.Б. Исламский фактор и процесс принятия внешнеполитических решений. Москва: Институт Ближнего Востока, 2007. 30 с.

48. Політичні відносини між Україною та ОАЕ / Електронний ресурс / Режим доступу: <https://uae.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ae/diplomacy>

49. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: Монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна О. Г. Данильян та ін.; За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна — Х.: Право, — 2008. — 320 с.

50. Раджибаева Д. Последствия событий «арабской весны» на примере Йемена и Сирии: сравнительный анализ / Д. Раджибаева // «Устойчивое развитие Центральной Азии. Вестник КНУ»: Научный журнал Казахстанско-Немецкого Университета, 2017 г. — Алматы, 2017. — С.135-149.

51. Румянцев А. Конституционно-политические события в арабском мире в 2011–2013 годах: хроника и первые уроки / А. Румянцев // Сравнительное конституционное обозрение. — 2013. — № 3 (94). — С. 13-22.

52. Садыгзаде М.С. Трансформации Ближнего Востока: Перспективы Российской Федерации // Мир. — 2016. — № 1 (7). — С.30-42.

53. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів: Монографія / за заг. ред. М.А. Лепського. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 602 с.

54. Стрельцов Д.В. Россия и страны Востока в постбиполярный период. Учеб.пособие. – М.: ЗАО Издательство «Аспект Пресс», 2014. – 368 с.
55. Стрільчук Л. Еволюція близькосхідної політики США щодо Іраку (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Всесвітня історія. 21, 2013 – С.16-21.
56. Троян С.С. Арабські революції 2010–2011 років та їх наслідки // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 19. С.170-176.
57. Украинские ученые анализируют «Арабскую весну» [Электронный ресурс] : Релігія в Україні. 2011. 06 жовтня. Режим доступа: <http://www.religion.in.ua/> (дата звернення: 5.05.2017).
58. Халіков Р. Ісламський проект розвитку світу: витoki, глобальна мобілізація, війна в Сирії [Електронний ресурс] : Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Режим доступа: https://uisgda.com/ua/slamskij_proekt_rozvitku_svtu_-_vitoki-_globalna_moblzasya
59. Цветкова Н.А, Мужикбаев Л.А. Спортивная дипломатия Катара в 2000-е гг. как инструмент внешней политики // Тамбов: Грамота, 2016. № 6(68): в 2-х ч. Ч. 2. С. 188-190.
60. Ціватий В. Інституційно-державотворчі традиції в Кувейті кінця ХХ-початку ХХІ толіття: політико-дипломатичний і династичний аспекти/В. Ціватий // Зовнішні справи, 2015. Т 3. С.48-51.
61. Ціватий В.Г., Мартинюк В.Л., Толкач В.С. Правляча династія держави Кувейт у нинішніх політичних реаліях // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип.20. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід – 2013 – С.8—89.
62. Чернова А. Ф. Политика арабских монархий Персидского залива в отношении Ирана в 70-90 гг. ХХ века / Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук 07.00.03. – Всеобщая история (древность, античность, средние века, новое время). – СПб., 2013. – 20 с.

63. Шарипов У.З. Персидский залив: обострение политической и военной ситуации и международных отношений в конце XX - начале XXI вв. / У.З. Шарипов. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010. – 326 с.
64. Юсеф Н. Політичні пріоритети розвитку Близького Сходу в контексті глобальних процесів // Політ. менеджмент. 2008. № 4. С. 163-172.
65. A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present by Al-Sayid Marsot, Afaf Lutfi [Cambridge University Press, 2007]. 184 p.
66. Abdel-Malek A. Orientalism in Crisis // Abdel-Malek F. Civilizations and Social Theory. Albany, 1981. P. 73-96.
67. Abdul-Reda Assiri and Kamal-Monoufi. Kuwait's Political Elite: The Cabinet. Middle East Journal. 1988. Vol 42. No 1. P. 48–58 pp.
68. About the Federal National Council [Electronic resource] / UAEFNC. – Mode of access: <http://www.almajles.gov.ae/AboutTheFNC/UndertheFNC/Pages/AboutFNC.aspx> (viewed on July 15, 2013). – Title from the screen.
69. Aday S., Farrell H., Lynch J., Sides J., Freelon D. Blogs and Bullets II: New Media and Conflict after the Arab Spring. Washington: United States Institute of Peace Press, 2014. 51 p.
70. Andris Mellakauls. Access to the Internet – a human right? URL: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/belgrade2013/CDMSI%282012%29Misc3Rev_Internet%20Acc . (date of access: 25.11.2018)
71. Anti-Corruption Unit of Defense Ministry [Electronic resource] / United Arab Emirates. – Electronic data. – Mode of access: http://www.track.unodc.org/LegalLibrary/LegalResources/United_Arab_Emirates/authorities/UAE_Authorities.pdf (viewed on February 17, 2015). – Title from the screen.
72. Armbruster J. Arabska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2012. 232 s.
73. Bahrain Names Jewish Woman as Ambassador to US [Электронный ресурс] : ABC News Network. Режим доступа: <http://www.abc.net.au/news/2008->

06-09/bahrain-names-jewish-woman-as-ambassador-to-us/2463954 (дата звернення: 03.03.2017).

74. Barak: Fall of Assad Would Be a „Blessing“ for ME. Jerusalem Post. URL: <https://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Barak-Fall-of-Assad-would-be-a-blessing-for-ME> (дата звернення: 29.01.2019)

75. Baram A. The Ruling Political Elite in Ba‘thi Iraq 1968–1986. International Journal of Middle East Studies. 1989. Vol. 21. P. 447–493.

76. Basic Purpose and Concepts [Electronic resource] / World Trade Organization. – Electronic data. – Mode of access: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/cbt_course_e/c1s4p1_e.htm (viewed on May 10, 2019). – Title from the screen.

77. Behrendt R. Soziale Strategie für Entwicklungsländer. Frankfurt, 1965, 639 s.

78. Bennabi M. L’Afro-asiatisme. Le Caire, 1956. 240 p.

79. Bernard L. Freedom and Justice in the Modern Middle East [Електронний ресурс]: Hillsdale College. Режим доступа: <https://imprimis.hillsdale.edu/wp-content/uploads/2016/10/Freedom-and-Justice-in-Islam-September-2006.pdf> (дата звернення: 01.10.2019).

80. Binder L. In a Moment of Enthusiasm. Political Power and the Second Stratum in Egypt. Chicago: University of Chicago Press, 1978. 437 p. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271628044800125>.

81. Biswas M., Sipes C. Social Media in Syria’s Uprising and Post-Revolution Libya: An Analysis of Activists’ and Blogger’s Online Engagement. Arab Media & Society. 2014. Issue 19. P. 1–21.

82. Brown I. Online Freedom of Expression, Assembly, Association and the Media in Europe: Council of Europe Conference of Ministers on Freedom of Expression and Democracy in the Digital Age. Belgrade, 7-8 november 2013. University of Oxford, UK, 2013. 26 p.

83. Bunt czy rewolucja?: przemiany na Bliskim Wschodzie po 2010 roku / red. K. Górak-Sosnowska, K. Pachniak. Łódź: Ibidem, 2012. 286 s.

84. Bush G. W. Commencement Address at the University of South Carolina. [Electronic resource] / George W. Bush. – Electronic data. – Mode of access: http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=407#_axzz1LD2PmQLn (viewed on June 14, 2014). – Title from the screen.

85. Central Intelligence Agency [Electronic resource] / Publications. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.cia.gov/library/publications> (viewed on February 13, 2015). – Title from the screen.

86. Cheney D. Spread of Freedom Needed to Combat Terrorism [Electronic resource] / Dick Cheney // World Economic Forum in Davos. – Mode of access: <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2004/01/mil-040124-usia01.htm> (viewed on October 20, 2019). – Title from the screen.

87. Choudry A. A. Learning activism: The Intellectual Life of Contemporary Social Movements. University of Toronto Press, 2015. 199 p.

88. Civil society in the Arab world: the historical and political dimensions. Front Cover ... Islamic Legal Studies Program, 2002. Political Science. 27 p.

89. Clinton H. Forum for the Future: Partnership Dialogue Panel Session [Electronic resource] / Hillary Rodham Clinton. – Mode of access: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/01/154595.htm> (viewed on September 21, 2013). – Title from the screen. 258

90. Common Customs Law of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf [Electronic resource] / Common Customs Law for GCC States // United Arab Emirates Federal Custom Authority. – Electronic data. – Mode of access: https://www.fca.gov.ae/en/homerightmenu/pages/gccstates.aspx?SelectedTab=_ قانون (الجمارك_الموحد%20للدول_مجلس%20التعاون viewed on June 20, 2019). – Title from the screen.

91. Common Democratic Themes in the Arab World [Электронный ресурс] : The International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Режим доступа: www.idea.int/publications/country/upload/arabworld_excerpt.pdf (дата звернения: 01.10.2017).

92. Comparative Politics Today. A World View / General editor: Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell. Jr. Stanford University / University of Rochester. Third edition. 1984. Little, Brown and Company. Boston. — Toronto. — 742 p.

93. Constitution of Qatar [Electronic resource] / Constitution in English // Qatar Government. — Mode of access: <https://portal.www.gov.qa/wps/wcm/connect/5a5512804665e3afa54fb5fd2b4ab27a/Constitution+of+Qatar+EN.pdf?MOD=AJPERES> (viewed on May 16, 2014). — Title from the screen.

94. Constitution of the Kingdom of Bahrain [Electronic resource] / Constitution in English // WIPO Lex. — Mode of access: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=189442 (viewed on May 16, 2014). — Title from the screen.

95. Constitution of the United Arab Emirates [Electronic resource] / Constitution (2011-1432) in English 2010 Edition 1 // UAE Government. — Mode of access: <http://www.almajles.gov.ae:85/Uploads/Files/2011/06/20/15206.pdf> (viewed on May 16, 2014). — Title from the screen.

96. Control and Investigation Commission [Electronic resource] / Publications. — Mode of access: http://www.cib.gov.sa/index.php?page_id=9 (viewed on June 03, 2014). — Title from the screen.

97. Convention against Corruption [Electronic resource] / United Nations. — Mode of access: http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf (viewed on September 15, 2013). — Title from the screen.

98. Cook A. S. Adrift on the Nile: the limits of the opposition in Egypt. Foreign Affairs. 2011. Vol. 88. No. 2. P. 57–67.

99. Council Decision of 20 February 1989 concerning the conclusion of a Cooperation Agreement between the European Economic Community, of the one part, and the countries parties to the Charter of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf of the other part [Electronic resource] / Access to European Union law. — Electronic data. — Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-> 259

content/EN/TXT/?uri=CELEX:31989D0147 (viewed on June 20, 2013). – Title from the screen.

100. Council of Europe Draft Guide on Human Rights for Internet Users. URL: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/guide-to-human-rights-forinternet-users> (date of access: 25.12.2018)

101. Critical perspectives on social media and protest: between control and emancipation / edit. by L. Dencik and O. Leistert. London: Rowman & Littlefield International, 2015. 240 p.

102. Dajani N. Technology Cannot a Revolution Make: Nas-book not Facebook. Arab Media&Society. 2012. URL: <https://www.arabmediasociety.com/technology-cannot-a-revolution-makenas-book-not-facebook/> (date of access: 26.02.2019).

103. Daoud M. The Language Situation in Tunisia [Электронный ресурс] : Multilingual Matters. Режим доступа: <http://www.multilingual-matters.net/cilp/002/0001/cilp0020001.pdf> (дата звернения: 01.10.2017).

104. Declaration by the Presidency on behalf of the European Union on the Presidential and Parliamentary elections in Tunisia [Electronic resource] / EU Presidency declaration on the Presidential and Parliamentary elections in Tunisia. – Electronic data. – Mode of access: http://eu-un.europa.eu/articles/en/article_3964_en.htm (viewed on May 16, 2014). – Title from the screen.

105. Declaration on Fighting Corruption and Improving Transparency [Electronic resource] / Final Declaration of the G8 2003 Summit, Evian-les-Bains, France. – Electronic data. – Mode of access: http://www.g8.fr/evian/english/navigation/2003_g8_summit/summit_documents/fighting_corruption_and_improving_transparency_-_a_g8_declaration.html (viewed on June 15, 2013). – Title from the screen.

106. Declaration on freedom of communication on the Internet. Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers“

Deputies. URL: <https://www.osce.org/fom/31507?download=true> (date of access: 20.02.2018)

107. Dergham R. The UN Security Council's pro-Syrian «Defiance Coalition» crumbles. Huffington Post. URL: http://www.huffingtonpost.com/raghidadergham/un-security-council-syria_b_919459.html (date of access: 17.12.2018)

108. Development, the New Shura. [Electronic resource] /Toward Institutional Reform and Basic Monitoring. – Electronic data. – Mode of access: http://www.shura.om/en/develop_shuranew.asp (viewed on October 12, 2018). – Title from the screen.

109. Domanski R. J. Who Governs the Internet?: A Political Architecture. London: Lexington Books, 2015. 212 p.

110. Douglass-Williams Christine. The Challenge of Modernizing Islam: Reformers Speak Out And The Obstacles They Face. New York: Encounter Books, 2017. 296 p.

111. Drysdle A. The Syrian Political Elite 1966 – 1976. Middle Eastern Studies. Vol. 17. 1981. P. 3–30.

112. Eisenstadt S. N., Roniger L. Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange. Comparative Studies in Society and History. 1980. Vol. 22. P. 42–77.

113. Esposit J. L. Contemporary Islam: Reformation or Revolution [Электронный ресурс] : National Institute for Technology and Liberal Education. Режим доступа: http://acc.teachmideast.org/texts.php?module_id=2&reading_id=211&print=1 (дата звернення: 01.10.2017).

114. Excerpts: Arab League's Mussa angers Syria: Syrian crackdown intensifies". Independent Media Review Analysis. URL: <http://www.imra.org.il/story.php3?id=52798> (date of access: 26.12.2018).

115. Fahim K. Slap to a Man's Pride Set Off Tumult in Tunisia. The New York Times. 21 January 2011. URL:

<https://www.nytimes.com/2011/01/22/world/africa/22sidi.html> (date of access: 28.03.2019)

116. Fein M. L. Evolution versus Revolution: The Paradoxes of Social Change New Brunswick : Transaction Publishers, 2015. 468 p.

117. Foreign relations of Bahrain / Электронный ресурс / Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_relations_of_Bahrain

118. Foreign relations of Oman / Электронный ресурс / Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_relations_of_Oman

119. Fourth : Cooperation in the field of counter-terrorism [Electronic resource] / The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf Reports. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.gcc-sg.org/indexd2c3-2.html?action=Sec-Show&ID=351> (viewed on July 14, 2014). – Title from the screen.

120. Fourth Meeting of the Internet Governance Forum, Sharm El Sheikh, Egypt, 15-18 November 2009. URL: <https://www.intgovforum.org/cms/documents/igf-meeting/igf-2009-sharm-elsheikh/165-chairman-summary-2009/file> (date of access: 25.10.2018).

121. Gene R. Garthwaite. The Bakhtiyâri Khans, The Government of Iran, and the British, 1846–1915. International Journal of Middle East Studies. 1972. Vol.3. Issue 1. P. 26. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743800030026>. 195

122. Gladwell M. Why the revolution will not be tweeted. The New Yorker. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolmgladwell> (date of access: 27.10.2017)

123. Globalization theories [Электронный ресурс] : The Globalization website. Режим доступа: <http://sociology.emory.edu/faculty/globalization/theories03.html>

124. Gonzalez-Quijano Y. Las revueltas árabes en tiempos de transición digital. Mitos y realidades. Nueva Sociedad. 2011. No. 235. P. 110–121.

125. Graham E. F. The future of political Islam [Электронный ресурс] : The Divine Conspiracy. Режим доступа: <http://www.thedivineconspiracy.org/Z5215X.pdf> (дата звернения: 01.10.2017).
126. Harrison L., Huntington S. Culture Matters: How Values Shape Human Progress. New York: Basic Books, 2000. 383 p.
127. Hashemi N. The Arab Spring Two Years On: Reflections on Dignity, Democracy, and Devotion. *Ethics & International Affairs*. 2013. Vol. 27. Issue 2. P. 207–221.
128. Hassan R. „Not Ready for Democracy:“ Social Networking and the Power of the People–The Revolts of 2011 in a Temporalized Context. *Arab Media&Society*. URL: <https://www.arabmediasociety.com/not-ready-fordemocracy-social-networking-and-the-power-of-the-people-the-revolts-of2011-in-a-temporalized-context/> (date of access: 26.12.2018).
129. Helem Ch. ed. *Persian Gulf States: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1993.
130. Highlights of UAE Government Strategy: Leadership... Integrashion... Excellence... [Electronic resource] / UAEinteract. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.uaeinteract.com/government/UAEGovtStrategyEng.pdf> (viewed on July 1, 2014). – Title from the screen.
131. Hijjawi A. The Role of Al-Jazeera (Arabic) in the Arab Revolts of 2011. Heinrich Böll Stiftung. 2011. URL: https://www.boell.de/sites/default/files/assets/boell.de/images/download_de/Perspectives_02-10_Aref_Hijjawi.pdf (date of access: 30.03.2019).
132. Howard P.N. The Arab Uprising's Cascading Effects. URL: <https://psmag.com/economics/the-cascading-effects-of-the-arab-spring-28575> (date of access:21.01.2018)
133. Iraqi constitution [Электронный ресурс] : Export.gov. Режим доступа: http://www.export.gov/iraq/pdf/iraqi_constitution.pdf (дата звернения: 01.10.2017).

134. John. P. E. Elite Political Culture and Socialization in Algeria: Tensions and Discontinuities. *Middle East Journal*. 1981. Vol. 35, No. 2. P. 191–208.
135. Jorgensen R. F. *Framing the Net: The Internet and Human Rights*. MA, US: Edward Elgar Publishing, Inc., 2013. 262 p.
136. Kamrava M. *Beyond the Arab Spring. The Evolving Ruling Bargain in the Middle East*. New York : Oxford University Press, 2014. 459 p.
137. Kamrava M. *The International Politics of the Persian Gulf*, Syracuse University Press, 2011, 374 p.
138. Kastrenakes J. NSA was responsible for 2012 Syrian internet blackout, Snowden says. An elite hacking unit broke a router. *The Verge*, 13 August 196 2014. URL: <https://www.theverge.com/2014/8/13/5998237/nsa-responsiblefor-2012-syrian-internet-outage-snowden-says> (date of access: 23.11.2018)
139. Kaye D. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. United Nations. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/A.66.290.pdf> (date of access: 24.06.2018).
140. Kettmann M. The UN Human Rights Council Resolution on Human Rights on the Internet: Boost or Bust for Online Human Rights Protection? *Human Security Perspectives*. 2012. No1. P. 145–169.
141. Khadduri M. The Juridical Theory of the «Islamic State». *Muslim World*. 1951. Vol. 41. Issue 3. P. 181–189. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1951.tb02522.x>.
142. Khamis S. Beyond Egypt’s “Facebook Revolution” and Syria’s “YouTube Uprising:” Comparing Political Contexts, Actors and Communication Strategies *Arab. Media&Society*. 2012. URL : <http://www.arabmediasociety.com/?article=791> (date of access: 24.08.2018).
143. Khamis S., Gold P., Vaughn K. Beyond Egypt’s «Facebook Revolution» and Syria’s «YouTube Uprising»: Comparing Political Contexts, Actors and Communication Strategies. *Arab Media&Society*. 2012. P. 1–30.

144. Khondker H. H. Role of the New Media in the Arab Spring. Globalizations. 2011. Vol. 8. P. 675– 679.
145. Kienle, Holger M.; Lober, Andreas; Müller, Hausi A. Policy and Legal Challenges of Virtual Worlds and Social Network Sites. RELAW 08: Proceedings of the 2008 Requirements Engineering and Law. Barcelona, Sept. 9. 2008. Washington DC: Institute of Electrical and Electronics Engineers, 2008. Vol. 1. P. 21–25. DOI: <https://doi.org/10.1109/RELAW.2008.7>.
146. Kilpatrick W. Christianity, Islam, and Atheism: The Struggle for the Soul of the West. San-Francisco: Ignatius Press; New edition edition, 2015. 330 p.
147. Kingdom of Bahrain [Electronic resource] / Bahrain Law. – Mode of access: <http://www.nac.gov.bh/pdf/NacLaws.pdf> (viewed on June 23, 2014). – Title from the screen. 260
148. Klare Michael T. The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last Resources Kindle Edition. New York : Picador USA, 2013. 306 p.
149. Kuwaiti Constitution [Electronic resource] / Constitution in English // WIPO Lex. – Mode of access: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181003 (viewed on May 13, 2014). – Title from the screen.
150. Libicki M. C. Cyberdeterrence and Cyberwar. Santa Monica: RAND Corp., 2009. 244 p.
151. Libicki M. C. What is Information Warfare. Washington, DC : National Defense University, 1995. 104 p.
152. Lynch M. After Egypt: The limits and promises of online challenges to the authoritarian Arab State. Perspectives on Politics. 2011. No 9. P. 301–310.
153. Maddox A. Research methods and global online communities: a case study. London; New York: Routledge, 2016. 270 p.
154. Malander R., Riddile A., Wilson P. Strategic Information Warfare: A New Face of War. Santa Monica : RAND, 1996. 33 p.

155. Marks J. Hillary Clinton: „Internet freedom“ activist? Politico. <https://www.politico.com/story/2015/08/hillary-clinton-2016-internetfreedom-121229> (date of access: 28.08.2018)
156. Masri S. M. Tunisia: An Arab Anomaly. Columbia University Press; Reprint edition, 2019. 416 p.
157. Mediation and Qatari Foreign Policy Mehran Kamrava // Middle East Journal, Vol. 65, № 4, Autumn 2011, pp.60-70.
158. Mijatović D. OSCE media freedom representative calls on governments to recognize access to the Internet as a human right. Organization for Security and Cooperation in Europe. URL: <http://www.osce.org/fom/81006> (date of access: 25.09.2018).
159. Ministry of Foreign Affairs (Qatar) [Electronic resource] / MOFA. – Mode of access: <http://www.mofa.gov.qa/en/Pages/default.aspx> (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
160. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China [Electronic resource] / FMPRC. – Mode of access: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_chn/ (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.
161. Molander R., Riddile A., Wilson P. Strategic Information Warfare: A New Face of War. Santa Monica: RAND Corp., 1996. 90 p.
162. Moussa J. Ancient Origins, Modern Actors: Defining Arabic Meanings of Humanitarianism. HPG Working Paper. November 2014.
163. Nalbantoglu H. C. Digital activism: Social movements in the digital age : diss. ... of Dr. of Education. Spalding University: Louisville, KY, 2014. 152 p. 198
164. National Anti-Corruption Commission [Electronic resource] / Publications. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.nazaha.gov.sa/About/Pages/Establishment.aspx> (viewed on July 15, 2013). – Title from the screen.
165. National Intelligence Council [Electronic resource] / Reports & Publications. – Electronic data. – Mode of access:

<http://www.dni.gov/index.php/newsroom/reportsand-publications> (viewed on January 25, 2015). – Title from the screen.

166. Nazih N. M. Ayubi. *Bureaucracy and Politics in Contemporary Egypt*. St. Antony's Middle East Monographs No. 10 (London: Ithaca Press, 1980). Pp. 514.

167. Noueihe L. Peddler's martyrdom launched Tunisia's revolution. *World News*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-protests-bouazizi/peddlersmartyrdom-launched-tunisias-revolution-idUSTRE70J1DJ20110120> (date of access: 20.12.2018)

168. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, 2004

169. Oman Council [Electronic resource] / Majlis Oman. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.omanet.om/arabic/goverment/gov4.asp?cat=gov&subcat=gv2> (viewed on May 23, 2013). – Title from the screen.

170. Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa [Electronic resource] / Summit Documents // Sea Island, June 9, 2004. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/partnership.html> (viewed on July 23, 2013). – Title from the screen.

171. *Political Elites in the Middle East* / Edited by G. Lenczowski. Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975. 227 p.

172. Qatar - Foreign Relations / Электронный ресурс / Режим доступа: <https://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/qatar-forrel.htm>

173. Qatar National Vision 2030 [Electronic resource] / General Secretariat For Development Planning. – Electronic data. – Mode of access: http://www.gsdp.gov.qa/www1_docs/QNV2030_English_v2.pdf (viewed on June 13, 2013). – Title from the screen.

174. Quelle Twitter revolution en Tunisie ? Nawaat. 2011. URL: <http://nawaat.org/portail/2011/01/19/quelle-twitter-revolution-en-tunisie/> (date of access: 25.10.2017).

175. Ramadan T. *Islam and the Arab Awakening*. Oxford University Press, 2012. 256 p.
176. Rattray G. *Strategic Warfare in Cyberspace*. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2001. 527 p.
177. Remarks by President George W. Bush at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy [Electronic resource] / National Endowment for Democracy. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.ned.org/george-wbush/remarks-by-president-george-w-bush-at-the-20th-anniversary> (viewed on December 15, 2014). – Title from the screen.
178. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. Note by the Secretary-General. United Nations. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/A.66.290.pdf> (date of access: 12.12.2016).
179. Samin N. Saudi Arabia, Egypt, and the Social Media Moment Arab Media&Society. 2012. URL: <https://www.arabmediasociety.com/saudi-arabia-egypt-and-the-social-media-moment/> (date of access: 12.12.2016).
180. Saudi Arabia : Anti-Bribery System [Electronic resource] / Experts Authority Cabinet. – Mode of access: <http://www.cib.gov.sa/rshoah.pdf> (viewed on August 25, 2013). – Title from the screen.
181. Saudi Law [Electronic resource] / Publications. – Mode of access: <http://reda79.arabblogs.com/soudilaw/archive/2009/3/825109.html> (viewed on October 20, 2013). – Title from the screen.
182. Shepard B. *Rebel friendships «outsider» networks and social movements*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2015. 235 p.
183. Stepanova E. *The Role of Information Communication Technologies in the «Arab Spring»: Implications Beyond the Region*. Ponars Eurasia Policy Memo. 2011. No. 159. P. 1–6.

184. Syria shuts off internet access across the country. The Guardian URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/29/syria-blocks-internet> (date of access: 13.03.2017)

185. Tachau F. Political Elite and Political Development in the Middle East. John Wiley & Sons Inc, 1975. 310 p.

186. Tender Board Report 2008 [Electronic resource] / Kingdom of Bahrain. – Mode of access: http://www.tenderboard.gov.bh/Uploads/AnnualReports/AnnualReport2008_AR.pdf (viewed on December 13, 2012). – Title from the screen.

187. The Amiri Diwan [Electronic resource] / Publications. – Mode of access: http://www.diwan.gov.qa/english/the_amir/the_amir_speeche_94.htm (viewed on June 28, 2014). – Title from the screen.

188. The Arab Charter on Human Rights [Electronic resource] / Human Rights Library // University of Minnesota. – Mode of access: <http://www1.umn.edu/humanrts/arab/a003-2.html> (viewed on June 28, 2014). – Title from the screen.

189. The Charter [Electronic resource] / Digital Library. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.gcc-sg.org/eng/indexfc7a.html?action=Sec-Show&ID=1> (viewed on August 15, 2013). – Title from the screen.

190. The Closing Statement of the Twentieth Session / Digital Library. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.gccsg.org/eng/index6965.html?action=Sec-Show&ID=122> (viewed on December 23, 2014). – Title from the screen.

191. The Economic Agreement Between the GCC States [Electronic resource] / Publications. – Electronic data. – Mode of access: <http://sites.gcc-sg.org/DLibrary/indexeng.php?action=ShowOne&BID=168> (viewed on July 23, 2014). – Title from the screen.

192. The Making of the Tunisian Revolution: Contexts, Architects, Prospects 1st Edition / Edited by N. Gana. Edinburgh University Press. 2013. 352 p.

193. Tripp C. A history of Iraq. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 357 p.
194. Tunis Declaration of 16th Arab Summit [Electronic resource] / Documents on Human Rights. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.saudiembassy.net/archive/2004/statements/page13.aspx> (viewed on December 07, 2012). – Title from the screen.
195. Vinton G. Cerf. Internet Access Is Not a Human Right. New York Times. URL: http://www.nytimes.com/2012/01/05/opinion/internet-access-is-not-a-human-right.html?_r=0 (date of access: 25.07.2018)
196. Visetti G. Per paura della rivolta la Cina cancella il gelsomino. La Repubblica. URL: <https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2011/05/12/perpaura-della-rivolta-la-cina-cancella.000.html> (date of access: 26.07.2017)
197. White T. H. In Search of History: A personal adventure. New York: Harper & Row, 1978. 561 p.
198. White T. H. The Making of the President 1968. New York: Harper Perennial. 2010. 560 p.
199. Yildirim A. Case of Ahmet Yildirim v. Turkey. Judgment, 18 December 2012. Strasbourg. The European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-115705%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-115705%22]}). (date of access: 12.01.2017).
200. Zartman W. Elites in The Middle East. Praeger publishers Inc, 1980. 270 p.
201. Zayan M. Networked Publics and Digital Contention: The Politics of Everyday Life in Tunisia. Oxford University Pres, 2015. 304 p.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Назарков В.К. Концептуальні засади зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів / В.К. Назарков // Політологічний вісник. Вип.42. – 2009 – С.384-295.

2. Назарков В.К. Зовнішньополітична діяльність Кувейту та Ємену: ключові вектори та специфіка трансформації / В.К. Назарков//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць/Гол.ред В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво Гілея»,2019. – Вип.149 (10). – С. 42-45.

3. Назарков В.К. Специфіка та особливості зовнішньополітичної діяльності Катару і Оману / В.К. Назарков // Філософсько-політологічні студії – 2019 - № 2 – С.130-132.

4. Назарков В.К. Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору ОАЕ / В.К. Назарков // Politicus: науковий журнал. – 2019.– Вип.5. – С. 60-62.

5. Назарков В.К. Основні причини та аспекти проведення сучасних внутрішньополітичних реформ в країнах Аравійського півострова / В.К. Назарков // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць /Гол.ред В.М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея», 2020. – Вип.153 (2) – С.466-468.

Статті у зарубіжних періодичних виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах:

1. Nazarkov V.K. Modern internal political reforms in the arabian states: key reasons and implementation factors / V.K.Nazarkov // Reality of Politics. Estimates - Comments – Forecasts – 2020 – №14 – P.43-49.

Тези доповідей на наукових конференціях:

1. Назарков В.К. «Становлення зовнішньополітичного вектора Об'єднаних Арабських Еміратів»/ Назарков В.К. // Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт- Прага-Київ, — К.: НДІЕР. — 2015. – с. 220-223.

2. Назарков В.К. «Об'єднані Арабські Емірати: здобуття та підсумки зовнішньополітичного шляху» / Назарков В.К. // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 274- 277.

3. Назарков В.К. Зовнішня політика Королівська Саудівська Аравія та місце в ній ісламського фактору / В.К. Назарков // Матеріали Міжнародної наукової конференції: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара)», м. Київ, 17-18 березня 2016 року. – С.12-15.